

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»
ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ
ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

РОКСОЛЯНА ЗОЗУЛЯК-СЛУЧИК

**ОСНОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ
ОСОБИСТОСТІ**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
2021**

УДК 316. 61
ББК 74. 66
3 78

Рецензенти:

Курляк І. Є., доктор пед. наук, професор, старший науковий співробітник Львівського науково-практичного центру професійної освіти НАПН України;

Богданова І. М., доктор пед. наук, професор Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.

Зозуляк-Случик Р. В.

3 78   **Основи соціалізації особистості** : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка»). 2-е вид., переробл. та доповн. Івано-Франківськ : НАІР, 2021. 222 с.

У навчальному посібнику висвітлено погляди вітчизняних і зарубіжних науковців на проблеми соціалізації особистості. Питання соціалізації особистості в суспільстві подано з позиції суб'єкт-суб'єктного підходу. Розкрито суть і універсальні характеристики процесу соціалізації; охарактеризовано вплив різних факторів на соціалізацію особистості. У виданні вміщено ряд додатків та інформаційний матеріал, який поглиблює знання, отримані під час вивчення навчальної дисципліни.

Посібник містить матеріали, призначені для студентів – майбутніх соціальних педагогів.

*Друкується відповідно до рішення вченої ради
 Педагогічного інституту ДВНЗ «Прикарпатського національного
 університету імені Василя Стефаника» від 27. 05. 2016 року (протокол № 4)*

ISBN 978-617-8011-25-3

© Зозуляк-Случик Р. В., 2021

ЗМІСТ

Вступ	4
Організація курсу	9
Структура навчальної дисципліни.....	11
Навчально-тематичний план курсу	13
Розподіл тем навчально-тематичного плану курсу за модулями	14
Розділ I. Зміст і джерельна база лекцій	15
Навчальний модуль I	
Модуль 1. Концептуальні засади процесу соціалізації людини.....	15
Тема 1 Процес соціалізації як соціально-педагогічне явище.....	15
Тема 3. Соціалізація як складова формування особистості	37
Тема 4. Концепція критичних періодів і криз у розвитку особистості.....	45
<i>Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання</i>	
Тема 2. Міждисциплінарний аспект процесу соціалізації	68
Тема 5. Особливості вікових етапів соціалізації.....	68
 Модуль 2. Механізми практичної реалізації процесу соціалізації.....	 70
Тема 6. Мікрофактори соціалізації.....	70
Тема 7. Мезофактори процесу соціалізації.....	88
Тема 8. Соціалізуючі макро- і мегафактори.....	104
<i>Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення</i>	
Тема 9. Вплив несприятливих чинників на процес соціалізації особистості.....	123
Тема 10. Окремі моделі процесу соціалізації особистості	123
Навчальний модуль II	
Розділ II. Плани семінарських і практичних занять	126
Розділ III. Зміст завдань для самостійної роботи студентів.....	141
Індивідуально-дослідницькі завдання	143
Розділ IV. Форми і варіанти підсумкового контролю	145
Контрольні завдання з курсу «Основи соціалізації особистості»	145
Тестові завдання для підсумкового контролю з модуля «Основи соціалізації особистості».....	151
Програмові вимоги до підсумкового контролю з освітнього компоненту «Основи соціалізації особистості»	158
Рекомендована література.....	162
Додатки.....	165
Короткий термінологічний словник	202

ВСТУП

На сучасному етапі в українській державі відбуваються перетворення, які неоднозначно впливають на соціальний розвиток особистості, провокують втрату колишніх життєвих орієнтирів і появу нового ціннісного сенсу життя людини. Стрімкі зміни відбуваються на наших очах. Ми стаємо активними учасникам творення історії України. Про це засвідчили події кінця 2013– початку 2014 року.

Разом із тим, упродовж життя практично одного покоління у світі відбулась науково-технічна, технологічна, «зелена» і навіть сексуальна революції.

Зміни соціокультурних і суспільно-економічних реалій, відобразилися як на житті суспільства в цілому, так і кожної особи зокрема.

Людина стає не тільки свідком, а і учасником цих змін. Вона більшою чи меншою мірою її творець і жертва, бо не завжди успіває за сучасними змінами. Вона не може мінятися так швидко, тому, що несе в собі багаж прожитих років, який, перетворює її на громадянина одночасно – сьогодення і минулих днів.

Тому дорослі, навіть розуміючи, що в нових умовах потрібно змінювати свої переконання, спосіб життя, професію, стиль мислення, далеко не завжди у змозі це зробити.

Водночас підростаюче покоління сприймає реалії життя як даність, інших воно не знає. Тому органічно вписується в сучасність, живе у ній. Для нього іншого не дано.

Така різниця у пристосуванні до соціуму дорослих і молоді зумовлена тим, що їх розвиток і становлення відбувалися у різні епохи. Іншими словами, розвиток людини залежить від умов її життєдіяльності, що міняються, у відповідності до змін навколишнього світу.

Процес розвитку людини у взаємодії зі світом, що оточує його, дістав назву «соціалізація».

Суспільні зміни знаходять відображення й у процесі соціалізації особистості. Вони безпосередньо впливають на формування пріоритетів як у її духовних і матеріальних цінностях, так суспільства.

Зазначені умови активізують сам процес соціалізації в науковій сфері України.

У Національній доктрині розвитку освіти України в ХХІ столітті вказано, що першочерговим завданням державної освітньо-соціальної політики є формування особистості, котра буде жити в гармонії з природою, соціальним середовищем, тобто стане позитивно соціалізованою в суспільстві

Для соціальної педагогіки як системи професійної діяльності соціалізація особистості є надважливим завданням. Соціалізацію розглядають як процес соціального навчання, як результат соціальної взаємодії людей, або як процес рольового тренування.

Соціалізація – розвиток (виховання) і самореалізація людини впродовж усього життя у процесі засвоєння і відтворення культури суспільства.

Іншими словами – це двосторонній взаємообумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає як її включення у систему суспільних відносин шляхом засвоєння соціального досвіду, так і самостійне відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість. Саме перед соціальними педагогами покладені завдання сприяти дітям і молоді у їхній реалізації, в успішному входженні їх у соціум.

Як освітній компонент «Основи соціалізації особистості» інтегрується в систему соціально-педагогічної освіти на її початковому етапі та базується на знаннях, отриманих студентами в процесі вивчення курсів «Вступ до спеціальності», «Соціальна педагогіка», «Вікова та педагогічна психологія» «Соціальна психологія».

Опанування даного курсу передбачається здійснювати в різних формах: лекцій, семінарських, практичних, індивідуальних занять, самостійної роботи, підготовки наукових статей тощо.

Мета навчального курсу ознайомити студентів і дати їм можливість проаналізувати та зрозуміти складний процес входження людини в соціальний організм суспільства, поступового перетворення її на особистість задля формування в них умінь і навичок із сприяння соціалізації особистості.

Освітній компонент «Основи соціалізації особистості»
спрямований на розв'язання таких завдань:

- поглибити у студентів знання, пов'язані з особливостями формування і розвитку особистості, віковими періодами становлення людини, її самоствердженням, самореалізацією;
- ознайомити з провідними категоріями процесу соціалізації;
- розкрити зміст понять «соціалізація», «соціальне виховання», «соціальний розвиток», «адаптація»;
- обґрунтувати основні принципи та механізми соціалізуючого процесу;
- розкрити складові компоненти факторів процесу соціалізації;
- ознайомити з особливостями гендерної соціалізації особистості;
- охарактеризувати найважливіші концепції розвитку особистості;
- формувати цілісну модель процесу соціалізації особистості впродовж усього життя.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати:**

- основні вікові періоди становлення людини;
- сутність формування й розвитку особистості;
- основи змістового аспекту соціалізуючого процесу;
- складові, механізми і фактори процесу соціалізації особистості;
- найсуттєвіші концепції і теорії розвитку особистості;
- основні негативні соціалізаційні впливи середовища, що створюють передумови для віктимізації населення
- основні методи соціально-педагогічної діяльності задля сприяння соціалізації особистості.

Завершуючи вивчення навчальної дисципліни, студенти повинні **вміти:**

- характеризувати вікові особливості становлення особистості;
- виокремлювати й аналізувати змістовий аспект соціалізуючого процесу;
- конкретизувати та систематизувати механізми соціалізації;
- виявляти та співставляти вплив біологічного та соціального на соціальне становлення особистості;

- здійснювати аналіз умов, що детермінують поведінку людини;
- виокремлювати роль факторів у процесі соціалізації особистості;
- визначати та аналізувати роль культури, релігії, народних звичаїв та традицій (етнічних надбань у процесі соціалізації особистості);
- застосовувати на практиці соціально-педагогічні методи та основи концепцій і теорій розвитку особистості, що сприяють її адаптації до соціуму.

У процесі оволодіння освітнім компонентом у здобувачів вищої освіти необхідно формувати наступні **компетентності**

Інтегральна компетентність – Здатність розв’язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми у галузі соціальної роботи в процесі професійної діяльності, що передбачає застосування певних теорій та методів відповідних наук та характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК 1. Здатність реалізувати свої права і обов’язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК-3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК-12. Здатність приймати обґрунтовані рішення.

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності (СК):

СК-5. Здатність до виявлення, соціального інспектування і оцінки потреб вразливих категорій дітей та сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах.

СК-6. Знання і розуміння організації та функціонування системи соціального захисту і соціальних служб.

СК-12. Здатність ініціювати соціальні зміни, які сприяють адаптації та соціалізації дітей та молоді у сучасному суспільстві.

СК-15. Здатність взаємодіяти з дітьми та молоддю, представниками різних професійних груп та громад.

СК-16. Здатність дотримуватися етичних принципів та стандартів соціальної роботи.

СК-18. Здатність до генерування нових ідей та креативності у професійній сфері.

Очікується отримати наступні програмні результати навчання (РН):

РН 13. Використовувати методи соціальної діагностики у процесі оцінювання проблем, потреб, специфічних особливостей та ресурсів клієнтів.

РН 14. Здійснювати пошук, аналіз і синтез інформації з різних джерел для розв'язування професійних завдань і встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між соціальними подіями та явищами.

РН 19. Залучати особистісні ресурси осіб, які звернулися за допомогою, ресурси соціальної групи і громади для розв'язання їх проблем, виходу із складних життєвих обставин.

РН 25. Здатність виявляти та розвивати здібності, креативний потенціал дітей і молоді, підтримувати їх творчий розвиток, сприяти успішній соціалізації, професійному самовизначенню.

Організація курсу

Кількість годин, відведених навчальним планом на вивчення освітнього компоненту, становить 90 год., із них 12 год. – лекції, 18 год. – семінарські заняття, 48 год. – самостійна робота, 12 год. – індивідуальні завдання.

Прикінцева форма контролю – екзамен.

Курс складається з двох змістових модулів, які висвітлюють основні теоретико-методологічні та прикладні аспекти процесу соціалізації особистості. Кожен модуль передбачає виконання творчих завдань з окремих тем, роботу на семінарських, практичних заняттях, що проводяться в тому числі й у формі дискусій, тренінгів, тестувань тощо.

Оцінювання знань студентів здійснюється на основі результатів поточного та підсумкового контролю з використанням різних його форм, зокрема проведення поточного контролю на семінарських та практичних заняттях (виступи і доповіді, участь у дискусіях, рольових іграх тощо), тестового контролю.

Кількість балів за виконану роботу

№ з/п	Види робіт	Кількість балів
1	Доповідь (із представленням основного тексту, а також підготовчих матеріалів і конспектів)	4
2	Реферат (із представленням основного тексту та підготовчих матеріалів і конспектів)	2
3	Реферативний огляд фахового часопису	1–3
4	Окреме теоретичне повідомлення за 2–3 джерелами	2
5	Доповідь на практичному занятті	3
6	Формування інформаційного блоку (на підставі теоретичного повідомлення, доповіді, реферату й т. ін.)	2
7	Активна участь у роботі на практичному занятті (за семестр)	1
8	Виконання практичного завдання	5
9	Участь у рольовій грі, диспуті, тренінгу	5
10	Виконання завдань для самостійної роботи	2–4

11	Підготовка статті до наукової конференції, що відбудеться у ВНЗ	10
----	---	----

Розподіл балів за виконані завдання відповідно до модулів

Навчальний модуль I	Навчальний модуль II	Контрольні роботи	Індивідуальні завдання /Самостійна робота	Екзаменаційна робота
Змістовий модуль I	Змістовий модуль II			
Тема I	Тема I			
Тема II	Тема II			
Тема III	Тема III			
Тема IV	Тема IV			
Тема V	Тема V			
31		10	9	50
Усього за курс			100	

Шкала оцінювання:

90–100 балів – відмінно (А).

80–89 балів – дуже добре (В).

70–79 балів – добре (С).

65–69 балів – задовільно (Д).

50–59 балів – задовільно (Е).

26–49 балів – незадовільно з можливістю повторного складання (FХ).

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усьо го	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. «Теоретичні аспекти процесу соціалізації особистості»												
Тема 1. Процес соціалізації як соціально-педагогічне явище	8	2	2			4	10	2	2			6
Тема 2. Міждисциплінарний аспект процесу соціалізації	4		2			2	4					4
Тема 3. Соціалізація як складова формування особистості	8	2	2			4	8					6
Тема 4. Концепції критичних періодів і криз у розвитку особистості	8	2				6	8	2				6
Тема 5. Особливості вікових етапів соціалізації	16		2		4	8	10				6	2
Разом за змістовим модулем 1	52	6	8		4	30	48	6	2		6	32
Змістовий модуль 2. «Механізми практичної реалізації соціалізуючого процесу»												
Тема 1. Мікрофактори соціалізації	10	2	2			4	14	2				10
Тема 2. Мезофактори процесу соціалізації	8	2	2			4	10	2				8
Тема 3. Соціалізуючі мега- і макрофактори	6	2	2			2	6					6
Тема 4. Вплив несприятливих чинників на процес соціалізації особистості	6		2			4	12				6	6
Тема 5. Окремі моделі процесу	8		2		8				2			

соціалізації особистості												
Разом за змістовим модулем 2	38	6	10		8	14	42	4	2		6	30
Усього годин	90	12	18		12	42	90	8	4		12	62

**Навчально-тематичний план курсу
«Основи соціалізації особистості»**

№ з/п	Тема	К-сть годин
<i>Лекції</i>		
1	Процес соціалізації як соціально-педагогічне явище	2
2	Соціалізація як складова формування особистості	2
3	Концепції критичних періодів і криз у розвитку особистості	2
4	Мікрофактори процесу соціалізації особистості	2
5	Мезофактори процесу соціалізації	2
6	Соціалізуючі мега- і макрофактори	2
<i>Семінарські заняття</i>		
1	Складові компоненти процесу соціалізації особистості	2
2	Міждисциплінарний аспект процесу соціалізації особистості	2
3	Соціалізація молоді в сучасній Україні	2
4	Особливості соціалізації представників різних вікових груп	2
5	Вплив мікрочинників на процес соціалізації особистості	2
6	Вплив мезофакторів на соціалізацію особистості	2
7	Соціалізація особистості шляхом впливу мега- і макрофакторів	2
8	Вплив несприятливих чинників на процес соціалізації особистості	2
9	Окремі моделі процесу соціалізації особистості	2
Усього:		30

**Розподіл навчально-тематичного плану курсу
«Основи соціалізації особистості»**

№ з/п	Тема	Форма навчання
Модуль I Концептуальні засади процесу соціалізації людини		
1	Процес соціалізації як соціально-педагогічне явище	Лекція
2	Складові компоненти процесу соціалізації особистості	Семінарське заняття
3	Міждисциплінарний аспект процесу соціалізації особистості	Семінарське заняття
4	Соціалізація як складова формування особистості	Лекція
5	Соціалізація молоді в сучасній Україні	Семінарське заняття
6	Концепції критичних періодів і криз у розвитку особистості	Лекція
7	Особливості соціалізації представників різних вікових груп	Семінарське заняття
Модуль II Механізми практичної реалізації процесу соціалізації		
11	Мікрофактори процесу соціалізації особистості	Лекція
12	Вплив мікрочинників на процес соціалізації особистості	Семінарське заняття
13	Мезофактори процесу соціалізації особистості	Лекція
14	Вплив мезофакторів на соціалізацію особистості	Семінарське заняття
15	Соціалізуючі мега- і макрофактори	Лекція
16	Соціалізація особистості шляхом впливу мега- і макрофакторів	Семінарське заняття
17	Вплив несприятливих чинників на процес соціалізації особистості	Семінарське заняття
18	Окремі моделі процесу соціалізації особистості	Семінарське заняття

Розділ I
ЗМІСТ І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ЛЕКЦІЙ
Модуль I
Концептуальні засади процесу соціалізації людини

Тема 1. ПРОЦЕС СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНЕ
ЯВИЩЕ

План

1. *Сутність процесу соціалізації.*
2. *Людина як об'єкт-суб'єкт процесу соціалізації.*
3. *Чинники процесу соціалізації.*
4. *Засоби, агенти й механізми соціалізації.*
5. *Соціалізованість як результат позитивної соціалізації.*
6. *Співвідношення понять «соціалізація», «адаптація», «виховання».*
7. *Принципи соціалізуючого процесу.*

Ключові поняття та терміни соціалізація

• <i>соціалізованість</i> • <i>об'єкт</i> • <i>суб'єкт</i> • <i>чинник</i> • <i>агент</i> • <i>розвиток</i> • <i>механізм</i>	• <i>виховання принцип</i> • <i>жертва</i> • <i>конформіст</i> • <i>девіант</i> • <i>адаптація</i> • <i>формування</i>

Згідно з найпоширенішим визначенням, соціалізація (від лат. *socialis* – суспільний) – це процес входження індивіда в соціум, в результаті активного засвоєння ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в даному суспільстві. У процесі соціалізації в людини формуються соціальні якості, знання, вміння, відповідні навички, що дає їй змогу стати дієздатним учасником соціальних відносин. Соціалізація відбувається як за умов стихійного впливу на особистість різних обставин життя, так і за умов цілеспрямованого формування особистості. Завдяки активності людини її життєвий шлях, відображення нею соціальної реальності перетворюється в складну двосторонню взаємодію особистості та соціального життя. Складний процес взаємовпливу одне на одного і є джерелом розвитку та становлення індивіда. Активність же індивіда зумовлена людською потребою належати до соціуму, сприймати, оцінювати й осмислювати його,

ідентифікувати себе із своїм народом, конкретною соціальною групою. На стадії переходу взаємовідносин і зв'язків стереотипні вимоги групи до поведінки індивіда спонукують його до вироблення відповідної лінії поведінки особи й вибору конкретного її варіанта. Отже, основа соціального розуміння соціалізації особистості ґрунтується на характеристиці соціально-психологічного типу особистості як специфічного утворення, продукту соціального життя, соціальних відносин [орбан, с. 90].

Соціальна реальність, соціально-психологічні явища виникають як відображення різних форм спілкування. Але формування соціально-психологічного типу відбувається насамперед за допомогою власного досвіду спілкування в безпосередніх соціальних контактах, де людина зазнає впливу мікросередовища, а через нього – і макросередовища, його культури, соціальних норм і цінностей. Людина прилучається до тієї чи іншої групи часто-густо саме задля того, аби стати її частиною, досягнути почуття «Ми» й почуття «Я» серед «Ми», що позбавляє самотності, дає відчуття сили і впевненості, спонукує до впливу на соціальне життя у групі в процесі міжособистісних контактів, сприяє набуттю індивідуального досвіду. Отже, двосторонній процес соціалізації передбачає засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків і активне відтворення цих зв'язків. Тобто людина не лише адаптується до умов соціуму, елементів культури, норм, що формуються на різних рівнях життєдіяльності суспільства, але й перетворює їх у власні цінності, орієнтації, установки завдяки власній активності.

Іншими словами – це двосторонній взаємообумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає як її включення у систему суспільних відносин шляхом засвоєння соціального досвіду, так і самостійне відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість.

Відповідно до вказаного і будемо розглядати проблему соціалізації людини в суспільстві, зокрема, в українському, а також формування життєвих

цінностей, ідеалів з позиції традиційних стереотипів поведінки, які виявляють себе в складній системі звичаєвої культури, святковості та обрядовості.

Для соціальної педагогіки як системи професійної діяльності, соціалізація особистості є надважливим завданням. Соціалізацію розглядають як процес соціального навчання, як результат соціальної взаємодії людей, або як процес рольового тренування [пеніш, с. 44].

Процес соціалізації базується на чотирьох взаємопов'язаних компонентах

1. Стихійна соціалізація людини у взаємодії і під впливом об'єктивних обставин життя суспільства, зміст, характер і результати якої визначаються соціально-економічними і соціокультурними реаліями (приклад: вибір професії, виїзд за кордон).

2. Відносно спрямована соціалізація з боку держави здійснюється при певних економічних, законодавчих, організаційних заходах задля вирішення завдань, що об'єктивно впливають на зміну можливостей і характеру розвитку, на життєвий шлях тих чи інших вікових соціально-професійних груп населення. При цьому визначається обов'язків мінімум освіти, вік і термін служби в армії, пенсійний вік тощо.

3. Відносно соціально контрольована (виховна) соціалізація складається з сімейного виховання, релігійного виховання, соціального виховання, адаптаційно-корекційного виховання. Іншими словами – це створені суспільством і державою правові, організаційні, матеріальні і духовні умови для розвитку людини. Виховання відрізняється від стихійної і відносно спрямованої соціалізації, як мінімум, двома основними характеристиками. По-перше, від стихійної і відносно спрямованої соціалізації виховання принципово відрізняється тим, що в його основі лежить соціальне діяння. Німецький вчений Макс Вебер, котрий ввів це поняття, визначав його як діяння, спрямоване на розв'язання проблем; як діяння, спеціально орієнтоване на відповідну поведінку партнерів; як діяння, що передбачає суб'єктивне осмислення можливих варіантів поведінки людей, з якими людина входить у взаємодію.

По-друге, стихійна соціалізація – процес безперервний, оскільки людина постійно взаємодіє з соціумом. Виховання – процес дискретний (перериваний), бо, будучи планомірним, воно здійснюється в певних організаціях, тобто обмежене певним місцем і часом. Разом з тим зауважимо, що на ранніх стадіях існування будь-якого суспільства виховання і соціалізація синкретичні (суцільні, нерозчленовані).

4. Більш-менш свідоме самозмінювання особи, якій притаманне самовдосконалення у відповідності з власними ресурсами і у відповідності або наперекір об'єктивним умовам життя [4, с. 24].

Суть соціалізації полягає у тому, що в її процесі індивід формується як особистість, як представник того суспільства, до якого він належить. Так, французький соціолог Е. Дюркгейм підкреслював, що будь-яке суспільство прагне сформувати особистість у відповідності до тих універсальних моральних, інтелектуальних і навіть фізичних ідеалів, які вже є у нього. Природно, суть цих ідеалів значно відрізняється в залежності від історичних традицій, особливостей розвитку, соціального і політичного ладу в суспільстві. Отож процес соціалізації у різних суспільствах, зберігаючи свою специфіку, набуває певні універсальні риси, що пов'язано з глобальними всесвітніми тенденціями (рух антиглобалістів, євросоюз).

Зміст процесу соціалізації визначається зацікавленістю суспільства у тому, щоб його представники успішно опанували ролі чоловіки і жінки (статеворольова соціалізація), могли б і хотіли компетентно приймати участь в економічному житті (професійна соціалізація), створили міцну сім'ю (сімейна соціалізація), були законослухняними (політична соціалізація) та ін. Тому в основі змісту процесу соціалізації закладено здатність індивіда до навчання.

Такий зміст соціалізації передбачає, що соціалізуючий вплив здійснюється не тільки на самого індивіда, а в основному на його реальні взаємозв'язки і взаємовідношення з соціальним світом, різноманітним соціальним об'єктом, які становлять структуру суспільства, де проживає людина. При цьому вимоги до людини в тому чи іншому аспекті ставлять не тільки суспільство в цілому, а і

конкретними групами та інститутами соціалізації, особливості та функції яких обумовлюють специфічний характер цих вимог. Зміст вимог також залежить від віку і соціального статусу людини, до якої вони висуваються. Отже, кожна людина розглядається як об'єкт соціалізації.

Водночас особистість є повноцінним членом суспільства і виступає як суб'єкт соціалізації. Адже засвоюючи соціальні норми і культурні цінності в єдності з реалізацією своєї активності, особистість саморозвивається, самореалізується у суспільстві. Суб'єктом соціалізації людина стає об'єктивно, адже впродовж (всього життя, на певних вікових етапах, перед нею постають завдання, для вирішення яких людина більш-менш усвідомлено ставить перед собою відповідну мету, чим і проявляє свою суб'єктивність.

Умовно виділяють 3 групи завдань кожного періоду або етапу соціалізації; природньо-культурні, соціально-культурні і соціально-психологічні.

Природньо-культурне завдання – досягнення на певному віковому періоді відповідного фізичного і статевого розвитку, який обумовлюється об'єктивними і нормативними відмінностями регіонально-культурних сфер. Це (різні темпи статевого дозрівання, еталон жіночності і мужності у різних народів, етносів, регіонів і тощо).

Адже на кожному віковому періоді людині потрібно в певній мірі пізнати, і засвоїти елементи етики, символіки, які пов'язані з тілом і статевою поведінкою, розвивати і реалізовувати фізичні і статеві задатки, сповідувати здоровий спосіб життя, перебудовувати ставлення до себе, ставлення до життя, спосіб життя відповідно до статево-вікових та індивідуальних можливостей.

Соціально-культурні завдання – пізнавальні, моральні, специфічні для кожного вікового періоду в конкретному соціумі у визначений період його історії.

У кожний віковий період перед людиною повстають завдання, зумовлені її участю в сімейному житті і у виробничо-економічній реальності.

Соціокультурні завдання складаються як би з двох рівнів. Один – це завдання, поставлені людині у вербальній формі інститутами суспільства – те до чого вона прагне.

Другий – завдання, які постають перед людиною із суспільної практики, звичаїв, традицій, психологічних стереотипів безпосереднього оточення. До того ж, вони не співпадають між собою і суперечать один одному. Разом із тим, один і другий рівень можуть усвідомлюватись, частково усвідомлюватись, та усвідомлюватись викривлено.

Соціально-психологічні завдання – це становлення свідомості особистості, її самоусвідомлення, самореалізації і самоствердження.

Самовизначення особистості передбачає знаходження нею відповідної позиції у різних сферах життєдіяльності і розробку планів на майбутнє життя. Так, у молодшому шкільному віці необхідно знайти індивідуально прийнятну і соціально позитивну позицію у новій соціальній ситуації – початок навчання.

У підлітковому віці особливого значення набуває самоствердження у середовищі однолітків своєї статі, що доповнюється у ранній юності визначенням своєї позиції щодо однолітків протилежної статі. В молодості необхідно знайти свою позицію в сімейній та трудовій сферах.

Що ж стосується планів на майбутнє, то, по-перше, необхідно вирішувати завдання найближчого майбутнього. Наприклад, якщо в середовищі ровесників (в будь-якому віці) вважається престижним мати визначене зацікавлення та реалізувати його у тій-чи-іншій діяльності, то постає завдання – як найшвидше знайти таке зацікавлення, та методи його реалізації. По-друге, необхідно вирішувати завдання на подальше майбутнє: вибір професії, певного стандарту і стилю майбутнього життя.

Самореалізація особистості передбачає задовільняючу особистість реалізацію активності у важливих для неї сферах життєдіяльності. При цьому необхідно, щоб позитивність цієї реалізації визнавалась і одобрилась авторитетними для людини особами. Так, у підлітковому віці самореалізація

здійснюється через досягнення автономії від дорослих, у ранній юності певної автономії від ровесників, при зберіганні зв'язків з ними. Самореалізація особистості набуває форм: соціально цінних, соціально корисних, соціально допустимих, а також асоціальних і антисоціальних. Самоствердження – досягнення суб'єктивного задоволення результатом самореалізації.

Наголосимо, що вікові завдання – об'єктивне явище. При умові, що їх усвідомлює особистість, то вони стають і суб'єктивними. Якщо завдання не усвідомлюються, то суб'єктивно вони сприймаються людиною як проблеми. У залежності від повноти і адекватності усвідомлення завдань і від інших обставин, цілі особистості можуть бути в більшій мірі чи меншій адекватні віковим завданням. Так, наприклад, підліток вирішуючи завдання природно-культурного рівня – відповідати ідеалу мужчини, ставить собі за мету – значно збільшити свою мускульну силу, що в принципі реально.

Варто зауважити, що визначаючи реальність і успішність досягнення тих чи інших цілей людиною, можна – побачити невідповідність між своїми потребами (цілями) і об'єктивними можливостями їх реалізації (досягнення цілі). Тоді людина змінює мету, або шукає реальніші шляхи її досягнення.

Розв'язання усіх трьох груп вище охарактеризованих є об'єктивною необхідністю для розвитку людини. Якщо якась група завдань або стрижневі завдання певної групи залишаються не вирішеними на тому чи іншому віковому етапі, то це або затримує розвиток особистості, або робить його неповним.

Отже, оскільки людина не пасивна у вирішенні об'єктивних завдань сама висуває перед собою ті чи інші цілі, то вона може розглядатися як суб'єкт власного розвитку, соціалізації. Однак, людина крім об'єкту і суб'єкту соціалізації може стати її жертвою. Це зумовлюється внутрішніми протиріччями, що є в процесі і результаті соціалізації. Відомо, що успішна соціалізація передбачає ефективну реалізацію людини в суспільстві, з одного боку, а з другого – здатність в певній мірі протистояти суспільству. Отже, ефективна

соціалізація передбачає відповідний баланс між інтеграцією особистості в суспільство і виокремлення в ньому (певну автономію).

Людина повністю адаптована, у суспільстві і не здатна відповідно протистояти йому – *конформіст*. може розглядатися як жертва соціалізації. Індивід не адаптований до суспільства, також стає, жертвою соціалізації – *девіант*.

Соціалізація конкретних людей в будь-якому суспільстві проходить у різних умовах, для яких характерні різноманітні небезпеки, що негативно впливають на розвиток людини. Тому об'єктивно, що формуються цілі групи людей тих, що вже стали, або можуть стати жертвами негативних умов соціалізації.

Зокрема, жертвами є інваліди, люди з психосоматичними дефектами і відхиленнями, сироти і діти, які проживають у сім'ях із низьким економічним, освітнім, моральним рівнем.

Соціалізація проходить під впливом величезної кількості різноманітних умов, які так чи інакше відбиваються на розвитку людей. Ці умови прийнято називати факторами (чинниками). На сьогоднішній день не всі вони навіть виявлені, а з відомих далеко не всі вивчені. Про одні ми знаємо досить багато, про інші – обмаль, про треті – майже нічого. За А. Мудриком найбільш узагальнено виділяють чотири групи.

Перша – мегафактори (мега – дуже великий, всесвітній) – космос, планета, всесвіт, які тією чи іншою мірою через інші групи факторів впливають на соціалізацію всіх мешканців Землі. Друга – макрофактори (макро – великий) – країна, етнос, суспільство, держава, які впливають на соціалізацію мешканців у певних країнах (цей вплив опосередковано двома іншими групами факторів). Країна, держава – це поняття, прийняті для виділення людей, що проживають у визначених територіально-адміністративних кордонах і об'єднаних між собою внаслідок історичних, соціально-економічних і психологічних причин. Специфіку розвитку країни, держави визначають найважливіші особистості соціалізації населення особливо молоді.

Поняття суспільство в педагогіці та інших науках використовується для характеристики соціальних умов формування і розвитку особистості. Інша складова культура – це система духовних форм забезпечення життєдіяльності і соціалізації людей. Вона охоплює всі сторони життя людини – біологічну (їжа, сон, відпочинок...); виробничу (створення умов матеріального життєзабезпечення, знарядь праці, одягу, житла, харчування); духовну (мова, світогляд, естетична діяльність); соціальну (комунікація, соціальні відносини) Третя – мезофактори (мезо – середній, проміжний) – умови соціалізації великих груп людей, вирізняваних за місцевістю і типом поселення, в яких вони живуть (регіон, місто, селище); за належністю до аудиторії тих або інших мереж масової комунікації (радіо, телебачення та ін.) і за належністю до тих або інших субкультур. Регіональні умови – це умови, які характерні для людей їхньої соціалізації, що проживають в тій чи іншій частині країни, держави, що мають відмінні особливості.

Тип поселення – село, селище, район, місто, область внаслідок визначених причин, що надають певних особливостей соціалізації людей, що в них проживають.

Засоби масової комунікації – технічні засоби, за допомогою яких здійснюється поширення інформації (знання духовних цінностей, моральних і правових норм на кількісно більші аудиторії); мікрофактори – безпосередньо впливають на конкретних людей – сім'я, домашній побут, мікросоціум, групи ровесників, виховні суспільні, державні, приватні і релігійні організації.

Необхідно підкреслити, що процес соціалізації є багатофакторним і тому не потрібно абсолютизувати один із факторів.

Водночас мікрофактори впливають на розвиток людини через так званих агентів соціалізації. Тобто осіб, які безпосередньо впливають і взаємодіють з людиною впродовж життя. На різних вікових етапах склад агентів специфічний. У дитинстві агентами є батьки, братії, сестри, родичі, ровесники, сусіди, вчителі. В молодості появляється чоловік, дружина, колеги по роботі. У зрілому віці появляються діти. Засоби соціалізації залежать від

ладу в суспільстві, відповідного соціального прошарку, вікового періоду того, хто соціалізується. Це: спосіб вигодовування немовляти і догляд за ним; формування гігієнічних і побутових умінь; стиль і зміст спілкування, методи заохочення і покарання в сім'ї, групах однолітків, у вихованих професійних соціалізуючих організаціях і послідовне залучення людини до різноманітних видів і типів відносин у сферах його життєдіяльності: спілкування, ігри, пізнання, предметно-практична і духовно-практична діяльність, сімейна, професійна, суспільна, релігійна.

Під способами соціалізації вчені переважно розуміють конкретні види взаємодії індивіда із середовищем, за допомогою яких він активно прилучається до суспільного життя й засвоює соціальний досвід. Способи залежать як від особливостей самої особистості, так і від соціальної ситуації, в якій індивід опиняється. Вищесказане дає змогу вести мову про зовнішні та внутрішні прояви ставлення особистості до умов життєдіяльності, які не завжди збігаються, тобто зміст соціалізації не буде повним, якщо його оцінювати лише за зовнішніми ознаками. Йдеться також про зовнішні та внутрішні критерії процесу соціалізації. Серед критеріїв соціалізованості особистості виокремлюють: зміст сформованих установок, стереотипів, цінностей, картин світу; адаптованість особистості, її типова поведінка, спосіб життя; соціальна ідентичність, незалежність особистості, впевненість, самостійність. За умов демократичних форм взаємодії можливі такі способи соціалізації, як індивідуалізація, актуалізація «Я», самореалізація (прояв власного «Я», перетворення потенційних можливостей в актуальні, задоволення потреби в самореалізації, впевненість у висловлюванні думок, самостійність у розв'язанні проблем, ініціативність), інтеграція (прилучення особистості до норм і цінностей спільноти, світових соціальних інституцій та до цивілізації за рахунок розвитку і збагачення національної культури), конструктивна взаємодія (засвоєння індивідом ідеалів, цінностей соціального життя шляхом саморозвитку та виховання і сприяння прогресу соціального оточення). За тоталітарних умов життєдіяльності особи спостерігаються, на думку Е. Фромма, такі способи соціалізації, як мазохізм

(моральне приниження, підкорення), садизм (набуття над іншими необмеженої влади), деструкція (людина позбувається почуття власного безсилля шляхом руйнації навколишнього середовища), конформізм (відмова від власного «Я», уніфікація «Я»).

Кожне суспільство і країна, кожна соціальна група виробляють у своїй історії набір позитивних і негативних-формальних і неформальних санкцій – методів переконання, внушення, заборони, примусу і натиску аж до використання фізичного насилля; системи методів визнання, відзначення, нагородження. Саме завдяки цих методів поведінка людини і цілих груп людей приводиться у відповідність до прийнятих у даній культурі взірців, норм, цінностей. Так, формальні негативні санкції – це арсенал покарань, передбачених законом, а саме: попередження, штрафи, арешт, позбавлення прав громадянина, конфіскація майна, смертна кара, покаяння. Неформальні негативні санкції – це здивування, незадоволення, моральний осуд, плітки.

Соціалізація особистості при взаємодії з різноманітними факторами і агентами відбувається за допомогою певних механізмів. Існують різні погляди на механізми соціалізації. Так, французький соціальний психолог Габріель Тард вважав основним наслідування. Американський вчений Юрій Бронфенбренер механізмом соціалізації вважає прогресивну взаємну акомодацию (приспосовуваність) між людською істотою, що активно росте, і мінливими умовами, в яких вона живе. В. С. Мухіна розглядає як механізми соціалізації ідентифікацію і відособлення особи, а А. В. Петровський – закономірну зміну фаз адаптації, індивідуалізації й інтеграції в процесі розвитку особи.

Механізм соціалізації включає в себе:

1. імітацію, копіювання;
2. ідентифікацію – ототожнення себе з іншими;
3. керівництво.

Узагальнюючи наявні дані, можна вирізнити декілька універсальних механізмів соціалізації. Перша група – психологічний і соціально-психологічний

механізми соціалізації, що частково враховуються в процесі виховання людини у різні вікові періоди.

Імпрінтинг (закарбовування в пам'яті) – фіксування людиною на рецепторному і підсвідомому рівнях особливостей життєво важливих об'єктів, що впливають на неї. Імпрінтинг відбувається переважно в дитячому віці. Проте на пізніших вікових етапах можливе закарбовування в пам'яті якихось образів, відчуттів і т. ін.

Наслідування – дотримання якогось прикладу, взірця. В даному випадку – один із шляхів довільного і, найчастіше, мимовільного засвоєння людиною соціального досвіду.

Екзистенціальний натиск – опановування мови і неусвідомлюване засвоєння норм соціальної поведінки в процесі взаємодії зі значущими особами. Ідентифікація (ототожнення) – процес неусвідомлюваного ототожнення людиною себе з іншою людиною, групою, взірцем.

Рефлексія – внутрішній діалог, в якому людина роздивляється, оцінює, приймає або відкидає ті чи інші цінності, властиві різним інститутам суспільства, сім'ї, товариству ровесників, значущим особам і т. ін. Рефлексія може являти собою внутрішній діалог кількох видів: між різними «я» людини, з реальними або вигаданими особами та ін. За допомогою рефлексії людина може формуватися й змінюватися внаслідок усвідомлення і переживання нею тієї реальності, в якій вона живе, свого місця в цій реальності і себе самої.

Друга група – механізми соціалізації, які соціально формують. **Традиційний механізм** соціалізації (стихійної) являє собою засвоєння людиною норм, еталонів поведінки, поглядів, стереотипів, що характерні для її сім'ї і найближчого оточення (сусідського, приятельського та ін.). Це засвоєння відбувається здебільшого на неусвідомленому рівні за допомогою зафіксування, некритичного сприйняття панівних стереотипів. Ефективність традиційного механізму дуже рельєфно проявляється тоді, коли людина знає, «як треба», «що треба», але це її знання суперечить традиціям найближчого оточення.

В такому разі має рацію французький мислитель XVI ст. Мішель Монтень, котрий писав: «...Ми можемо скільки завгодно твердити своє, а звичай і загальноприйняті житейські правила тягнуть нас за собою». Крім цього, ефективність традиційного механізму проявляється в тому, що ті чи інші елементи соціального досвіду, засвоєні, наприклад, у дитинстві, але згодом незатребувані або блоковані через умови життя, які змінилися (наприклад, переїзд із села у велике місто), можуть «виплисти» в поведінці людини під час чергової зміни життєвих умов або на подальших вікових етапах.

Інституційний механізм соціалізації, як впливає вже з самої назви, функціонує в процесі взаємодії людини з інститутами суспільства і різними організаціями, як спеціально створеними для його соціалізації, так і такими, що реалізують функції соціалізації мимохідь, паралельно зі своїми основними функціями (виробничі, громадські, клубні й інші структури, а також засоби масової комунікації). У процесі взаємодії людини з різними інститутами і організаціями відбувається наростаюче нагромадження знань і досвіду соціально схвалюваної поведінки, які відповідають їм, а також досвіду імітації соціально схвалюваної поведінки і конфліктного чи безконфліктного ігнорування виконання соціальних норм. Треба мати на увазі, що засоби масової комунікації як соціальний інститут (преса, радіо, кіно, телебачення) впливають на соціалізацію людини не лише за допомогою трансляції певної інформації, але й через подання певних взірців поведінки героїв книжок, кінофільмів, телепередач. Ефективність цього впливу визначається тим, що, як тонко зауважив ще у XVIII ст. реформатор західноєвропейського балету французький хореограф Жан Жорж Новер, «оскільки пристрасті, які переживають герої, позначені більшою силою і визначеністю, ніж пристрасті людей звичайних, їх легше й наслідувати». Люди відповідно до вікових та індивідуальних особливостей схильні ідентифікувати себе з тими або іншими героями, приймаючи водночас властиві їм взірці поведінки, стиль життя і т. ін.

Стилізований механізм соціалізації діє в рамках певної субкультури. Під субкультурою загалом розуміється комплекс морально-психологічних рис і

поведінкових проявів, типових для людей певного віку, певної професійної або культурної верстви, яка в цілому створює певний стиль життя і мислення тієї чи іншої вікової, професійної або соціальної групи. Але субкультура впливає на соціалізацію людини остільки і тією мірою, оскільки і якою мірою групи людей, що є її носіями (ровесники, колеги та ін.), референтні (значущі) для неї.

Міжособистісний механізм соціалізації функціонує в процесі взаємодії людини з суб'єктивно значущими для неї особами. В його основі лежить психологічний механізм міжособистісного перенесення завдяки емпатії, ідентифікації і т. ін. Значущі особи можуть бути членами тих або інших організацій і груп, з якими людина взаємодіє, а якщо це ровесники, то вони можуть бути і носіями вікової субкультури. Але бувають нерідко випадки, коли спілкування із значущими особами в групах і організаціях може зробити на людину вплив, не ідентичний тому, який робить на неї сама група або організація. Тому доречно вирізняти міжособистісний механізм соціалізації як специфічний.

Рефлексивний, з внутрішнім діалогом, в якому людина розглядає, оцінює, сприймає або не сприймає ті чи інші цінності, притаманні різним інститутам суспільства. Соціалізація кожної людини здійснюється за допомогою конкретних засобів. Засіб «метод годівлі немовляти», як вважають етнологи, культурологи – закладають фундамент формування у людини особливого ставлення до себе і інших людей. Розвиває організованість, дисциплінованість, відповідальність.

Дисциплінованого впливу – в сім'ї, групах ровесників забезпечується розвиток у кожної людини стійких уявлень про норми і правила взаємовідносин людей.

Забезпечується прилучення людини до багатьох видів відносин, в різних сферах його життя, в ході яких формується стиль відносин, діяльність особистості, закріплюється стратегія і тактика її поведінки у суспільстві.

Соціалізація людини відбувається за допомогою всіх названих вище механізмів. Проте в різних статовікових і соціально-культурних груп, у конкретних людей співвідношення ролі механізмів соціалізації різне, і часом ця

відмінність дуже суттєва. Так, в умовах села, малого міста, селища, а також у малоосвічених сім'ях у великих містах суттєву роль може відігравати традиційний механізм. В умовах великого міста особливо явно діють інституціональний і стилізований механізми. Для людей явно інтровертного типу (тобто звернених всередину себе, підвищено тривожних, самокритичних) найважливішим може стати рефлексивний механізм. Ті або інші механізми відіграють різну роль у тих або інших аспектах соціалізації. Так, якщо мова йде про сферу дозвілля, про наслідування моди, то провідним часто є стилізований механізм, а стиль життя нерідко формується за допомогою традиційного механізму.

Соціалізованість – результат соціалізації. Більш широко – це сформованість рис, які не даються статусом і вимагаються суспільством.

У зв'язку з тим, що соціалізація залежить від суспільства, якому притаманна мінливість. Тому соціалізованість носить мобільний характер. Так, соціальні зміни у суспільстві можуть змінювати раніше сформовану соціалізованість у негативну, а можливість знову досягнути успіху залежить від адаптованості особистості до нових умов. Тому важливе значення має поняття «ресоціалізація» – зміна цінностей, які стали неадекватними і відносин людини у відповідність з новими соціальними умовами. На думку американського вченого К. Келлі, соціальний розвиток людства і є безперервним процесом ресоціалізації.

Соціалізованість трактують і по іншому. Зокрема, соціалізованість розглядається як засвоєння особистістю установок, цінностей, особистих і соціальних якостей, які будуть характеризувати її на наступних стадіях розвитку. У зв'язку з цим «поглядом уперед» велику увагу приділяють виявленню не тільки обставин, що відповідають вимогам, які ставить суспільство на даному етапі розвитку людини, а тих, які забезпечують успішну соціалізацію в майбутньому.

Соціалізація буде тоді позитивною, коли індивід навчиться орієнтуватися в непередбачених соціальних ситуаціях.

Ще один погляд на соціалізованість М. Райлі і Е. Томаса. Вчені стверджують, що проблеми в соціалізації обумовлюються невідповідністю рольових надій суспільства і бажань самого індивіда. У такій ситуації необхідно щоб людина здійснювала рольову перебудову цінних орієнтирів, тобто знаходила відповідність між власними цінностями і тими соціальними ролями, які вона виконує.

Виокремленні ознаки особистості, що забезпечують позитивну соціалізацію – це здатність до зміни своїх ціннісних орієнтацій; вміння знаходити відповідність між власними цінностями і вимогами ролі, орієнтації не на конкретні вимоги, а на розуміння універсальних моральних людських цінностей.

З погляду соціальної педагогіки, у процесі й у результаті соціалізації людина засвоює сукупність рольових вимог і уявлень у різноманітних сферах життєдіяльності (сімейній, професійній, соціальній) і розвивається як особистість, набуваючи і виробляючи певні соціальні установки і ціннісні орієнтації, задовольняючи і розвиваючи свої потреби й інтереси. Отож позитивність соціалізації залежить від балансу між адаптованістю в суспільстві і відокремленістю у ньому (автономність).

Велика зацікавленість, яку викликає процес соціалізації у працівників філософсько-соціальних і психолого-педагогічних наук вимагає уточнення цього поняття і розмежування його з іншими.

Т. Парсонс в ролі основного механізму соціалізації визначає пристосування. Більшість дослідників стверджують, що *адаптацію* можна розглядати як складову соціалізації і як її механізм. Тому розрізняється два види адаптації – психофізіологічну та соціально-психологічну, що перебувають у взаємозв'язку. При цьому соціально-психологічна адаптація являє собою оволодіння особистістю ролі під час входження в нову соціальну ситуацію, це – конкретний процес соціалізації. Адаптація є лише одним з елементів соціалізації поряд з іншим, не менш важливим, – активністю особистості, її творчим вибірковим ставленням до середовища, активним відтворенням соціального досвіду, перетворенням наявних соціальних умов і форм. Отже, соціалізація

постає як єдність адаптації та активності особистості: засвоєння норм і цінностей соціального середовища відбувається у взаємозалежності і взаємозв'язку з активністю індивіда.

У педагогіці домінувало поняття **формування** людини як сукупність процесів взаємодії особистості і суспільства, за яких індивід розвиває у собі ті чи інші якості. У такому широкому розумінні дане поняття ототожнювалося із соціалізацією і між ними визнавалася певна рівноцінність. Вузьке тлумачення формування зводилося до копіювання індивідом зовнішніх організаторських впливів. За будь-яких умов, при всій широті поняття «формування» (цікава його етимологія: формувати – означає надавати форму чомусь або комусь, стійкість, завершеність, певний тип), воно вужче соціалізації і часто не відтворює дуже важливого її аспекту – активності індивіда, вибірковості його власних реакцій на впливи, що йдуть із зовні. Саме тому формування особистості та її соціалізація можуть прямувати за траєкторіями, які не зовсім збігаються. Адже соціалізація здійснюється як під впливом цілеспрямованих зусиль, так і в результаті безпосереднього впливу середовища, що має елементи стихійності, неорганізованості.

Також існує взаємозв'язок між поняттями соціалізація, **становлення** та **розвиток**. Якщо під соціалізацією розуміють процес, в ході якого людська істота з певними біологічними задатками набуває якостей, що необхідні їй для життєдіяльності у суспільстві, то в такому розумінні соціалізація – це процес розвитку людини як соціальної істоти, становлення її як особистості. З певним віковим періодом процес соціалізації наближається до поняття зростання. З іншого боку, розвиток особистості, ототожнюючи із соціалізацією, подають як процес входження людини в нове соціальне середовище та інтеграції в ньому в результаті цього процесу. Звужує поняття соціалізації обмеження цього процесу певним віковим періодом, наближуючи його до поняття «зростання».

Звідси, фізично людський індивід переважно розвивається особистісно, переважно стає.

Така логіка викладу матеріалу може бути прийнятною і в розгляді співвідношення дефініцій «соціалізація» та «розвиток». Якщо в ролі пріоритетного розглядати розвиток особистості, то дане поняття можна вважати дещо ширшим за змістом, оскільки воно охоплює не лише соціально-моральні, а й психофізіологічні характеристики. Розвиток – це процес безперервних змін у психіці й організмі людини, що відбувається не лише під впливом соціальних чинників, а й за чіткої зумовленості біологічними чинниками: закономірностями дозрівання, функціонування і старіння організму. Таким чином, спільною ознакою соціалізації та розвитку є їхня зумовленість соціальними, зовнішніми чинниками, а відмінність полягає в тому, що для розвитку властива ще й наявність внутрішніх рушійних сил (суперечностей, які виникають на межі внутрішнього і зовнішнього світу індивіда, за невідповідності потреб і можливостей, очікуваного і отримуваного, бажаного і реального тощо) та психофізіологічних змін. Загалом поняття «соціалізація» та «розвиток» не протиставляються й не ототожнюються, а взаємодоповнюються одне одним: саме психологічні особливості розвитку детермінують процес вибірковості особистості до різного роду взаємодій з оточенням; знання цих особливостей допомагає успішно здійснювати процеси навчання, виховання та формування соціально зрілої особистості.

Щодо поняття становлення, воно широко застосовується у філософській, історичній, соціологічній, соціально-психологічній і психолого-педагогічній літературі. Виражаючи етап довершеності існування становлення розкриває перехід можливості в дійсність і може розглядатись як проміжна ланка між ними. Інше значення становлення пов'язане з позначенням розвитку якихось явищ, феноменів, якостей утворень, процесів від першого початкового стану до відносної завершеності.

Водночас у рамках загального процесу соціалізації становлення виступає як більш частковий момент, складовими компонентами якого є виховання, формування й розвиток. Цілеспрямоване виховання в ідеалі передбачає максимально керування процесом соціалізації. Однак повне усунення стихійного

начала із процесу соціалізації особистості видається неможливим, а установка на можливість цього – помилковою та ілюзорною, адже розвиток і становлення суспільства та його членів завжди зберігає особливості природно-історичного процесу, що містить у собі складну діалектику свідомого і стихійного.

З метою розкриття змісту процесу соціалізації ми маємо простежити співвідношення цього поняття з поняттями «виховання» і «соціальний розвиток». Практика роботи соціального педагога довела, що соціалізацію не можна зводити до поняття «виховання» ні у вузькому, ні в широкому розумінні, в якому воно часто використовується. Виховання передбачає перш за все систему спрямованих впливів, за допомогою яких прагнуть сформувати в особистості певні риси і якості, завдяки яким людина долучається до культури і стає повноцінним членом суспільства. Таким чином, ми можемо назвати такі особливості процесу соціалізації, які дозволяють відмежувати його від виховання:

- відносна стихійність цього процесу, яка характеризується не завжди передбаченим, цілеспрямованим впливом середовища;
- механічне засвоєння соціальних норм і цінностей, яке відбувається в результаті діяльності і спілкування особистості, взаємодії її з мікро- і макросередовищем;
- зростання в міру дорослішання самостійності особистості щодо вибору соціальних цінностей і орієнтирів, середовища спілкування, якому віддається перевага.

Соціальний розвиток дітей і молоді можна розуміти як якісні зміни соціальних характеристик молодого покоління в ході його становлення як суб'єкта суспільного виробництва і суспільного життя. Можна сказати, що поняття «соціальний розвиток» і «соціалізація» співпадають, але в них по-різному розставлені акценти: на активності особистості більше акцентується в ідея розвитку, а в соціалізації в центрі уваги знаходиться соціальне середовище і його вплив на особистість. Ми вважаємо, що в науковому тлумаченні соціалізації передбачається розуміння особистості перш за все як активного соціального суб'єкта, спроможного впливати на суспільне життя.

З метою реалізації соціалізуючого процесу соціальний педагог має володіти механізмами соціалізації, вибір яких базується на певних принципах даного процесу:

- принцип системності, який передбачає вплив на особистість як мікро- так і макросередовища, які тісно взаємодіють, взаємовпливають і взаємодетермінують одне одного;

- принцип діяльності, що обумовлює активну взаємодію особистості з іншими людьми, в яку індивід вступає в ході діяльності і спілкування, тобто наявний неперервний цілісний процес засвоєння особистістю об'єктивної дійсності завдяки включенню в діяльність;

- принцип двосторонньої взаємодії особистості і соціального середовища, взаємообумовленість процесу входження особистості в систему суспільних відносин і водночас відтворення цих відносин в системі сімейних, товариських, навчальних, виробничих та ін. зв'язків;

- принцип особистої активності та вибіркової дозволяє розглянути людину не як пасивну ланку в процесі соціалізації, а як особистість, спроможну активно діяти і самостійно вибирати соціальні умови власного розвитку та формувати власне «Я», виходячи з власного бачення ідеалів і переконань.

Таким чином, соціалізація людини здійснюється в процесі її взаємодії з різноманітними факторами, групами, організаціями, агентами, за допомогою різних механізмів, які не тільки доповнюють один одного, а й у певній мірі суперечать. Це все об'єктивно обумовлює певну ступінь автономії людини, що є необхідною для формування особистості, яка здатна приймати рішення, протистояти зовнішньому тиску.

Завданням же соціальної педагогіки є врахування тенденцій соціалізації на кожному етапі розвитку суспільства, використовуючи її позитиви і компенсувати негативи в процесі виховання.

Тому вивчення соціалізації з позиції соціальної педагогіки передбачає декілька взаємопов'язаних чинників, позначених у працях І. Кона.

Об'єктний, визначає, який тип людини прагне, сформувати конкретне суспільство. Тобто які знання, вміння, цінності, соціальні установки, що властиві суспільству, необхідно їй передати.

Суб'єктивний, визначає, як сама людина проявляє свою активність у процесі соціалізації і наскільки вона задовольняється і стимулюється суспільством.

Екологічний, характеризує об'єктивні фактори і обставини, що впливають на соціалізацію.

Процесуальний, відображає якими шляхами і методами здійснюється соціалізація. Інституційний, виявляє, які інститути, організації і групи здійснюють соціалізацію людини.

Контрольні запитання

1. Що означає термін «соціалізація»?
2. Яка роль особистості у процесі соціалізації процесі соціалізації?
3. У чому полягає роль соціального середовища у процесі соціалізації?
4. На яких компонентах базується процес соціалізації? Охарактеризуйте їх.
5. У чому вбачав сутність процесу соціалізації Е. Дюркгейм?
6. У чому полягає зміст процесу соціалізації?
7. Ким може виступати особистість у процесі соціалізації?
8. Що характеризує особистість як «об'єкт» процесу соціалізації?
9. Що характеризує особистість як «суб'єкт» процесу соціалізації?
10. Що характеризує особистість як «жертву» процесу соціалізації?
11. Які види жертв виділяють?
12. Які завдання виконує особистість на кожному етапі процесу соціалізації? Охарактеризуйте їх.
13. Які чинники впливають на соціалізацію особистості? Охарактеризуйте їх.
14. Через кого діють мікрофактори у процесі соціалізації?
15. Які компоненти включає механізм соціалізації?
16. Які Ви знаєте механізми соціалізації? Охарактеризуйте їх.
17. У чому суть поняття «соціалізованість»?
18. Які науковці досліджували соціалізованість?
19. Яке співвідношення понять «соціалізація» і «адаптація»?
20. Що є спільного і відмінного у процесах «соціалізація», «виховання», «розвитку»?
21. Які Ви знаєте головні принципи процесу соціалізації? Охарактеризуйте їх.

Література

1. Актуальні проблеми теорії та практики соціальної роботи на межі тисячоліть. К.: УДЦССМ, 2001. С. 34–84.
2. Богданова І.М. Соціальна педагогіка: Навч. Посіб. К. :Знання, 2008. 343с. <https://refdb.ru/look/1935743-pall.html>
3. Зозуляк-Случик Р. В. Соціально-педагогічна сутність феномену “професійна самореалізація”. *Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи* : тези доповідей V Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції, 24 квітня 2020 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2020.С. 46–49.
4. Курляк І. Соціальна педагогіка. Львів: Норма, 2003. С. 11–82.
5. Лукашевич М Соціалізація. Виховні механізми і технології: Навчально-методичний посібник. К.: ІЗМН, 1998. С. 3–31, 73–108.
6. Москаленко В. Соціальна психологія. К.: Центр навчальної літератури, 2005. С. 184–210.
7. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. – К.: Либідь, 2004. Кн. 1. С. 114–138, 160–170.
10. Пенішкевич О., Тимчук Л. Соціальна педагогіка: Модульна технологія вивчення навчального курсу: Навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2007. С. 44–53.
11. Соціалізація особистості [Текст]: нав. посібник / В. В. Радул, Я. В. Галета. Рек. МОН. – Кіровоград : ФОП Александрова М.В., 2016. 236 с.
12. Москаленко В.В. Соціалізація особистості. Монографія. К.: Фенікс. 2013. 540с.

Тема 2. СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

ПЛАН

1. Соціалізація як культурно-історичний феномен.
2. Поняття сфер соціалізації.
3. Стадії процесу соціалізації.
4. Способи соціалізації.
5. Інститути та форми соціалізації.

Ключові поняття та терміни

• соціалізація	<i>способи соціалізації</i>
• інститути	<i>форми соціалізації</i>
• сфери соціалізації	<i>стадії соціалізації</i>

1. Соціалізація – це процес входження індивіда у суспільство, активне засвоєння ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності у даному суспільстві. У процесі соціалізації у людини формуються соціальні якості, знання, вміння, відповідні навички, що дає їй змогу стати дієздатним учасником соціальних відносин. Соціалізація – явище культурне, історичне. Зміст цього процесу, стадії, конкретні механізми мають історичний характер. Культивуються від однієї культури до іншої, визначаються характером соціальної системи. У традиційних суспільствах основним засобом формування у людини особистісних рис було дотримання встановлених традиційних зв'язків. Звичайі регулюють поведінку людей в цьому суспільстві, від народження до смерті передбачається дотримання заповітів предків, відтворення минулих відносин у майбутніх. З ускладненням суспільної системи стає недостатнім використання засобів традиційного суспільства. Вони доповнюються іншими, які ґрунтуються на механізмі ціннісних орієнтацій, що передбачають не повторюваність дій, а являють собою

загальні принципи поведінки, якими індивід повинен керуватися у своїх вчинках.

Соціальний розвиток особистості досліджується у конкретно історичному аспекті. Це виявляється в тому, що в його результаті утворюються культурно-історичні риси, які необхідні їй для життєдіяльності у конкретному суспільстві; в тому, що зміст стадії, механізм соціалізації визначається соціально-економічною структурою цього суспільства і співвідносяться до різних історичних періодів.

Соціально-психологічна реальність, соціально-психологічні явища виникають як відображення різних форм спілкування, але формування соціально-психологічного типу відбуваються за допомогою власного досвіду спілкування в безпосередніх контактах, де людина зазнає впливу мікросередовища, а через нього макросередовища.

Виокремлюють філософський, соціологічний, психологічний, соціально-психологічний і психолого-педагогічний аспект соціалізації.

2. Виділяють три сфери соціалізації:

- а) діяльність;
- б) спілкування;
- в) самосвідомість.

Загальною характеристикою цих сфер є процес розширення, примноження соціальних зв'язків індивіда із зовнішнім світом.

У сфері діяльності впродовж всього процесу соціалізації індивід проявляє себе як особистість, виявляє самостійність, ініціативу, творчість і професіоналізм, засвоює нові види прояву власної активності. При цьому відбуваються ще 3 важливих процеси. По-перше – це орієнтування в системі зв'язків, що присутні в кожному

виді діяльності і між її різними видами. Вона здійснюється через посередництво особистісних смислів, тобто означає вплив на кожну особистість важливих аспектів діяльності. По-друге, центрування навколо головного, зосередження уваги на ньому і співвідношення до нього інших видів діяльності. По-третє, це засвоєння особистістю в ході реалізації діяльності нових ролей і осмислення їх значимості.

Спілкування розглядається в контексті соціалізації також з боку розширення та поглиблення стосунків, враховуючи, що спілкування нерозривно пов'язане з діяльністю. Розширення спілкування розуміють як примноження контактів людини з іншими людьми, специфіку цих контактів на кожному віковому щаблі.

Самосвідомість. В багатьох експериментальних дослідженнях встановлено, що «Я»-образ не виникає в людини відразу, а складається впродовж її життя під впливом багатьох соціальних впливів. Тому, з точки зору соціальної психології важливо з'ясувати, яким чином входження людини в різні соціальні групи задає цей процес. Існує декілька підходів до «Я»-структури.

Найбільш поширена схема включає в «Я» три компоненти:

1. пізнавальний – знання себе;
2. емоційний – оцінка себе;
3. поведінковий – ставлення до себе.

Найголовніший факт при вивченні самосвідомості полягає в тому, що вона постає як розуміння особистістю себе у визначенні власної ідентичності. Інша властивість самосвідомості полягає в тому, що її розвиток у ході соціалізації – це процес контрольований, який визначається постійним набуттям соціального досвіду в умовах

розширення діапазону діяльності і спілкування. Саме тому процес соціалізації може бути зрозумілим як єдність всіх трьох означених сфер.

3. Питання етапів і стадій соціалізації вирішується в соціально-психологічній літературі неоднозначно. За ознакою «ставлення до трудової діяльності» Г. Андреева виокремлює три стадії соціалізації — дотрудова, трудова й післятрудова (соціологічний підхід). Дотрудова стадія охоплює дитячий, підлітковий та юнацький вік і має два самостійні етапи: ранньої соціалізації (імітації і копіювання дітьми поведінки дорослих; ігрової діяльності, коли діти усвідомлюють поведінку як виконання ролі; групових ігор, на яких діти вчаться розуміти, чого від них чекає ціла група людей) та навчання. Трудова стадія пов'язана із зрілістю особистості, реалізацією та поглибленням нею соціального досвіду. Специфіка післятрудової стадії соціалізації полягає в реалізації потенціалу людей пенсійного віку. В наведеній періодизації найбільш дискусійним питанням є якраз третя стадія соціалізації. Ряд учених вважає, що саме поняття соціалізації особистості несумісне з тим періодом життя індивіда, коли всі його соціальні функції згортаються. Інші, навпаки, переконані в тому, що пенсійний період життя людини є тим віком, який продовжує вносити певний вклад у відтворення соціального досвіду.

Протилежним до соціологічного підходу є психоаналітичний, з погляду якого особливе значення для соціалізації індивіда має період раннього дитинства. Психоаналіз пов'язує стадії соціалізації з проявом біологічних потягів, інстинктів і підсвідомих мотивів людини.

Вчинковий підхід до проблеми розвитку і становлення особистості в соціумі (В. Роменець, В. Татенко, Т. Титаренко та ін.) передбачає той факт, що життя як учинок може відбуватися за умови, коли кожний його прояв, вольовий акт, переживання, кожна думка будуть формою реалізації вчинкового принципу (див. табл. 3). Ще один підхід до розгляду питання про стадії соціалізації — компромісний — враховує як соціологічні, так і психоаналітичні погляди на них. Згідно з цим підходом виокремлюють два етапи соціалізації: первинну (вона охоплює дві стадії: від народження до початку навчання; від початку навчання у школі до початку соціальної зрілості й вибору професії) і вторинну (засвоєння соціальних ролей дорослою людиною у процесі праці, пізнання і спілкування).

Виділяють такі стадії соціалізації:

1. первинна або стадія адаптації (від народження до підліткового періоду дитина засвоює соціальний досвід, адаптується, пристосовується, наслідує).

2. стадія індивідуалізації (з'являється бажання виділити себе серед інших, проявляється критичне ставлення до суспільних норм поведінки. У підлітковому віці стадія індивідуалізації характеризується як проміжна соціалізація у зв'язку з тим, що сприйняття не стійке у світогляді і характері підлітка. До цієї стадії відноситься юнацький вік від 18 до 25 років, коли виробляються стійкі властивості особистості).

3. стадія інтеграції – з'являється бажання знайти своє місце у суспільстві, вписатися у суспільство. Вона проходить благополучно,

якщо властивості людини сприймається групою, суспільством. Якщо не сприймається, то можливі такі виходи:

- а) збереження своєї несхожості;
- б) поява агресивних взаємодій, взаємовідносин з людьми і суспільством;
- в) зміна себе;
- г) конформізм – зовнішнє угодовство, адаптація.

4. трудова стадія – охоплює весь період зрілості людини, весь період її трудової діяльності, коли людина не тільки опановує соціальний досвід, але й відтворює його за рахунок активного впливу людини на середовище через свою діяльність.

5. після трудова діяльність – розглядає похилий вік, що робить істотний внесок у відтворення соціального досвіду у процесі передачі його новим поколінням.

4. Під *способами* вчені розуміють конкретні дії індивіда з середовищем за допомогою яких він активно прилучається до суспільного життя і засвоює соціальні ролі та досвід. Способи залежать як від особливостей самої особистості, так і від соціальної ситуації, в якій індивід опиняється. Це дає змогу вести мову про зовнішні та внутрішні прояви ставлення особистості до умов життєдіяльності, які не завжди збігаються, тобто зміст соціалізації не буде повним, якщо його оцінювати лише за зовнішніми ознаками. Тому виокремимо зовнішні та внутрішні критерії процесу соціалізації. Серед критеріїв соціалізованості особистості виокремимо зміст сформованих установок, стереотипів, цінностей, картин світу, адаптованість особистості, її тип, поведінка, спосіб життя, соціальна

ідентичність, незалежність особистості, впевненість, самостійність. За умов демократичних форм взаємодій можливі такі способи соціалізації як:

- 1) індивідуалізація;
- 2) актуалізація;
- 3) самореалізація;
- 4) інтеграція;
- 5) конструктивна взаємодія.

5. Інститути соціалізації – це відносно стійкі типи і форми соціальної практики, завдяки яким організується процес соціалізації особистості в межах соціальної системи суспільства.

Функціонування цих інститутів визначається:

- а) системою норм, які регулюють певну поведінку індивіда;
- б) наявністю засобів і умов, що забезпечують успішне виконання нормативних наказів і здійснення соціального контролю;
- в) інтеграцією інституту в соціальні політичні, ідеологічні і ціннісні структури суспільства, що дозволяє узаконити формально-правову основу того чи іншого інституту.

Існують такі форми соціалізації: направлена і ненаправлена (стихійна) направлена (виховна) – це спеціально розроблена певним суспільством система засобів впливу на людину з метою формування її особистості.

Цілеспрямоване виховання – це процес впливу виховання на виховання, що являє собою організовану запрограмовану і спеціалізовану діяльність суспільства з метою формування у людей необхідних і корисних для них поглядів, почуттів, рис характеру,

психічних і фізичних якостей. Виховання включає систему навчання, освіти і ідеологічного впливу.

Ненаправлена (стихійна) – автоматичне виховання певних соціальних навичок у зв'язку з постійним перебуванням індивіда в безпосередньому соціальному оточенні. Безпосереднє соціальне оточення індивіда – це сукупність різних груп, що складають сферу спілкування індивіда, неоднаковість рівня соціального розвитку, практику соціальних зв'язків і відношень пред'являють різні вимоги до особистості. Специфіка життєвих умов індивіда полягає в тому, що вони опосередковують вплив цілісної соціальної системи на особистість, конкретизують суспільні відносини в їх безпосередньому спілкуванні.

Контрольні запитання

1. З чого випливає, що соціалізація – культурне явище?
2. Які існують сфери соціалізації?
3. Як впливає діяльність на процес соціалізації?
4. Яким чином здійснюється соціалізація через спілкування?
5. В чому полягає роль самосвідомості у процесі соціалізації?
6. З яких елементів складається «Я»-структура?
7. Скільки існує стадій соціалізації? Охарактеризуйте їх.
8. Що ми розуміємо під способом соціалізації?
9. Якими параметрами визначається?
10. Що означають направлена і ненаправлена форми виховання?

Література

1. Курляк І. Соціальна педагогіка. Львів: Норма, 2003. 112 с.
2. Лавриченко Н. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы. К.: ВІРА ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.
3. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. К.: Либідь, 2004. Кн. 1. С. 114–138.
4. Пахомова О. Розвиток соціальності особистості як соціально-педагогічна проблема. Соціальна педагогіка: теорія і практика. 2003. № 3. С. 4–9.
5. Соціалізація особистості [Текст]: нав. посібник / В. В. Радул, Я. В. Галета. Рек. МОН. – Кіровоград : ФОП Александрова М.В., 2016. 236 с.

6. Москаленко В.В. Соціалізація особистості. Монографія. К.: Фенікс. 2013. 540с.
7. Харченко, С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: Монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 320 с.

Тема 4. **КОНЦЕПЦІЇ СТАДІЙНОСТІ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ У ПРАЦЯХ ДОСЛІДНИКІВ**

ПЛАН

1. *Концепція стадійності процесу соціалізації Ж. Піаже.*
2. *Концепція стадій розвитку особистості у психоаналізі.*
3. *Психоаналітична концепція розвитку особистості Еріксона.*
4. *Основні закони розвитку дитини за Л. С. Виготським.*
5. *Вікова періодизація Д. Ельконіна та Д. Фельтштейна.*
6. *Концепція критичних періодів і криз у розвитку особистості.*
7. *Теорія подій про вікові періоди особистості.*

Ключові поняття та терміни стадійності розвитку

• <i>ідея трансформації</i> • <i>схема дій</i> • <i>психоаналіз</i> • <i>психосоціальний розвиток</i>	• <i>віковий етап</i> • <i>криза розвитку</i> • <i>вікова періодизація</i>

1. Розвиток людини є головним способом існування впродовж її життєвого шляху. Розвиткові людини притаманні специфічні закони, що характеризують внутрішню логіку становлення її як особистості. У науках про людину існують два різних погляди на процес розвитку людини в цілому. Зокрема.

Перший полягає в тому, що розвиток людини є безперервним, він іде не зупиняючись, а тому не існує чітких меж, які відділяють один етап розвитку від іншого.

Другий погляд є таким, що сам розвиток відбувається нерівномірно, а тому є підстава виділити етапи розвитку, які відрізняються один від одного. Найбільш поширеною є точка зору про стадійний розвиток людини.

Стадійність означає, що одні періоди розвитку послідовно змінюються іншими. До того ж, ця послідовність носить незворотній і непередбачуваний характер.

Складна взаємодія біологічних, психологічних і соціальних детермінант розвитку задають траєкторію життєвого шляху.

Одним з перших висунув гіпотезу про існування стадії розвитку людини видатний швейцарський психолог Ж.Піаже, дослідження якого в галузі загальних закономірностей розвитку інтелекту є вищим досягненням психології ХХ ст. Його теоретична система розвитку інтелекту склала основу сучасної теорії стадійності соціалізації особистості. Піаже створив шкалу генетичної психології, яка вивчає розвиток мислення дитини.

Термін «генетичний» введено в психологію у другій половині ХІХ ст. Термін «генетична психологія» стосується індивідуального розвитку онтогенезу. Генетична психологія означає, що психічні функції розглядаються у процесі формування, тому «генетична психологія» не є синонімом «дитяча психологія».

Генетична психологія – це психологія, яка розглядає особливості людини у процесі її розвитку.

Генетична психологія вирішує завдання і вивчає, як відбувається перехід від одного вікового періоду до ін. Вона вивчає схожість між психічним життям дитини і дорослої людини. Генетична психологія досліджує, як формується у дитини фундаментальні поняття (об'єкт, простір, час, причинність).

Вона вивчає уявлення дитини про явища природи. Піаже цікавиться особливостями дитячої логіки і механізмами пізнавальної

діяльності дитини, які приховані за зовнішньою картиною її поведінки. Піаже досліджував зв'язок між мисленням дитини і реальністю, яка нею пізнається. Об'єкт існує незалежно від суб'єкта, але, щоб пізнати об'єкт, дитина повинна здійснити діяльність з цим об'єктом, тобто трансформувати об'єкти, перемішувати, комбінувати, віддаляти, перетворювати їх.

Ідея трансформації – це перша центральна ідея теорії Піаже. Джерело пізнання – це взаємодія між об'єктом і суб'єктом. З самого початку дитина набуває досвіду на основі дій. Слідкує очима, повертає голову, досліджує ротом, руками, соває ногами. Цей набутий досвід через трансформації оформлюється у схеми дій.

Поняття «схема дій» одне з найбільш важливих у теорії Піаже. Схема дій за Піаже – це те найбільш загальне, що зберігається в дії при багаторазовому її повторенні в різних обставинах. Проблема пізнання не може розглядатись окремо від проблеми розвитку інтелекту. Об'єктивність не дана дитині з самого початку, потрібна серія послідовних конструкцій, які все більше наближають до неї. Ідея конструкції друга центральна ідея Піаже.

Об'єктивне знання завжди підпорядковується певним структурам дії. Ці структури результат конструкції. Суб'єкт за Піаже – це організм, який наділений функціональною активністю пристосування. Дана якість успадкована властива всьому живому.

Суб'єкту властиві дві основні функції:

- а) організація;
- б) адаптація.

Кожен акт поведінки організований, тобто, являє собою певну структуру. Її складовою є адаптація, яка у свою чергу складається з рівноваги процесів асиміляції і акомодатії.

Асиміляція – це включення нового об'єкта в уже існуючі схеми дій.

Акомодатія – це пристосування схем, якими не охоплюється новий об'єкт.

Важливим вихідним принципом досліджень Піаже є такий, щоб розглядати дитину як істоту, яка асимілює речі, відбирає і засвоює їх згідно зі своєю мислинневою структурою. За Піаже визначальну роль у пізнанні відіграє не сам об'єкт, який вибирається суб'єктом, а перш за все домінуючі мисленнєві структури суб'єкта. Від них залежить пізнання світу, багатство досвіду, її розвитку.

Розвиток – це зміна домінуючих мисленнєвих структур. Найважливішим відкриттям Піаже було відкриття егоцентризму дитини. Егоцентризм – центральна особливість мислення. Своєрідність дитячої логіки, дитячої мови, дитячих уявлень про світ – це наслідок егоцентричної мисленнєвої позиції. Важливою особливістю дитячої психіки є феномен егоцентричної мови. Піаже вважав, що дитина говорить лише зі своєї точки зору і вона не намагається стати на точку зору співрозмовника. Після егоцентризму великим досягненням Піаже в галузі дитячої психології була гіпотеза про існування стадій інтелектуального розвитку. Розвиток за Піаже – це перехід від нижчої стадії до вищої. Попередня стадія завжди підготовлює наступну. В розвитку відбувається не просто заміна нижчої стадії на вищу, а інтеграція раніше сформованих структур.

Генетична психологія Піаже, його теорія стадій психологічного розвитку, які він створив на основі аналізу розвитку інтелекту особистості, стали поштовхом для розробки спеціалістами в різних галузях наук про людину класифікації вікових стадій.

2. Існують різні схеми вікової періодизації розвитку людини в залежності від застосування критеріїв, на підставі яких простежуються особливості кожного періоду. Так, в педагогіці поширеною є класифікація за ступенем суспільної освіти і виховання:

передшкільний, дошкільний і шкільний (молодший, середній і старший віковий період). Ця класифікація ґрунтується на практичних вимогах державної системи освіти. У психології використовується вікова періодизація за домінуванням одного з видів діяльності людини (гри, навчання, праці).

Періодизація за психофізіологічними характеристиками включає таку сукупність фазних перетворень життєвого циклу людини, як вік немовляти, раннє дитинство, дитинство, отрочество, юність, середній вік, літній вік, старий і старечий вік. В залежності від критерію, можна виділити три групи періодизації:

- а)** періодизація за зовнішньою ознакою;
- б)** періодизація, критерієм якої є якась одна ознака розвитку людини;
- в)** періодизація за декількома ознаками розвитку.

В основу стадії розвитку індивіда покладено такий критерій як зміна дитячої сексуальності. 3. Фрейд вважав, що сексуальний розвиток визначає розвиток всіх сторін особистості і може служити критерієм вікової періодизації. Дитяча сексуальність розуміється

Фрейдом як все те, що приносить тілесну насолоду – дотики, звільнення кишечника.

Стадії пов'язані зі зміщенням ерогенних зон в областях тіла, стимуляція яких викликає задоволення.

Стадії Фрейда:

1. оральна (до 1-ого року це область губ, рота) – дитина отримує задоволення, коли смокче молоко, палець, предмет. Всі жадання малюка не можуть бути задоволені терміново, тому з'являються перші обмеження; крім без свідомого інстинктивного начала особистості, названого Фрейдом «Воно», розвивається друга інстанція «Я» – формуються риси особистості –ненаситність, вимогливість, незадоволеність тим, що пропонують.

2. при анальній (від 1-го до 3-х років) ерогенна зона зміщується в кишечник. Дитину в цей час привчають до акуратності, виникає багато вимог і заборон, в результаті чого у особистості дитини має формуватися остання третя інстанція «над-Я». Як втілення соціальних норм, внутрішня цензура, совість. Розвивається охайність, впертість, агресивність, скритність.

3. фалічна (від 3-х до 5-ти років) характеризує вищу ступінь дитячої сексуальності. Еротичною зоною стають геніталії. Діти починають відчувати сексуальну прив'язаність до дорослих людей, хлопчики до матері, дівчата – до батька.

4. латентна стадія (від 5-ти до 12-ти років) потяги, які виходять з «Воно» добре контролюються. Дитячі сексуальні переживання витісняються і інтереси дитини спрямовуються на спілкування з друзями і шкільне навчання.

5. генітальна стадія (від 12-ти до 18-ти років) відповідає статевому розвитку дитини. Біологічне начало «Воно» підсилює свою активність в особистості підлітка. Доводиться боротись з його агресивними імпульсами, використовуючи механізми психічного захисту.

3. Послідовник Фрейда Еріксон розробив теорію стадій психосоціального розвитку особистості. На відміну від Фрейда, модель Еріксона є психосоціальною, а не психосексуальною. Еріксон вважав, що особистість виростає з результатів розв'язання соціального конфлікту, який виникає у взаємодії з іншими індивідами у вузлових точках розвитку. Ключовим поняттям теорії Еріксона є придбання егоідентичності, яке відбувається в різних культурах по-різному. Центральним для теорії особистості у Еріксона є те, що людина протягом життя проходить декілька універсальних для всього людства стадій. У книзі «Дитинство та суспільство» Еріксон розділив життя людини на вісім окремих стадій психосоціального розвитку «Его» (*немовля (0-1р); ранній вік (1-3); дошкільний (3-6-7); підлітковий (7-12); юність (13-18); рання зрілість (18-20-30); середній вік (30-50); пізня зрілість (60-80)*). Ці стадії є результатом епігенетичнорозгонутого плану, який передається генетично. Епігенетична концепція розвитку базується на уявленні проте, що кожна стадія життєвого циклу настає в певний для неї час (критичний період), а також те, що повноцінна особистість формується тільки шляхом проходження у своєму розвитку всі стадії. Кожна стадія супроводжується кризою, тобто поворотним моментом в житті індивіда, який виникає, як наслідок досягнення певного рівня життєвої

зрілості і соціальних вимог, які пред'являються до індивіда на цій стадії.

Конфлікти відіграють важливу роль у теорії Еріксона. Кожна психологічна криза містить як позитивні, так і негативні компоненти. Якщо конфлікти розв'язано позитивно, то «Его» вбирає в себе новий позитивний компонент, що гарантує здоровий розвиток особистості у подальшому. Навпаки, якщо конфлікт залишається нерозв'язаним, то «Его» наноситься шкода і в нього адекватно вбудовується негативний компонент.

Еріксон розглядає життєві стадії як періоди життя, протягом яких життєвий досвід індивіда диктує необхідність важливих пристосувань до соціального оточення і змін власної особистості. Знання про те, як людина справляється з кожною із значимих життєвих проблем, або як неадекватне розв'язання ранніх проблем позбавило її можливості справлятися з подальшими проблемами, складають, на думку Еріксона, ключ до розуміння її життя. Таким чином, описані Еріксоном вісім вікових періодів людини є його найбільш оригінальним і важливим внеском у теорію особистості. Спроби показати вплив культури на розвиток особистості були еталоном для всіх, хто вивчає поведінку людини, розробляти нові підходи у дослідженні головних психологічних проблем, з якими стикається людство.

4. Дані теорії розвивались також у руслі вітчизняної психології. До них належать теорії стадійного розвитку Л. Виготського та Д. Ельконіна.

Л. Виготський є засновником вітчизняної культурно-історичної теорії розвитку вищих психологічних функцій, яка стала основою

досліджень проблеми особистості у вітчизняних науках про людину протягом всього ХХ ст.

Основні положення теорії полягають у наступному:

а) у процесі культурно-історичного розвитку людина створює багато різноманітних знарядь і знакових систем, найважливішими з яких є інструменти для трудової діяльності, а також мова і система обчислення. Завдяки їх використанню людина перебудувала всі свої психологічні функції, починаючи зі сприйняття і закінчуючи мисленням;

б) застосування знарядь праці і знакових систем знаменує початок переходу людини від безпосередніх до опосередкованих психологічних процесів, де в якості засобу управління ними виступають дані знаряддя і знаки. В результаті перебудовується вся психологічна діяльність людини, піднімаючись на вищій щабель порівняно з тваринами;

в) навчання являє собою передачу дитині досвіду використання знарядь і знаків як засобів управління власною поведінкою або діяльністю і психологічними процесами;

г) психологія і поведінка сучасної людини є результатом взаємодії двох процесів: біологічного визрівання і навчання. Обидва процеси починаються відразу після появи малюка на світ і зливаються у єдину лінію розвитку;

д) будь-яка психологічна функція у своєму розвитку має дві форми – вроджену і набуту;

е) спочатку спосіб використання знаків і знарядь демонструється дитині дорослими у спілкуванні і спільній предметній діяльності.

Спочатку знаряддя і знаки виступають як засоби управління поведінкою інших людей і лише потім перетворюються для дитини у засоби управління самим собою. Це відбувається у процесі інтеріоризації, тобто перетворення міжособистісної функції управління у внутрішньо особистісну.

Л. Виготський виділив чотири основних закони особливостей дитячого розвитку:

1. циклічність – розвиток має складну організацію у часі. Цінність кожного року або місяця життя дитини визначається тим, яке місце воно займає у циклах розвитку. Це пов'язано з тим, що темп і зміст розвитку змінюється протягом дитинства. Періоди інтенсивного розвитку змінюються періодами затухання;

2. нерівномірність розвитку – різні сторони особистості розвиваються нерівномірно і непропорційно. На кожній віковій стадії відбувається перебудова їх зв'язків, зміна співвідношень між ними;

3. метаморфози в дитячому розвитку – розвиток не зводиться до кількісних змін, це якісні зміни, тобто перетворення однієї форми в іншу;

4. сполучення процесів еволюції та інволюції в розвитку дитини – процеси зворотного розвитку немов вплітаються у хід еволюції. Те, що розвивалось на попередній стадії, відмирає або перетворюється. Якщо інволюційні процеси запізнюються, то спостерігається інфантилізм.

Таким чином, кризи і стабільні періоди чергуються. У Л. Виготського вікова періодизація така:

- 1) криза новонародженості (від двох місяців до 1-го року);
- 2) криза одного року (від 1-го до 3-ох років);

- 3) криза трьох років (від 3-ох до 7-ми років);
- 4) криза семи років (від 8-и до 12-и років);
- 5) криза тринадцяти років (від 14-ти до 17-ти років);
- 6) криза сімнадцяти років (від 17-ти років ...).

5. Основні положення концепції Д. Ельконіна такі:

дитинство, що охоплює період часу від народження до закінчення школи за віком розподіляються на сім періодів

1. малечий вік (від народження до 1-го року);
2. раннє дитинство (від 1-го до 3-ох років);
3. молодший і середній дошкільний вік (від 3-ох до 4-ох або 5-ти років);
4. старший дошкільний вік (шість – сім років);
5. молодший шкільний вік (від 6-ти–7-ми до 10-ти–11-ти років);
6. підлітковий вік (від 10-ти–11-ти до 13ти–14-ти років);
7. ранній юнацький вік (від 13-ти до 17-ти років).

Згідно з концепцією Ельконіна весь процес розвитку дитини можна розділити на три етапи:

1. дошкільне дитинство (від народження до шести–семи років);
2. молодший шкільний вік (від 6-ти–7-ми до 10-ти–11-ти років);
3. середній та старший шкільний вік (від 10-ти–11-ти 16-ти–17-ти до років).

Кожен з цих етапів складається з двох періодів, які відкриваються міжособистісним спілкуванням як провідним видом активності, який направлено на особистісний розвиток дитини і завершується предметною діяльністю, яка пов'язана з інтелектуальним розвитком

формування знань, умінь, навичок, реалізацією операційно-технічних можливостей дитини.

Д. Ельконін виділив дві групи видів у розвитку дитини:

1. орієнтує дитину на норми відносин між людьми – це типи діяльності, що мають справу з системою відносин «дитина–суспільний дорослий», «людини–людина» (емоційне спілкування малюка, рольова гра, інтимно-особистісні спілкування підлітка – це один тип діяльності);

2. провідні діяльності, завдяки яким засвоюються суспільно вироблені засобами з предметами і різні види діяльності, зокрема, предметоманіпулятивна діяльність дитини раннього віку, навчальна діяльність молодшого школяра, навчально-професійна діяльність старшокласника.

Д.Ельконін формує закон періодичності, який полягає в тому, що дві лінії розвитку «людина–людина» і «людина–річ» на кожному віковому етапі отримують позмінно домінуючий розвиток.

Концепція Ельконіна отримала подальший розвиток у роботах Д. Фельдштейна. Акцент робиться на розвитку особистості, а не на пізнавальних процесах. Становлення особистості, її розвиток уявляється у вигляді поступового піднесення зі сходинок на сходинок. Протягом всього дитинства виділяють дві фази: від народження до 10-ти років і від 10-ти до 17-ти років. Вони поділяються на три етапи:

1. від народження до 3-ох років;
2. від 3-ох до 10-ти років;
3. від 10-ти до 17-ти років.

У свою чергу перша фаза поділяється на чотири періоди:

1. від народження до 1-ого року;
2. від 1-ого до 3-ох років;
3. від 3-ох до 6-ти років;
4. від 6-ти до 10-ти років.

Друга фаза – на два періоди: від 10-ти до 15-ти років і від 15-ти до 17-ти років.

6. Розгляд процесу соціалізації з точки зору стадій життєдіяльності людини дозволяє краще зрозуміти закономірності формування особистості, складність цього процесу. Стадійність процесу соціалізації означає:

1) особистість – це цілісна система взаємодіючих елементів, причому кожен віковий етап характеризується своєрідністю зв'язків, елементів особистісної системи;

2) своєрідність зв'язків, елементів особистісної системи впливає на утворення, розвиток і розв'язання суперечностей, що лежить в основі новоутворень певного вікового етапу;

3) стадійність процесу соціалізації виявляється у такій закономірності розвитку особистості як нерівномірність тобто хвилеподібність цього процесу і відносно стабільні періоди змінюють швидкими і революційними;

4) стадійність процесу соціалізації означає те, що кожний віковий етап розвитку людини характеризується появою специфічних новоутворень, які знаменують перехід від однієї системи цінностей до іншої;

5) критичні періоди пов'язані з розв'язуванням криз у розвитку особистості. У різних людей і в різних обставинах кризи розв'язуються по-різному. У психології виділяють нормальні і аномальні кризи.

6) Нормальні кризи – це той критичний період у розвитку особистості, який пов'язано з переходом від одного вікового етапу до іншого.

Аномальна криза може бути не пов'язаною із завершенням певної вікової стадії. Головною ознакою аномальної кризи є неможливість прогнозувати власне майбутнє.

Соціальне оточення діє на індивіда не лише безпосередньо, прикладами, поведінкою, міркуваннями окремих людей, груп, а й через книги, засоби масової комунікації, встановлені в суспільстві закони, правила, норми, моральні цінності. Водночас соціальне середовище — це також і предмети праці, культури, науки, які входять у плоть і кров життя людини і є її неодмінними атрибутами. Різні складові соціуму нерівноцінні й мають неоднаковий вплив на індивіда в різні періоди його становлення. З одного боку, тут велике значення відіграють особливі вікові періоди в житті людини, а з іншого — різні економічні, політичні, релігійні, побутові, соціокультурні, соціально-психологічні умови та катаклізми суспільства, дія стабілізаційних і деструктивних чинників у ньому.

7 Стосовно змін у психіці людини, то вони можуть відбуватися повільно й поступово, що є сполучним з так званими еволюційними змінами, які характеризуються кількісними, якісними і структурними перетвореннями психіки особистості. Однак поряд з такими повільними змінами фіксуються бурхливі, швидкі та глибокі

революційні перетворення, пов'язані з кризовими періодами розвитку і становлення індивіда. В суспільних науках, у тому числі й у соціології, таким зрушенням людини відповідає поняття «соціальний перехід» індивіда із одного соціального стану в інший. Критичні періоди й соціальні переходи нерідко супроводжуються хворобливою психологічною перебудовою, підвищеною сенситивністю до певних зовнішніх впливів, що призводить до порушення рівноваги, появи нових потреб тощо. У сучасній психології не склалося на сьогоднішній день єдиної думки з приводу кризових періодів або вікових криз. Певна частина психологів вважає, що криза — це ненормальне, болісне явище, результат неправильного виховання, інша — вбачає в кризах конструктивну функцію і вважає їх закономірним, неминучим явищем, яке зумовлюється біологічними чинниками, зокрема статевим дозріванням. Так, З. Фройд підкреслював, що криза — це результат суперечностей між сексуальним розвитком і суспільним обмеженням. К. Левін пов'язував кризові періоди в житті людини із зміною її соціального статусу. Л. Виготський розглядав чергування кризових і стабільних періодів як закон психологічного розвитку. Він зазначав, що в критичні періоди не припиняється конструктивна робота людини, а руйнівна діяльність здійснюється у зв'язку з тим, що вона викликається необхідністю розвитку нових властивостей і рис особистості. Перехід до вищої вікової фази нерідко викликає сповільнення темпів розвитку особистості, що дало змогу Л. Виготському висунути гіпотезу про відсутність збігу між трьома складовими дозрівання людини в підлітковому віці — статевого, загального й соціального.

Криза, на думку Т. Титаренко, це тривалий внутрішній конфлікт з приводу життя в цілому, його сенсу, основних цілей і шляхів їх досягнення. І переживання людиною кризи тісно пов'язане зі ступенем усвідомлення кризового стану, із рівнем особистісної зрілості, із здатністю її до рефлексії. Відповідна вікова криза готується зсередини, час її приходу визначається тим, наскільки людина засвоїла все те, що треба було опанувати на цій віковій сходинці. Г. Шихі зауважує, що в перехідні моменти спосіб життя піддається змінам у чотирьох вимірах: перший вимір пов'язаний із внутрішнім відчуттям себе стосовно інших; другий — із почуттям безпеки й небезпеки; третій — характеризується сприйняттям часу (чи достатньо його, чи не вистачає); четвертий — відчуттям фізичного спаду. Названі відчуття задають основний тон життя й підштовхують людину до тих чи інших рішень. І. Томан, погоджуючись із визначенням кризи як стану чуттєвих і духовних стресів, що вимагає значної зміни життєвих позицій протягом короткого часу, аналізує його (це поняття) як структуроване явище: по-перше, поява події порушує чуттєву й духовну рівновагу людини; по-друге, подія змінює нормальний перебіг життя індивіда; по-третє, подія вимагає змінити життєву позицію і способи, якими людина діє у звичайній ситуації; по-четверте, криза вимагає пошуку нових методів виходу з незвичної ситуації.

Говорячи про кризові та стабільні періоди життя особи, варто звернути також увагу на той факт, що періодизація психічного розвитку враховує передусім психофізіологічні зміни в організмі людини, а періодизація соціального розвитку спирається на особливості взаємодії індивіда із соціумом на різних етапах його життя

(тобто на міру його участі в суспільній діяльності й соціальних контактах та характер засвоєння соціального досвіду й відтворення соціальних зв'язків). Саме тому періодизація соціального розвитку має дещо інші вікові межі, ніж періодизація психічного розвитку. Наприклад, згідно з періодизацією психічного розвитку старший підлітковий вік (14—15 років) і ранній юнацький вік (16—17 років) належать до різних вікових періодів, тоді як в періодизації соціального розвитку вони вважаються єдиним маргінальним (перехідним) періодом соціалізації і через схожість її механізмів, інституцій, способів і т. п. не розглядаються окремо. В юридичній психології вік 14–17 років також не поділяється на окремі періоди, а для його характеристики використовується термін «неповнолітній», тобто такий, що позначається певним соціальним статусом індивіда, його громадянськими правами, привілеями та обов'язками. Отже, характеристики, що вмішуються в поняттях «психологічний вік» і «соціальний вік», не завжди збігаються: наше життя дає непоодинокі приклади, коли індивід відповідає своєму психофізіологічному вікові, а в плані соціальної зрілості вважається інфантильним.

Американські психологи Г. Гаулд, Д. Левінсон, Д. Вейлант виокремили такі особливі періоди життя індивіда: 16–22 роки (це час, коли людина намагається довести собі та іншим, що вона здатна до самостійного життя; характерною ознакою поведінки в цьому віці є демонстрація власної незалежності); 23–28 років (цей період характеризується самоутвердженням особистості; в людини формується стійке уявлення про місце, яке вона посідає або хотіла б посісти в житті; для цього періоду властива різка зміна життєвого

курсу); 29–32 роки (не перехідний період між двома життєвими стадіями, коли відбувається досить різка переоцінка цінностей, постають запитання типу: «Хіба я так уявляв собі своє життя?»); це надзвичайно важкий період, для якого властива емоційна неврівноваженість, часта зміна настрою); 33—39 років (у цей період сімейне життя втрачає свою чарівність і всі сили, мовби задля компенсації, люди віддають роботі, що сприяє досягненню серйозних результатів у професійній сфері; разом з тим і досягнуте здається недостатнім); 40–42 роки (це складний перехідний період: досягнуті результати здаються недостатніми, виникає відчуття, що життя проходить даремно; до такого депресивного душевного стану додаються погіршення здоров'я, ознаки втрати молодості); 43–50 років (нова рівновага; в цьому віці для більшості людей притаманна стабільність, можливе творче піднесення; діяльність, зазвичай дуже продуктивна); після 50 років (не період зрілості, коли людина дійшла згоди із собою; разом з тим знову постає питання про смисл життя та його цінності, про те, що зроблено й що лишилося зробити; це період, коли людина намагається уникати будь-яких конфліктів; продуктивність праці може бути високою завдяки досвіду в роботі). Наведена періодизація особливих періодів у житті людини заслуговує на увагу, водночас вона не враховує весь її життєвий шлях (від народження аж до смерті), такі важливі вікові періоди, як один, три, сім років (це критичні періоди в житті дитини); 8–9 років (цей період характеризується творчим піднесенням); 12–15 років (це підлітковий перехідний період, дитина критично ставиться до себе та оточення, намагається переосмислити навколишній світ); 55–60 років (це

критичний період у житті чоловіків і жінок, адже в цьому віці більшість із них виходять на пенсію, що викликає гостре відчуття непотрібності).

Сучасна вітчизняна психологічна наука дедалі більшого значення надає проблемі допомоги особистості в подоланні нею кризових станів особливо на етапі набуття та закріплення професійного досвіду, що за часом може збігатися з так званою кризою середини життя людини як переходу від молодості до зрілості, нового етапу в осмисленні нею змісту власного буття і призначення в суспільстві. У психологічній науці немає однозначного погляду на хронологію життєвого циклу особистості щодо особливостей даного періоду. Так, якщо Е. Еріксон відносить кризу середини життя людини до сорокарічного віку, а Г. Шихі – до періоду між 35 і 45 роками, то Т. Титаренко вважає, що криза середини життя припадає на межі віку 37–40 років. Е. Еріксон характеризує даний період життя особистості як генеративність, тобто на цій стадії відбувається боротьба між установкою на продуктивний розвиток і станом стагнації. При цьому продуктивність і творчість у різних сферах життя тісно пов'язані з турботою про інших. Г. Шихі зауважує, що даний період є станом загостреного відчуття часу, що «скорочується»: втрата молодості, згасання фізичних сил, зміна первинних ролей – будь-який із цих моментів може спричиняти кризову ситуацію. На думку Т. Титаренко, середина життя — це період екстраординарного зростання і внутрішніх змін, який не дарма порівнюють з підлітковим віком. Саме тому його називають другим і останнім шансом зробити свою справу, стати глибшим і суттєвішим, адже в цей період максимальні очікування з боку соціуму поєднуються

з реорганізацією особистісних рис, консолідацією інтересів, цілей і обов'язків. Водночас особистість починає ставити перед собою запитання про доцільність прожитого життя, його насиченість, задумується над тим, чому вона не досягла цілей, поставлених колись перед собою. К. Юнг розглядав середній вік як час максимального прояву потенціалу людини і змін в її психіці, які швидше починаються в жінок, аніж у чоловіків.

В основі теорії розвитку людини Ш. Бюлер лежить інтенція (намір). Іntenціональність особистості виявляється протягом життя у виборах людини для досягнення поставлених цілей, формування й досягнення яких зумовлює основні фази життєвого циклу.

- Перша фаза продовжується до п'ятнадцяти років і характеризується відсутністю в людини якихось цілей, розвитком в основному фізичних і розумових здібностей індивіда.

- Друга фаза триває до двадцяти років і відповідає періодові юності, коли людина усвідомлює свої потреби, здібності та інтереси, планує великі зміни, пов'язані з вибором професії, партнера, смислу буття.

- Третя фаза продовжується до сорока п'яти років і відповідає зрілості людини. В цей період ставляться чіткі цілі, досягається стабільність на професійному рівні та в особистому житті, приймаються рішення щодо створення власної родини та народження дітей.

- Четверта фаза триває до 65 років. У цей період людина підводить підсумок минулої діяльності, переглядає цілі з урахуванням свого професійного статусу.

■ П'ята фаза починається в 65–70 років, коли більшість людей перестають досягати цілей, що ними були поставлені в юності. На цьому етапі людина намагається осмислити своє існування як ціле, проаналізувати виконання запланованих цілей, у зв'язку з чим виникає почуття задоволення (цілі виконані) або розчарування (цілі виявилися недосяжними).

А. Мілтс вирішує питання розвитку і становлення особистості в суспільстві шляхом розв'язання проблеми гармонії та дисгармонії особистості. Гармонію автор розглядає як поняття, яке охоплює проблему узгодження між природою, суспільством і людиною, що передбачає взаємну відповідність, рівновагу, порядок, пропорційність різних предметів і явищ. Поняттям «дисгармонія» позначається брак погодженості, прояв диспропорцій, антагонізми, хаос, втрата рівноваги, деградація, невідповідність предметів і явищ або їхня невідповідність наявній нормі, взірцю, ритму. Часто-густо дане поняття поєднують з характеристиками драматичних чи трагічних проявів у людському житті. Тут учений слушно ставить питання про те, чи завжди трагізм і драматизм — це руйнівна або спустошувальна сила, хіба вони не сприяють появі великих досягнень культури й не збагачують внутрішній світ людини, і чи маємо ми право в будь-якій ситуації стверджувати, що там, де є погодженість, то це добре, а де цього немає — погано? Суперечка, яка триває тисячоліттями, про те, хто справжній володар природи, суспільства й людини — дисгармонія чи гармонія, хаос чи порядок — зовсім не закінчена. Дисгармонія вносить стурбованість, тривогу, роздирає, мучить і гризе людські душі, водночас та ж сама дисгармонія породжує чудову перлинку. У зв'язку з

ним висловлювалася думка: для того, щоб створити яскраву зірку, потрібен хаос. Не можна не погодитися і з іншим твердженням: формування нового суспільства передбачає перехід до домінанти гармонійного поєднання природи, суспільства й людини, яке зовсім не означає, що драматичне і трагічне цілком зникнуть – вони втіляться у великі цінності людської культури та людських стосунків.

8. Теорію подій розробили Київські вчені. Вони виділили психологічний час, тобто кількість зробленого, пережитого, продуманого. У кожної людини своя тривалість часу.

Психологічний вік – коли більш значимим є минуле, то ми відчуваємо себе старшими, коли майбутнє, то молодшими. Особливостями психологічного віку пояснюється феномен пізніх людей, чиє справжнє життя розпочинається у доволі зрілому віці. Уміння змінювати психологічний вік, змінює і біологічний, який підтягується до психологічного.

Критичний період – декілька таких періодів припадають на час перенатального розвитку. Існують періоди розвитку людини, які сприятливі до впливів оточуючого середовища. Періоди найбільшого відчуття певних зовнішніх впливів у психології називають сензитивними періодами розвитку.

Проблема виявлення і максимально можливого використання для розвитку кожного сенситивного періоду є однією з найважливіших проблем психології навчання і виховання дітей. Проблематичність полягає в тому, що нам не відомі всі сенситивні періоди розвитку інтелекту дитини, їхній початок, тривалість, закінчення; по-друге – в

житті кожної дитини вони є індивідуальними, своєрідними, починаються в різний час і протікають по-різному.

Контрольні запитання

1. Які існують погляди на розвиток людини?
2. Хто перший висунув гіпотезу про існування стадій розвитку людини?
3. У чому суть теоретичної системи розвитку інтелекту Ж. Піаже?
4. У чому полягає ідея трансформації?
5. Що означає «схема дій» за Ж. Піаже?
6. Яка друга центральна ідея Ж. Піаже?
7. На які процеси поділяється адаптація?
8. За допомогою чого відбувається розвиток особистості?
9. Які критерії можна покласти в основу вікової періодизації?
10. Кого можете назвати з представників психоаналізу?
11. Які стадії розвитку виділяє З. Фрейд?
12. У чому суть стадійності розвитку особистості Е. Еріксона?
13. У чому полягають основні положення культурно-історичної теорії розвитку Л. Виготського?
14. Які закони дитячого розвитку виділяв Л. Виготський?
15. Які кризи розвитку виділяв Л. Виготський?
16. На скільки періодів і етапів поділяв дитинство Д. Ельконін?
17. Що покладено в основу розвитку дитини у Д. Ельконіна?
18. На чому робить акцент у віковій періодизації Д. Фельдштейн?
19. Які етапи і фази розвитку виокремлює Д. Фельдштейн?
20. Які основні положення стадійності процесу соціалізації?
21. Які погляди на кризи вітчизняних і зарубіжних дослідників?
22. У чому суть «теорії подій»?

Література

1. Красновський В. Глобальні системи сучасності і підліток: фактори взаємодії. Практична психологія та соціальна робота. 2006. № 6. С. 28–32.
2. Москаленко В. Соціальна психологія. К.: Центр навчальної літератури, 2005. С. 71–139.
3. Орбан-Лембрик Л Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. К.: Либідь, 2004. Кн.1. 576 с.
4. Соціалізація особистості [Текст]: нав. посібник / В. В. Радул, Я. В. Галета. Рек. МОН. – Кіровоград : ФОП Александрова М.В., 2016. 236 с.
5. Москаленко В.В. Соціалізація особистості. Монографія. К.: Фенікс. 2013. 540с.
6. Харченко, С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: Монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 320 с.

ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Тема 2. Міждисциплінарний аспект процесу соціалізації

Міждисциплінарні засади процесу соціалізації особистості. Місце курсу в системі соціально педагогічної освіти та його зв'язок з іншими навчальними дисциплінами. Розгляд процесу соціалізації особистості з погляду культурології. Внесок соціальної психології у проблему соціалізації. Соціологія та соціалізація особистості.

Література

1. Зозуляк Р. Процес соціалізації особистості: ретроспективний аналіз. Джерела. 2016. № 3–4. С. 23–27.
2. Капська А.Й Соціальна педагогіка : Навчальний посібник. К., 2011. 488 с.
3. Курляк І. Соціальна педагогіка. Львів: Норма, 2013. С. 11–52.
4. Лавриченко Н. Педагогіка соціалізації: європейські абриси. К.: ВІРА ІНСАЙТ, 2000. С. 14–74.
5. Москаленко В.В. Соціалізація особистості. Монографія. К.: Фенікс. 2013. 540с.
6. Москаленко В. Соціальна психологія. К.: Центр навчальної літератури, 2005. С. 262–274.
7. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. – К.: Либідь, 2004. Кн.1. 576 с.
8. Соціалізація особистості [Текст]: нав. посібник / В. В. Радул, Я. В. Галета. Рек. МОН. – Кіровоград : ФОП Александрова М.В., 2016. 236 с.

Тема 5. Особливості вікових етапів соціалізації

Особливості процесу соціалізації дітей дошкільного віку. Особливості процесу соціалізації дітей молодшого шкільного віку. Здійснення процесу соціалізації у підлітків.

Здійснення процесу соціалізації в учнів старших класів. Соціалізація студентської молоді. Соціалізація у зрілому віці.

Література

1. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: Монографія / За заг. ред. Н Гаврик. – Луганськ: Альма-матер, 2016. С. 156–239.
2. Зозуляк-Случик Р. В. Особливості конфліктів у юнацькому віці. Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи : тези доповідей IV всеукр. з міжнар. участю наук.-практ. конф., м. Івано-Франківськ, 19 квітня 2019 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2019. С. 198–202.
3. Зозуляк-Случик Р. В. Соціально-педагогічний аналіз дитячої субкультури як фактора соціалізації молодшого школяра. *Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи* : тези доповідей V Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції, 24 квітня 2020 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. С. 40–43.
4. Капська А.Й Соціальна педагогіка : Навчальний посібник. К., 2011. 488 с.
5. Красновський В. М. Глобальні системи сучасності і підліток: фактори взаємодії. Практична психологія та соціальна робота. 2016. № 6. С. 28-32.
6. Москаленко В.В. Соціалізація особистості. Монографія. К.: Фенікс. 2013. 540с.

7. Москаленко В. Соціальна психологія. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. 624 с.
8. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. К.: Либідь, 2004. Кн. 1. С. 182–212.
9. Пахомова О. Розвиток соціальності особистості як соціально-педагогічна проблема. Соціальна педагогіка: теорія і практика. 2013. № 3. С. 4–9.
10. Соціалізація особистості [Текст]: нав. посібник / В. В. Радул, Я. В. Галета. Рек. МОН. – Кіровоград : ФОП Александрова М.В., 2016. 236 с.
11. Харченко, С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: Монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 320 с.
12. Циба В. Соціологія особистості: системний підхід. К.: МАУП, 2018. 152 с.

Модуль II

Механізми практичної реалізації процесу соціалізації

Тема 6. МІКРОФАКТОРИ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

ПЛАН

1. *Сім'я – первинна ланка соціалізації.*
2. *Сусідство і мікросоціум.*
3. *Групи однолітків як компоненти мікрофактора.*
4. *Роль виховні організацій у соціалізації особистості.*
5. *Релігійні організації як мікрофактор соціалізуючого процесу.*
6. *Суспільні державні та недержавні організації як сфери мікрофактора процесу соціалізації.*

Ключові поняття та терміни

• <i>мікрофактор</i> • <i>одноліток</i> • <i>релігійна організація</i>	• <i>соціалізація</i> • <i>сусідство</i> • <i>виховна організація</i>

Сім'я – фактор соціалізації, який зберігся з давніх часів, як суспільна структура, хоча їй притаманні певні зміни

Сім'я – це суспільна структура заснована на кровних зв'язках малих груп, члени якої зв'язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю і взаємодопомогою.

Сучасна сім'я відрізняється від тої, яка була на початку ХХ ст. Вона стала 1. нуклеарною (з дітей і батьків). На відміну від різноманіття міжособних відносин старшими, незаміжніми сестрами, тітками, дядьками, 2. зникає різниця між чоловічою і жіночою працею. 3. Зростає статус жінки у позадомашній сфері, керуючою у домашньому господарстві і сім'ї. Не дивлячись на велику кількість розводів, послідні десятиліття спостерігаються 4. інтеграції сім'ї у

різних прошарках, враховуючи всі труднощі перехідного періоду. 5. Діти рано набувають високого статусу у сім'ї.

Сім'я є важливим чинником соціалізації, тому що вона є безпосереднім середовищем життя і розвитку людини від народження до смерті. Якість соціалізації визначається відповідними параметрами конкретної сім'ї.

1. Соціально-культурний параметр залежить від освіченості членів сім'ї і їхньої участі у суспільному житті.

2. Соціально-економічний визначається майновими характеристиками і зайнятістю членів сім'ї на роботі, навчанні.

3. Техніко-гігієнічний залежить від умов проживання, гігієнічних особливостей життя.

Соціалізація людини в сім'ї здійснюється завдяки дій традиційного механізму, тобто неусвідомленого, некритичного сприйняття норм і цінностей, що переважають у сім'ї, і самореалізація у ній у тих межах, аспектах і формах, які обумовлені її культурним рівнем, соціальним положенням і психологічною атмосферою.

Стиль сімейної соціалізації тісно пов'язаний із національними традиціями, культурою суспільства, соціальною приналежністю і рівнем освіченості членів сім'ї. Ці обставини впливають на формування різних стилів (авторитарного, демократичного), але не залежно від стилю в сім'ї, вони завжди відіграють ключове значення в соціалізації.

Всеохоплюючий вплив сім'ї на її молодих членів, і характер пов'язані з психологічними механізмами соціалізації дитини в сім'ї. По-перше з закріпленням, заохочуючи певну поведінку дитини,

караючи її за порушення правил, батьки вкорінюють у її свідомість певну систему норм, знання про те, які з них схвалюють, а які ні. Інший механізм ідентифікації: дитина наслідує батьків, орієнтується на їх приклад. Знаючи внутрішній світ дитини, відкликаючись на її проблеми, чи, навпаки, ігноруючи і то інше, батьки формують її самосвідомість і особистість в цілому.

Узагальнюючи дослідження сучасних сімей, можна зазначити, що є сім'ї, у яких батьки прагнуть не стільки «формувати» особистість дитини, дисциплінувати її, а допомогти її індивідуальному розвитку, відтворюючи емоційну єдність, розуміння, співчуття.

В інших сім'ях метою є підготування сина чи дочки до життя через тренування їх волі, навчання потрібним і корисним умінням. Деколи це доповнюється бажанням повністю контролювати не тільки поведінку, а й внутрішній світ, думки і бажання дитини, що приводить до конфліктів. Є і такі батьки, які розглядають дитину як віск або глину, з якої прагнуть формувати особистість відповідно до своїх уявлень. Якщо ж дитина чинить спротив, її карають, деколи жорстоко б'ють, вибиваючи свавілля. Ці всі сім'ї займаються вихованням.

Однак є багато сімей, у яких діти бездоглядні, або ті, які чинять антисоціальний, кримінальний тиск. За деякими даними приблизно 25% не в змозі правильно виховувати дітей, а – 15% формують правопорушників.

Сім'я – важливий фактор соціалізації і для дорослих і для старих людей. Від неї залежить, як відбувається фізичний, емоційний і соціальний розвиток людини впродовж всього життя. Фізичний розвиток залежить від характеру побуту сім'ї. На емоційному

розвитку відбувається атмосфера і відносини у сім'ї. Сім'я відіграє значну роль з тієї причини, що схвалення, підтримка, байдужість чи осуд відбуваються за соціальними вимогами людини, допомагають або заважають шукати вихід із складних життєвих ситуацій, адаптуватися до мінливих обставин життя, встояти у мінливих соціальних умовах. Цінності і атмосфера сім'ї визначає, на скільки вона є середовищем для саморозвитку і самореалізації її членів.

Виділяють функції сім'ї в процесі соціалізації, значення яких є важливим впродовж усього життя.

1) Фізичний і емоційний розвиток людини (для немовлят і в ранньому дитинстві сім'я є визначною і не компенсується іншими інститутами соціалізації). У дитинстві, молодшому шкільному і підлітковому віці її вплив є провідним, але не єдиним. Пізніше значення цієї функції зменшується і у похилому віці знову стає домінантним.

2) Сім'я впливає на формування психологічної статі людини. Перші три роки життя дитини цей вплив визначний, бо саме в сім'ї відбувається статева ідентифікація, формуються особливі емоційні реакції і різні установки і смаки, пов'язані з мужністю і жіночістю. Вирішальне значення в цьому має батько, бо він диференційовано відноситься до дочки і сина. Заохочуючи жіночість, м'якість у дочки, та агресивність, активність у сина. Адже мама однаково відноситься як до сина так і до дочки. Тому відсутність у сім'ї батька, або його формальна присутність призводить до проблематичної соціалізації.

3) Сім'я відіграє провідне значення в розумовому розвитку

дитини. На цьому етапі соціалізації освітній рівень сім'ї, зацікавлення її членів відбиваються на інтелектуальному розвитку людини, на бажанні до продовження освіти і самоосвіти.

4) Сім'я має значення в оволодінні людиною соціальними нормами, що визначає виконання нею сімейних ролей. Зокрема, вибір подружжя і характер спілкування в сім'ї зумовлюються атмосферою і відношеннями у батьківській сім'ї. Батьки, які не могли в дитинстві позитивно вирішувати свої конфлікти, не будуть здатні встановити міцний емоційний зв'язок зі своєю дитиною.

5) У сім'ї формуються фундаментальні цінності орієнтації людини в сферах соціальних і міжетнічних стосунків, а також тих, які визначають стиль життя, життєві шляхи, прагнення, способи їх досягнення.

б) Сім'ї притаманна функція соціально-психологічної підтримки людини, від цього залежить її самооцінка, рівень самоповаги, ефективність самореалізації. Опитування проведене у 1994 році показало, що приблизно 90% респондентів (представників різної статі і прошарків населення) рахують, що сім'я відіграє в їхньому житті головну роль.

Це пояснює австрійський педагог Герман Гмайнер, який створив новий тип виховання наближеного до сімейного – у дитячих поселеннях. Він вважає, для того, щоб діти росли нормально вони повинні відчувати. Може у їх сім'ї бути скромна їда, одяг, дім, але є захищеність, це то почуття без якого дитина стає важковихованою. Для дорослого сім'я є тим джерелом задоволення,

любові й інтересу, що є необхідним для підтримки особистості серед багатьох тимчасових контактів із зовнішнім світом.

Ефективність реалізації вище означених функцій сім'ї в процесі соціалізації людини, залежить від того, чи вдалося подружжю, потім і разом з дітьми створити домашнє вогнище. Місце проживання сім'ї стає домашнім вогнищем, якщо її члени мають можливість і прагнуть задовольнити потреби в емоційній безпеці, у якісних емоційних відносинах, в ідентифікації з сімейними цінностями. Тобто сімейне житло стає для людини «екологічною нішою», де вона може сховатися від життєвих штормів, отримати підтримку і де її визнають і люблять. Немаловажне значення для перетворення в домашнє вогнище є умова, щоб кожен член сім'ї мав свою і персональну територію у житлі. Не обов'язково окрему кімнату, а свій стіл, стілець за столом, крісло перед телевізором. Бажано, щоб це все вже було у дитини 9 – 10 років. Чи стане житло домашнім вогнищем – залежить від розподілу домашніх обов'язків, спільного виконання домашньої роботи, перевага домашньої їди над не домашньою, розмови за столом, перед телевізором, на кухні. Житло стає домашнім вогнищем і тоді, коли з одної сторони життя сім'ї є «закритою системою», яку не обговорюють з посторонніми, а з другої — саме коли зустрічаються з друзями, родичами, святкують різноманітні свята.

2. Сім'я, домашнє вогнище умовно можна розглядати як первинну територію соціалізації людини. Суто географічною наступною територією соціалізації вважають близьке сусідське оточення і мікросоціум. Сусідство є близькою територіальною

проживаючою групою людей, яку характеризують міжособисті зв'язки різного рівня, деколи загальні цілі і спільна діяльність.

У сільській місцевості сусідство і мікросоціум співпадають. У містах вони відрізняються територіально за кількістю проживаючих. Тому сусідство, як мікрофактор соціалізації будемо розглядати в умовах міст.

Зазначимо, що сусідство відіграє різні значення в житті і соціалізації людини, залежно від віку. Для дітей це і середовище життєдіяльності й сильний фактор соціалізації. З віком сусідство для більшості втрачає соціалізуюче значення, залишаючись тільки місцем проживання.

Для дошкільників, молодших школярів і підлітків спілкування з сусідами-ровесниками є виходом за межі сім'ї, засвоєння нових соціальних ролей, набуття нового соціального досвіду, адаптації до соціуму. Під час спілкування діти дістають уявлення про життєві цінності, стилі життя, відмінних від засвоєних у житті. Засвоюють стилі і норми статевої поведінки.

Для дітей сусідське спілкування носить об'єктивний і суб'єктивний зміст, бо дає їм почуття приналежності до суспільства ровесників, відчуття частинкою соціуму. Відсутність ровесників-сусідів або складність у стосунках із ними негативно впливають на соціалізацію людини в подальшому. Наприклад, спілкування з однолітками є важливим для психосексуального розвитку дитини. Допомагає дитині адаптуватися до змін у фізичному і емоційному станах, засвоїти хвилюючі переживання пов'язані з сексуальною сферою. Обмаль

спілкування в дитинстві в цьому аспекті негативно відбувається у старшому підлітковому і ранньому юнацькому віці.

Сусідські відносини дорослих у місті розвинуті слабше, більше персоналізовані, ніж у селі. Характер, зміст, інтенсивність сусідських відносин залежить від віку мешканців, демографічного складу сімей, соціально-культурного стану сусідів. У великих містах якість міжособистих зв'язків, залучення до сусідства є потребою для підтримання психологічного благополуччя і здоров'я тільки певних категорій мешканців: малорухомих, літніх, представників неповних і багатодітних сімей, з малими дітьми і мешканців із низьким освітнім рівнем. Для більшості мешканців міст сусідські зв'язки не є значущими.

Зміст сусідських стосунків і відносин взаємопов'язані з мікросоціумом. Визначити межі не легко. У селах і малих містечках, вони як правило співпадають з кордонами конкретного населеного пункту. У середніх і більших містах визначення кордону проблемне. Для дітей дошкільного віку мікросоціумом є подвір'я, квартал – для молодших школярів, мікрорайон – для старших вікових груп. Звичайно мікрорайон розглядається як соціум.

Вплив мікросередовища на соціалізацію людини залежить від культурно-рекреаційних можливостей – наявність навчально-виховних закладів, кінотеатрів, клубів, спортзалів, музеїв, театрів, бібліотек тощо. Також важливо для соціалізації є соціально-психологічний клімат у мікросоціумі. Він визначається співвідношенням мешканців з просоціальними, асоціальними і

антисоціальними способами життя, існування кримінальних сімей і груп.

Для багатьох сучасних мікрорайонів телепрограми, доміно, карти, горілка є головними елементами, які сприяють неблагополучній соціалізації.

Соціально-економічні процеси сучасності витворили повний тип мікросоціумів. Це квартали у містах або мікрорайони за містом, де проживають «нові українці». Їх мешканців об'єднує приблизно однаковий рівень достатку, віковий склад однорідний у більшості, як і сфера зацікавлень. Умови соціалізації у даних мікросередовищах варто вивчити.

Ефективність дії мікросоціуму на соціалізацію конкретної людини залежить від включеності в життя мікросоціуму. Так, у селі, містечку є високий рівень включеності у мікросоціум. Відомо, що діти, підлітки і літні люди більшу частину часу знаходяться у мікросоціумі, то рання юність відзначається диференціацією. Мікросоціум є значущий для малоосвідченої людини.

Позитивний вплив мікросоціуму на соціалізацію людини залежить від:

- 1) рівня стресу, шуму, забрудненості, перенаселення навколишнього середовища;
- 2) від естетичного рівня імпульсів, що сприяють задоволенню людини її потреб і формують почуття задоволення;
- 3) від можливостей мікросоціуму вирішити вікові проблеми соціального, інтелектуального, культурного, фізичного розвитку мешканців;

4) від вирішення мешканцями розвитку свого середовища проживання і участі в цьому.

3. Групи ровесників — це об'єднання не обов'язково однолітків, до них залучаються люди, які відрізняються по віку на декілька років, але об'єднані системою міжособистісних відносин. Їм притаманні певні загальні цінності і відмінні від інших принципом відокремлення. У ранньому дитинстві значення для соціалізації максимальне, з віком знижується, але повністю не щезає. У старшому віці знову зростає.

Групи розрізняють за різними такими параметрами: вік, стать, соціальний склад (школярі); класифікують за юридичним статусом і місцем у соціальній групі ровесників: офіційні, неофіційні, за соціально-психологічним статусом на групи приналежності (шкільний колектив, спорт-секція) і референтні групи, на яких людина орієнтується й за думкою яких співвідносить свою поведінку.

За ступенем стабільності: постійні, тимчасові.

За просторовою локалізацією: вуличні, квартальні, у межах закладу (школа, клуб) і розсіяні (об'єднання людей, що далеко проживають один від одного).

За типом лідера: авторитарні і демократичні.

За цінним напрямом можуть бути просоціальними (соціально-позитивними), асоціальними (соціально нейтральними) і антисоціальними.

Найбільше значення у підлітковому і юнацькому віці.

Формальні групи (класи, навчальні групи, технічні ВНЗ та ін.) мають різні значення у соціалізації підлітків і юнаків у залежності від змісту життєдіяльності, рівня взаємостосунків.

Позитивна соціалізація, коли підліток є прийнятий у групу на рівних умовах, має друзів з групи і ці зв'язки не сприймаються групою як щось негативне. Також, коли у групі всі налаштовані доброзичливо, багато часу проводять разом і він насичений корисними справами. Негативно, коли час витрачається на безглузді вчинки, розповідання анекдотів.

У формальних групах помітне розшарування різних сфер. Деколи за зацікавленнями. Деякі групи, формуються, «за стилем одягу». Хто стильно вдягнений високомірно відноситься до тих, кого називають «сірими», «лохами». Між ними немає контактів. Можлива позитивна взаємодія для підлітків, але не для всіх. Коли група стає вищою за окремих своїх членів у інтелектуальному розвитку, соціальній активності і навпаки, коли рівень розвитку індивіда вищий від групи, тоді з'являються труднощі у спілкуванні з групою.

Такі підлітки і юнаки, які не задоволені своїм місцем у формальній групі, компенсують себе у неформальних групах, у яких знаходяться майже всі підлітки і юнаки. У цих групах є розподіл ролей – це лідер (діловий, емоційний, інтелектуальний), фаворит лідера, шестірка, віддувало.

Функції групи ровесників у процесі соціалізації є такі: прилучення до культури певного суспільства, до норм, що переважають у ньому, навчання статево рольової поведінки, навчання поведінці, що відповідає етнічній, релігійній, соціальній, професійній

належності представників групи; допомога членів у досягненні автономії від суспільства; створення умов для самосвідомості, самовизначення, самореалізації, самоствердження.

Головні механізми соціалізації у формальних групах – інституційний і міжособистий, а неформальних – стилізований і міжособистий.

4. Виховні організації – різновид соціальних організацій.

Організація – формальна група людей, яка покликана вирішувати певні завдання і реалізовувати відповідні цілі. У ній є фіксоване членство, система влади, соціальних ролей і формальних санкцій.

Виховні організації – спеціально створені суспільством і державою організації, головною функцією яких є ціленаправлене створення умов для розвитку людей певного віку або певного соціально-професійного рівня.

Найбільше для виховання дітей і молоді: державно-суспільні, державні, релігійні, приватні, навчально-виховні заклади різного типу (дитячі садки, загальноосвітні і професійні школи, ліцеї, гімназії, технікуми, коледжі курси); дитячі й юнацькі клуби, організації, які займаються соціально-культурними та іншими методами оздоровлення, мікросередовища, індивідуальною і груповою опікою дітей, підлітків і юнацтва з психосоматичним чи соціальним відхиленням; організації, які проводять профілактику відхилень у поведінці, перевиховання. Для дорослих навчальні заклади для дорослих, культурні, соціально-педагогічні, культурно-спортивні комплекси, заклади реабілітації, перевиховання і виправлення.

Під час соціалізації людини виховні організації мають подвійне значення. **По-перше** – у них здійснюється соціальне виховання як соціально-контролююча частина соціалізації, **по-друге**, вони як будь-які людські об'єднання спільності впливають на членів стихійно.

Адже при спілкуванні представників здійснюється взаємовплив, який може не завжди співпадати з цілями і нормами організацій. Наприклад, школа поєднує освітньо-виховний заклад – де організація діє на школярів у процесі організації педагогами життєдіяльності учнів поза навчальним процесом; соціально-психологічну групу, вплив якої на школярів здійснюється при спілкуванні в процесі життєдіяльності, яку не організовують педагоги.

На жаль процес навчання не став сферою реалізації активності більшості школярів, що спричинює агресію (уникнення) поведінки навчання і відповідно зменшує вплив школи як освітньо-виховного закладу на виховання і соціалізацію людини загалом.

Школа як соціально-психологічна група, що є соціальним простором контактів школярів, створює умови для реалізації їх активності у сферах спілкування, при предметно-практичній і духовно-практичній діяльності, частково — у других сферах. Результати цього з позиції соціалізації мають протиріччя із-за того, що компоненти школи об'єктивно знаходяться у стосунках як доповнення, так і протиріччя. Доповнення їх визначається тим, що вони є складовими частинами виховної організації і визначаються нормами і цінностями суспільства.

Протиріччя пояснюється тим, що навчання обумовлює свідому форму засвоєння певної константи знань, слабо орієнтованих на

внутрішні переживання їх школярів і фактично не мають досвіду участі у реальному житті. Тому ці знання, будучи абстрактними, часто є непрактичними для взаємодії у школі як в організації так і в групі.

У школі – як організації – школярі набувають інституційний життєвий досвід і знання, які не завжди можна використовувати при взаємодії з групою із-за своєї певної архаїчності.

У школі – як групі – діти отримують стихійні знання, які більшою мірою є непрактичними для взаємодії у загальноосвітньому закладі і організації.

Отже, об'єктивні можливості реалізації активності школярами у взаємодії в школі як у виховній організації мають часткові протиріччя і неінтегрований характер.

Аналіз інших виховних організацій також складається як мінімум з двох компонентів – організація і група, що має двояке значення у соціалізації.

Провідним механізмом соціалізації є інституційний. У виховних організаціях відбувається накопичення людиною певних знань, досвіду соціально позитивного для суспільства. Також діють ефективно стилізований і міжособистий механізм.

Головні функції: залучення до культури суспільства загалом; створення умов для індивідуального розвитку; диференціація вихованців у відповідності до особистих завдатків.

5. У соціалізації людини релігійні організації були важливими після сім'ї фактором. Після секуляризації, звільнення суспільства від впливу релігії, її значення зменшувалось і в житті, і в соціалізації. Так у

сучасному світі значення релігії є важливим, воно різне, залежно від країни і конфесії і у деяких країнах її значення зростає.

Означене прослідковується і на теренах України, де є світові релігії – християнство, мусульманство, буддизм і багато їх підвидів, більше 60 віросповідань різних напрямів.

Значення релігії соціалізації людини у бувшому СРСР не було однозначне. Поряд з християнством, яке втратило своє значення, іслам, який є не просто релігією, а й способом життя, зберіг свої позиції.

У послідні 25 років вплив усіх конфесій зріс. Це пов'язано з культурними процесами, які відбуваються в країні. Створюються нові релігійні організації, будуються культові споруди, церкви, костьоли. Це спричинило і соціально-психологічну ситуацію в суспільстві. Замість пануючого егоїзму населення повертається до релігії. Це проявляється у зрості хрещень і вінчань, участі у релігійних святах. Релігія є противагою аморальності суспільства, ідеєю, яка об'єднує національну самосвідомість.

Соціалізуючий вплив релігійних організацій відчують як віруючі, так і члени їх сімей.

При соціалізації релігійні організації виконують певні функції, а саме: ціннісно-орієнтаційну – пропонують і прагнуть сформувати у членів певну систему вірувань, позитивне ставлення до релігійних норм і цінностей. Відбувається у процесі культових дій і у різноманітних формах релігійної освіти.

Регулятивну функцію – культивують серед своїх членів поведінку, що відповідає релігійним законам. Це здійснюється під час культових дій і усієї життєдіяльності організації.

Комунікативну – створення умов для спілкування віруючих, культивування норм спілкування, що відповідають догмам.

Милосердну функцію релігійних організацій у багатьох сферах і формах діяльності милосердя і благодійності як в рамках організації так і за її межами, що надає специфічний досвід.

Компенсаторну – у гармонізації духовного світу віруючих, у допомозі і в усвідомленню своїх проблем і в духовному захисті від неприємностей.

Виховну функцію – релігійно-моральне виховання людини.

Соціалізація в релігійних організаціях здійснюється під дією усіх механізмів соціалізації. Тільки роль механізмів у різних конфесіях різна. У православній — традиційний і інституційний. Сектантських інституційний і стилізований, східні конфесії— інституційні і рефлексивні.

6. Суспільні державні і недержавні організації здійснюють безпосередній і опосередкований вплив на соціалізацію, реалізуючи свої цілі. Безпосередній вплив відбувається на членів конкретних організацій. Посередній на тих людей, з ким та чи інша організація співпрацює. Соціалізація безпосередньо членів організації має подвійний вплив. З одного боку, у ній, як формальній групі при діловому спілкуванні засвоюється і

реалізується визначення цінностей, взірці поведінки відповідно до мети функцій. З іншого, виникають міжособистісне спілкування між її членами і складається система неформальних стосунків, які також мають соціалізуюче знання.

Соціалізація членів будь-якої організації відбувається завдяки інституційного механізму, міжособистісного і стилізованого.

Суспільні, державні і індивідуальні організації виконують функції: нормативно-регулятивну, змістову.

Специфічні: професійна соціалізація, громадська, компенсація.

Організації: виробничі, економічно-фінансові, політичні, благодійні, охорони здоров'я, культурні, спортивні та інші.

Отже, з позиції СП характеристика мікрофакторів соціалізації має велике значення відповідно до функцій, які притаманні цій галузі педагогічних знань.

Теоретико-пізнавальна функція соціалізації педагогіки описує мікрофактори соціалізації:

- а) для того, щоб охарактеризувати процес соціалізації людина повністю;
- б) для виявлення взаємозв'язку і взаємозалежності між собою і з мезо- і мікрофакторами;
- в) опис мікрофакторів створює передумови для пояснення залежності соціалізації людини від найближчого оточення, тобто об'єктивного погляду на можливості виховання.

Прикладна функція реалізується: по-перше сприяє розробці програм соціального виховання, враховуючи позитиви і негативи впливу мікрофакторів; по-друге створює передумови

для компенсації і корекції впливу негативних потенцій, реалізації позитивних.

Гуманістична функція СП сприяє характеристиці мікрофакторів соціалізації відображає, наскільки вона гуманізує соц.-виховання у конкретних організаціях, допомагає сім'ї, позитивно впливає на групу і мікросоціум.

Контрольні запитання

1. Які особливості сучасної сім'ї?
2. Що покладено в основу виховання в сім'ї?
3. Які функції виконує сім'я в процесі соціалізації?
4. У чому полягає роль сусідства у соціалізації особистості?
5. Який взаємозв'язок сусідства і мікросоціуму в місті та селі?
6. Що розглядають у понятті група ровесників?
7. Які функції виконує група ровесників у процесі соціалізації?
8. Яка мета виховних організацій?
9. Які функції виконують виховні організації у процесі соціалізації?
10. Який вплив виховних організацій на соціалізацію особистості?
11. Яка роль державних і недержавних організацій у процесі соціалізації?

Література

1. Зозуляк-Случик Р. В. Соціально-педагогічний аналіз дитячої субкультури як фактора соціалізації молодшого школяра. *Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи* : тези доповідей V Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції, 24 квітня 2020 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. С. 40–43.
2. Капська А.Й Соціальна педагогіка : Навчальний посібник. К., 2011. 488 с.
3. Ковбас Б., Костів В. Основи родинних взаємин. *Родинна педагогіка*: У 3 т. 2002. Т. 1. С. 18–84.
4. Лукашевич М Соціалізація. Виховні механізми і технології: Навчально-методичний посібник. К.: ІЗМН, 1998. С. 55–86.
5. Москаленко В. Соціальна психологія. К.: Центр навчальної літератури, 2005. С. 184–210.
6. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. К.: Либідь, 2004. Кн. 1. С. 114–138, 160–170.
7. Пенішкевич О., Тимчук Л. Соціальна педагогіка: Модульна технологія вивчення навчального курсу: Навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2007. С. 72–80.
8. Середюк О. Змістовий аналіз виховання учнів як педагогічна проблема.

- Соціальна педагогіка: теорія і практика. 2014. № 3. С. 32–37.
9. Соціалізація особистості [Текст]: нав. посібник / В. В. Радул, Я. В. Галета. Рек. МОН. – Кіровоград : ФОП Александрова М.В., 2016. 236 с.
  10. Москаленко В.В. Соціалізація особистості. Монографія. К.: Фенікс. 2013. 540с.
  11. Харченко, С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: Монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 320 с.
  12. Ткачук Н.С. Вплив сім'ї а соціалізацію дитини молодшого шкільного віку Міжвузівська (заочна) науково-практична конференція «Актуальні проблеми соціальної роботи: виклики сучасності» (Хмельницький, 15травня 2020 року). С. 81-86.

Тема 7. МЕЗОФАКТОРИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПЛАН

1. *Вплив видів поселень на процес соціалізації особистості.*
2. *Значення засобів масової комунікації у соціалізую чому процесі.*
3. *Роль субкультури як мезофактор соціалізації.*
4. *Регіональні умови як вид мезофактора.*

Ключові поняття та терміни

• <i>соціалізація</i> • <i>мезофактор</i> • <i>вид поселення</i>	• <i>субкультура</i> • <i>засоби масової комунікації</i> • <i>регіональні умови</i>

Сільська місцевість. Не дивлячись на те, що багато десятиліть триває міграція сільських мешканців до міст, приблизно 26% населення нашої країни проживає у селі, що набагато більше ніж у розвинених країнах. У сучасній Україні розглядають як мезофактор соціалізації великої частини населення.

Для сільських поселень характерна відносно невелика кількість мешканців і стабільність складу; невелика різноманітність видів праці; незадовільно розвинуте соціальне обслуговування, майже повністю відсутні заклади культури і відпочинку. Сільська

місцевість зберігає традиційні риси сільського способу життя.

Ритм розмірений, природовідповідний. Час не завжди розглядається як соціальна цінність. Особливості сільської праці мають ознаки: підпорядкування праці ритму і циклам природи, нерівномірне трудове завантаження впродовж року; важчі чим у місті умови праці; малі можливості для професійної мобільності мешканців; взаємозв'язок праці та побуту.

Села є ефективним фактором соціалізації, оскільки у них сильно розвинутий соціальний контроль життєдіяльності людини зі сторони його оточення. Це пояснюється тим, що у житті села збереглися елементи традиційної сусідської общини, перш за все, тісні родинні та сусідські зв'язки. Життя селян більш публічне ніж у місті, а "приватність", автономність спровоковує осуд і агресію оточуючих.

Для села характерна відкритість, відносна близькість у стосунках, відсутність великої соціальності і культурної різниці, спілкування селян досить тісне і всестороннє. Вільний час проводять у клубі або у іншому місці, де спілкуються усі мешканці. У селах багато п'яниць двох статей,

Сільська сім'я відіграє у житті та соціалізації своїх членів більше значення, ніж міська, бо у ній поєднується і праця, і відпочинок, і найбільш вагомі соціальні зв'язки людини. Так, за даними соціологічних досліджень, сільські підлітки себе значно більше ідентифікують з батьками ніж міські. Крім того, у сільській молоді значно слабше розвинута рефлексія. Так, інтенсивність, міжособистих контактів визначається фактом спільного проживання

в одному селі. Адже у школах, куди ходять діти з декількох шкіл, контакти в класах набагато слабші, ніж міжвікові контакти учнів із одного села. Взагалі сільська школа має більше значення для учнів, ніж школа у місті. Це пояснюється тим, що вона хоча і не завжди єдиний центр культури, але єдиний виховний заклад.

Водночас велике значення у соціалізації сільських мешканців має вічнозростаючий вплив міста на село. Через засоби масової інформації, які демонструють стилі міського життя, із-за міграційних процесів. Родичі тих хто живе у місті. Певна частина сіл знаходиться коло міст, у яких працюють мешканці сіл, а продовжують жити у селах. Вплив через сільську молодь, яка вчиться у місті.

Ці всі чинники спричиняють переакцентування цінностей життя між реальним, доступним для реалізації в умовах села, і цінностей, що є властиві місту. Вони можуть бути або ціннісним еталоном, мрією або стимулом для переселення у місто.

Цікаві зміни при соціалізації сільських дітей і молоді можна спостерігати зі-за розвитку фермерства і запровадження індивідуальної власності на землю. Це може спричинити різке розмежування на сільських хазяїв і тих, хто хоче поїхати із села.

Місто в людській свідомості до певної міри ототожнюється як відхилення від норми, тобто село – джерело добра. Цей стереотип посилюється у процесі урбанізації. Хоч сьогодні в Україні місто сприймається як символ прогресу і проживання у ньому – ознака соціального успіху.

Місто такий вид поселення, для якого характерні концентрація великої кількості людей, і висока концентрація населення на

обмеженій території; високий рівень різноманітності людської діяльності; висока просторова, професійна і соціальна мобільність населення. Значення міста як мезофактора соціалізації людини визначається багатьма обставинами, але перш за все розмірами. Тому рівень соціалізації суттєво відрізняється у малих, середніх і великих містах.

Так, у малих містах соціально-психологічні умови соціалізації майже у всьому подібні до умов у селі. У малих містах як і у селах сьогодні ще досить ефективно діє соціальний контроль життя і спілкування людей (стабільність, стійкість, незмінність). Для них характерна відкритість, небагаточисленність реальних і можливих контактів, соціально - культурна обмеженість кола спілкування. У них здебільшого найнижчий рівень життя, загострення соціальної й економічної кризи.

Відмінність між селом і маленьким містом у тому, що мешканці зайняті різними видами праці, можуть бути декілька навчальних і культурних закладів. Але міський спосіб життя йому не характерний.

Міський спосіб життя середніх і великих міст має такі ознаки: перевага анонімних, цільових, короткотривалих, часткових і поверхневих контактів у міжособистому спілкуванні, високий рівень вибірковості в емоційних прив'язаннях; зменшення економічної ролі сім'ї і зріст суб'єктивного її значення для людей; багато типовість культурних стереотипів; нестійкість соціального статусу, зріст соціальної мобільності; послаблення впливу традицій у регулюванні поведінки людини, слабкий соціальний контроль із-за різноманітних соціальних зв'язків і анонімності. Вплив на соціалізацію людини

таких містах як Київ, Харків, індустріальний Донецьк, Донбас, місто Одеса, Севастополь здійснюють по різному. Має також значення чи місто нове, чи старе. Особливості міста як фактора соціалізації є можливість його мешканців вибирати професії у всіх сферах життєдіяльності, що сприяє реалізації суб'єктивних бажань.

У великому і середньому місті дитина послідовно і одночасно стає членом багатьох соціальних груп, може приймати участь у декількох "соціальних прошарках" (школяра батьки службовці, товариші у класі – робочих). Знання про ці світи, ознайомлення з частиною їх розширює загальнокультурний і соціальний світогляд, хоча не завжди позитивно.

Варто зауважити, що місто сприяє не тільки просоціальній соціалізації, а і антисоціальній. Спричинене тим, що у містах концентруються кримінальні фактори, структури і групи, також особистості з усіма видами девідентної поведінки. Велика кількість сімей із кримінальними задатками; певна кількість наркоманів і токсикоманів; неформальні групи і об'єднання її антисоціальним напрямом; існування злочинних угруповань, які впливають на молодь. Ці обставини л впливають на соціалізацію усіх вікових груп. Молодих – спокуса, залякування, можливість девіантно самостверджуватися; старших – обставин, що вимагають власного ставлення до них. Вплив міста на розвиток людини має не тільки явний характер, але і глибинні недосліджені наслідки.

Вплив міста на розвиток людини специфічний на психологічному рівні.

Так різноманітні розлади виникають під впливом сукупності виробничого, транспортного, житлово-побутового, шуму.

Дослідження засвідчують, що історичні частини міста залучають індивіда до людей, згладжують протиріччя між ними і допомагають долати індивідуальний розподіл. Навпаки нові райони сприймаються як, щось звичайне, монотонне, що сприяє анонімності і відчуженості. Зовнішній ефект соціалізації особистості під впливом міст - мобільність. Це як потреба у новій інформації, готовність до змін.

Збільшення мобільності людей тому, що у місті отримують багато вражень, інформації через архітектуру, транспорт, рекламу, людей, уже впродовж дня з великою кількістю людей;

Мобільність сприяє більшій схильності до ризикування, до використання нових форм і методів діяльності, більше обережний у спілкуванні з незнайомцями, більш пунктуальний, краще усвідомлює значення часу. Водночас менше прив'язань до традицій, сім'ї, менше зв'язані з сусідами.

Отже, значення міста у соціалізації дітей, підлітків, юнаків, дорослих обумовлюється наданням кожному потенційно широких можливостей кола спілкування, системи цінностей, стилю життя, тобто можливості самореалізації і самостверджуватися. Разом із тим як вона використовує дані можливості залежить від соціально – культурних, статево – вікових і індивідуальних особливостей людини.

Селище – пункт коло міської полоси з кількістю населення до 3 тисяч, населення якого не пов'язано з сільським господарством

(робітничий, курортний). Це є абсолютно або відносно територіально обмежена спільність людей, емансипованих від традиційного способу сільського життя, але не вкорінених в міські традиції (Чорнобиль). Селище переселене з Чорнобиля.

Люди у поселеннях засвоюють традиції і урбаністичні норми. З однієї сторони там, як і в селі немає анонімності життєдіяльності людей. Життя відкрите для оточуючих. Життя кожного залежить від норм середовища і протиставити себе їм практично неможливо. З іншого боку солідарність мешканців відносна і закінчується тим, де з'являється питання індивідуального благополуччя. Аморальність і антисоціальність поведінки є типовими. Селище надає більше можливостей для соціальної мобільності. Соціалізація селища продукує середній тип людини і на селищного і на міського жителя.

2. ЗМІ – технічні засоби, за допомогою яких здійснюється розповсюдження інформації на кількісно великі аудиторії. Відомі засоби комунікації – мова, музика, мистецтво, у 15 ст. друкована книжка, 17 ст. газети і журнали, у 19 – фотографії, радіо та телефон у ХХ – телебачення, відео, комп'ютерні системи тощо.

Розглядаючи ЗМІ як фактор соціалізації враховують, що об'єктами дії інформації є не окремий індивід а свідомість і поведінка великих груп людей, які складають аудиторію відповідної радіостанції, глядачів певних телеканалів. Тому сприймання ЗМІ як фактору залежить від кількості аудиторії. Так СНН, що подає інформацію на весь світ є мегафактором, а газета "Галичина" – мікрофактором. В

загальному ЗМІ є мезофактором соціалізації. Мають специфічні аудиторії, тому що слухати чи читати хочуть певні статево-вікові, і соціально-культурні групи населення. Вони діють в усіх регіонах. Телепередачі дивляться кожний день 87% сімей, більше 30% хочуть мати два телевізори щоб дивитися улюблені телепередачі.

ЗМІ має інформаційне і просвітницьке значення, сприяє різноманітній суперечливий та несистематизованій інформації про типи поведінки людини, способи життя у різних країнах, регіонах, соціальних прошарках. Вони є системою неформальної освіти, просвіти людини. Особливо для людей старшого віку. Люди різних країн і різних вікових категорій користуються різними джерелами, що призводить до невідповідності їх ціннісних орієнтирів і стилю життя. ЗМІ відіграють велике значення у розвитку людини, хоча ця думка не є однозначною, адже з появою телебачення, відео, комп'ютерів зацікавлення до читання значно впало. З соціально-педагогічних досліджень випливає, що вплив ЗМІ загалом позитивний. Так дослідження які проводять у Франції засвідчують, що перегляд телепрограм значно впливає на світогляд мало досвідчених прошарків населення. ЗМІ створюють умови для розвитку людини, зокрема у збагаченні словникового запасу, володіння різноманітною інформацією. Разом із тим вони формуючи смаки слухача і глядача, не вирішують проблем інтелектуального розвитку.

ЗМІ суттєво впливають на засвоєння людьми різного віку соціальних норм і на формування ціннісних орієнтацій особистості. Що є не завжди позитивним. Так кіно, відео, телебачення показує різні норми і стандарти. Люди не завжди в стані свідомо оцінити свої можливості. У результаті в них формуються потреби, які мало, або зовсім не відповідають їх можливостям. Це веде як до позитиву (зростає життєва активність так і до негативу (активність набуває антисоціального характеру).

ЗМІ виконує рекреативну функцію, адже формує дозвілля як однієї людини, так і цілих груп. З цією функцією тісно пов'язані релаксаційна, особливо для підлітків і юнаків, у яких складності у спілкуванні з оточуючими. Вони значно збільшують споживання даної продукції. Підлітки і юнаки з захопленням переглядають фільми жахів, бойовики, порнофільми. Що досить ефективно у негативному плані впливає на них.

Космічне телебачення, відео, комп'ютери стають загальномасовими, практично неконтрольованим джерелом впливу на людину. Вони доступні вихователям у меншій мірі, чим вихованцям, що спричиняє розходження між поглядами на світ, що є у старших і у молодших - із відповідними наслідками.

3. Субкультура – латинського під і культура – сукупність специфічних і соціально – психологічних ознак (норм, цінностей, стереотипів, смаків), які впливають на стиль життя і мислення визначених номінальних і реальних груп людей і дозволяють їм усвідомити і ствердити себе в якості "ми", що відрізняється від "вони" (решти представників соціуму).

Соціальною базою для субкультури є вікові та соціальні прошарки (страти) населення, професійні групи, релігійні секти, сексуальні меншини, неформальні течії (хіпі, фанати), злочинні угруповання і організації, любителі певних занять (мисливці, рибалки, філателісти).

Ознаки:

- 1) специфічний набір ціннісних орієнтирів, норм поведінки, взаємодії і взаємовідносин;
- 2) захоплення і смаки вільного проведення часу;
- 3) сленг;
- 4) фольклор.

Кожна з цих ознак є відносно стійкою структурою, хоч зміст міняється у відповідності до мінливої соціальнокультурної дійсності.

Ціннісні орієнтації притаманні носіям певної субкультури впливають на ставлення до світу і до інших представників даної субкультури, на їх самосвідомість і самовизначення.

Норми поведінки, взаємодії і взаємовідносин, що є характерні для субкультур, відрізняються за змістом і сферою їх впливу. Норми в просоціальних субкультурах (вчителів, моряків, інженерів) змістовно не суперечать суспільним нормам, а доповнюють їх і трансформують. В антисоціальних субкультурах норми прямо протиставлені суспільним.

У кожній субкультурі існує більш-менш статусна структура. Статус визначає положення людини в системі міжособистісних відносин тієї або іншої групи, яка обумовлює її досягнення у

життєдіяльності, репутацією, авторитетом, впливом. Ступінь суворості статутної структури в групах пов'язується з характером субкультури. У закритих субкультурах статусна структура набуває крайньої суворості, що визначає не лише положення людини, і їх життя, долю.

Джерелом інформації є канали міжособистої комунікації, газети, журнали, телебачення. Інформація з цих джерел є відібраною, трансформованою і сприйнятою у залежності з характерними для субкультури ціннісними орієнтирами.

Захоплення, смаки, проведення дозвілля у кожній субкультурі в основному сприймаються усіма її представниками. Вони визначаються їх віковими і соціально-культурними особливостями, умовами їх життя і модою.

Мода – форма соціальної регуляції, яка відображає періодичну зміну взірців масової поведінки. Вона надає більш об'єктивного зовнішнього оформлення постійно мінливому змісту життя. Виразниками моди є одяг, оформлення зовнішності, танці, манери поведінки, мова, побутові вироби.

Вона є однією із стрижневих систем, за допомогою яких відбувається міжособиста і міжгрупова комунікація, а також залучення особистості до соціального і культурного досвіду. Так, наприклад мода в одязі трансформується в тих чи інших вікових чи соціальних групах. І чим нищій культурний рівень і соціальний статус, тим більше наслідування моді набуває гротескний характер.

У молодіжній субкультурі дотримуватися моди - одна з головних її ознак. Вдягаючись відповідно до моди підлітки вирішують декілька завдань:

- 1) відрізняються від дорослих, які не так скрупульозно наслідують її;
- 2) наслідування моди є способом відчутти свою належність до ровесників, до їх субкультури, утворити свою "схожість з ними";
- 3) як це не дивно, водночас, і виділитися серед ровесників, адже мода дає вибір як для індивіда так і для групи.

Ще однією рисою, що відрізняє підлітків і юнаків є захоплення музикою, тобто мода на музику. З досліджень випливає що кожний день слухають музику приблизно 70% підлітків. Вона допомагає молоді пережити, сформувати свої емоції, відчуття які неможливо передати словами. Музика створює відчуття безпроблемності у комунікації, повної єдності з групою.

Тип музики і вибір конкретних груп має свої соціально вікові особливості. Серед прихильників "важкого металу", переважають 14-17 річні школярі, молоді робітники. "Бітломани" значно старші. Захоплення одним чи іншим музикальним стилем диктує дотримання певних ритуалів, підтримку відповідного іміджу одяжі, поведінку, поглядах на життя. Так наприклад в металіста не тільки зовнішньо специфічну вигляд і сленг, а і специфічний суб'єктивний світ – конкретний, приземлений без сумнівів, почуття вини. Доля міжособистих контактів характерні відкритість, простота, використання кличок. Ще однією суттєвою ознакою є сленг. Сленг – своєрідний діалект, що відрізняє носіїв своєрідної субкультури. Він об'єднує елементи словникового спілкування, не замінюючи їх, а

розміщуючи поряд. Сленг постійно поповнюється, не є постійним наприклад (балдіти, тащитись, капуста, зелень). Сленг найбільше дає можливість відчутти людину належною до віковосоціальної, професійної групи.

У кожній субкультурі зароджується і побутує свій фольклор – комплекс мовних, музичних, ігрових видів творчості. Це різноманітні історії, специфічні за змістом, віршовані твори, анекдоти, дразнилки, страшилки.

Субкультура виконує певні функції відносно суспільства і людини, це є спосіб диференціації розвитку національних культур, їхньої передачі у ті чи інші об'єднання. Просоціальні і асоціальні субкультури сприяють стабілізації суспільства і особистості, а антисоціальні і деяка асоціальні – їх дезорганізації.

Субкультура є одним із рівнів автономії особистості. Мікрофактори соціалізації, конкретні поселення різних типів, частково ЗМІ територіально локалізуються у певних регіонах. Регіон – частина країни, яка становить цілісну соціально-економічну систему, що має спільне економічне життя, історичне минуле, культуру і соціальну своєрідність. Кожна країна є об'єктивною і суб'єктивною сукупністю регіонів.

4. Вплив регіональних умов на соціалізацію має різноманітний характер.

1) Географічне розміщення регіонів зумовлене тісним взаємозв'язком або відокремленістю впливає на формування культурної і соціально - політичної ізоляції у мешканців аж до

сепаративних тенденцій (Северодонецьк, Крим) і послаблення почуття належності до країни в цілому;

2) Природно-кліматичні особливості регіону визначають рівень урбанізації, рівень економіки, кількість і стабільність населення, що опосередковано впливає на багато аспектів соціалізації мешканців. Так, склад населення, зумовлений особливостями, характерними для конкретного рівня, суттєво впливає на цінність орієнтирів і стиль життя мешканців, на установи в сфері міжособистих відносин у цілому, міжвікові, міжстатеві і міжетнічні.

Регіональні відносини проявляються також у звичаях і прикметах, традиціях, народних святах, забавах, фольклорі, архітектурі, інтер'єрі помешкань. Це все певною вірою впливає на соціалізацію людини у відповідному регіоні.

У межах регіону соціалізація його мешканців відбувається при взаємодії із розглянутими мікро і мезофакторами.

Для процесу взаємодії людини і природного середовища є характерними

- середовище оточує людину з усіх боків;
- середовище багатоаспектне: географічні, фізичні, культурні, хімічні особливості;
- середовище сприймається у тісному взаємозв'язку з життєдіяльністю.

Висновок: З позиції соціальної педагогіки характеристика мезофакторів соціалізації має велике значення у відповідності до функцій, які притаманні цій галузі педагогічних знань.

Теоретико-пізнавальна функція соціальної педагогіки передбачає означенням мезофакторів соціалізації:

а) щоб характеризувати процес соціалізації людини в цілому;

б) опис мезофакторів створює передумови для виявлення їх взаємозв'язку як між собою, так і з мікро і мезофакторами соціалізації;

в) виявлення взаємозв'язків і взаємозалежності між собою і з факторами інших рівнів створює передумови для виявлення універсальних аспектів процесу соціалізації і його особливостей.

Для здійснення прикладної функції соціальна педагогіка також мезофактори соціалізації мають відповідні значення:

а) дозволяє враховувати в процесі соціального різних вікових і соціально-професійних груп населення, об'єктивні регіональні та місцеві умови, їх життя та особливості їх впливу на людину;

б) знання особливостей мезофакторів соціалізації створює передумови для визначення завдань, які об'єктивно постають перед соціальним вихованням в умовах конкретних регіонів і типів населення;

в) створює передумови для пошуку шляхів і способів соціального виховання, які можна використовувати з актуалізацією позитивних впливів того чи іншого фактору, а також коректувати і компенсувати негативні впливи.

Реалізація гуманістичної ф-ції соціальної педагогіки через мезофактори соціалізації відбувається в подоланні переконань про всеможливість виховання і допомагає реалізувати принципи соціального

Контрольні запитання

1. У чому полягає відмінність у соціалізації в селі, селищі, місті?
2. Яка соціальна роль засобів масової інформації у процесі соціалізації?
3. Які функції засобів масової інформації у процесі соціалізації?
4. Яка соціальна роль субкультури у процесі соціалізації?
5. Які ознаки субкультури?
6. Як впливають засоби масової комунікації на процес соціалізації?

Література

1. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: Монографія / За заг. ред. Н Гаврик. Луганськ: Альма-матер, 2012. С. 97–156.
2. Карпенко О. Професійне становлення соціального працівника: Навчально-методичний посібник. К.: ДЦССМ, 2004. С. 21–64.
3. Красновський В. Глобальні системи сучасності і підліток: фактори взаємодії. Практична психологія та соціальна робота. 2017. № 6. С. 28–32.
4. Лавриченко Н. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы. К.: ВІРА ІНСАЙТ, 2000. 444 с.
5. Москаленко В.В. Соціалізація особистості. Монографія. К.: Фенікс. 2013. 540с.
6. Харченко, С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: Монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 320 с.
7. Олійник А.В., Ткачук Н.С. Формування конкурентоспроможності майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки. Формування конкурентоспроможної особистості в системі освіти та соціальному середовищі: колективна монографія / І.Гайдамашко, Г.Дудчак, Л.Зданевич, Н.Казакова, К.Крутий, А.Олійник, О.Поляновська, І.Рашина, Н.Сівак, С.Тафінцева, Н.Ткачук, Т.Цегельник, С.Чернюк, О.Шквир, І.Ящук; за заг. ред. проф. І.Шоробури. Хмельницький: ФОП «О.М.Казаков». 2021. 211с. С.46-67.

Тема 8. МАКРОФАКТОРИ МЕГАЧИННИКИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

ПЛАН

1. Країна у аспекті макрофактора соціалізації особистості.
2. Етнічно-культурні особливості як засіб макрофакторів.
3. Суспільство у контексті макрофакторів.
4. Держава як чинник соціалізації.
5. Космос як чинник процесу соціалізації.
6. Вплив планети і світу на соціалізацію.

Ключові поняття та терміни

• країна	• держава
• макрофактор	• космос
• мегафактор	• планета
• суспільство	• світ

Країна, держава, суспільство у процесі соціалізації мають своє відповідне значення і певні особливості. **Країна** – це територія, яку вирізняють за географічним розташуванням, природними умовами, певними кордонами, а також яка володіє державною незалежністю хоч може і знаходитися під владою інших країн.

Природнокліматичні умови країни здійснюють опосередкований і безпосередній вплив на мешканців, їх життєдіяльність. Наприклад значно теплий паралізує енергію, холодний відволікає її на підтримку існування. Клімат впливає на народжуваність, густоту населення (Куба і Ісландія мають однакову площу, але клімат і географічне положення різні і в Кубі частота населення у 20 раз більша ніж в Ісландії, хоча рівень життя вищий у Ісландії).

Від географічного розташування країни залежить відсутність або наявність існування виходу до морів і океанів, що позитивно впливає на зв'язок з іншими частинами світу. Розташування і кордони з іншими країнами впливають на економіку, культуру, політику. Ці всі фактори визначають відповідний побут країни.

Природно-географічні умови — це тільки певна окантовка процесу соціалізації. Вони у ньому не відіграють самостійної ролі, але разом з іншими чинниками формують деякі його особливості.

У загальному країна — суттєвий макрофактор соціалізації. Вона впливає через культуру, яку сформовано впродовж століть, під впливом природно-географічних умов.

2. Соціалізація дітей, підлітків, молоді у різних етнокультурних умовах досліджується давно. Цікавої з цієї точки зору є дослідження з Етнопедagogіки, у якій народна педагогіка сприяє вихованню дітей на традиціях, звичаях, дитячих іграх, забавах. Водночас етнопедagogіка не аналізує диференціації певної норми або звичаю в залежності від соц.-проф. належності сім'ї, статі дитини, що не сприяє розумінню особливостей соціалізації молоді. Тому вивчення особливостей, які притаманні певному етносу є ефективним тільки на межі різних наук. Так, етнографи порівнюють спосіб життя, форми сім'ї, особливості виховання у різних націй. Історики і мистецтвознавці аналізують форми культури, вироби народної творчості. Соціологи – типові для даного етносу види діяльності, цінності, орієнтації.

Насамперед як характеризувати вплив етнокультур на соціалізацію, визначимо, що таке етнос. Етнос, нація – історично

сформована в певній країні стійка сукупність, якій притаманний загальний менталітет, національна самосвідомість, стабільні особливості культури, а також усвідомлення власної неповторності єдності і відмінності стосовно інших подібних утворень. Етнічна чи національна належність людини визначається, з одного боку мовою, яку вона вважає як рідну. З іншого боку вона усвідомлюється самою людиною з тієї причини, що її сім'я відносить до певної нації і відповідно близьке оточення відносить її до певної нації. Отже етнос – явище історико-соціальної культури.

Відповідно, наприклад, українець той, хто ідентифікує себе з українською історією і культурою, тобто із країною якій усі форми соціального життя орієнтовані саме на цю культуру і на загальні для даної нації історію і систему цінностей.

Кожному етносу притаманні специфічні риси, які сформовані впродовж століть під впливом природнокліматичних, історичних, економічних, соціальних, релігійних та інших обставин! Проте слід враховувати, що під національними особливостями враховують систему властивостей не окремої людини, а багато численної групи націй.

Відмінності у тому, як - реально здійснюються соціалізація у певному етносі пов'язані з особливостями, які становлять дві групи:

- 1) вітальні – життєві і біолого-фізичні.
- 2) ментальні – фундаментальні духовні якості.

Перша група характеризує способи фізичного розвитку людей різного віку вигодовування дітей та ні.

Так, зв'язок фізичного розвитку з їдою добре простежується на прикладі Японії. Існування в раціоні харчування японців великої частини продукції моря сприяє збільшенню тривалості життя. А різке зменшення необхідності у фізичній діяльності із-за механізації праці у фізичному розвитку перейняв на себе спорт.

Відповідно у тих країнах, де спорт є невід'ємною частиною життя, спостерігається кращий фізичний розвиток людей.

Відсутність усіх умов в Україні спричиняє дитячу смертність і захворюваність. Так, до середини 90-х років тільки 8,5% школярів 1-11 класів мають правильну будову тіла, у 25 - 35% – хронічні захворювання.

Вплив національно-культурних умов на соціалізацію людей найбільш суттєво визначається менталітетом етносу.

Менталітет – глибинна духовна основа, притаманна етносу як великій групі людей що сформувалася у відповідних природнокліматичних і історик культурних умовах.

Він визначає властиві для його представників способи бачити і сприймати оточуючий світ на різних рівнях. Проявляється у притаманних представникам нації способах дії у оточуючому світі.

Перш за все людина сприймає, засвоює і відтворює менталітет етносу допомогою мови, яку засвоює з дитинства і завдяки якій залучається до національного менталітету.

Мова народу відображає його історію, життєдіяльність, сприйняття світ світогляду, культуру, впливає на спосіб мислення людини, на її цінності.

Ще однією умовою підсвідомого засвоєння людиною менталітету етносу наявність у ньому концепцій особистості і її виховання. Теорії особистості наявні у кожній нації – це сукупність певних уявлень, які дають відповіді в запитання і яка природа і можливості. Чим він є, і повинен бути? Наслідком концепції особистості є наявність у ментальності нації концепції виховання. Саме вони визначають те, що дорослі прагнуть сформулювати у дітей, підлітків молоді, як вони це роблять. Це є центральні оцінні орієнтації дорослих сфері соціальної поведінки стосовно майбутнього покоління.

Таким чином, під впливом рідної мови і при реалізації рідними концепції; особистості і виховання у людини формується національна самосвідомість основа якої закладається ще в дитинстві на підсвідомому рівні (не усвідомленому людиною).

У дитинстві і юності починається усвідомлення людини як частини нації Шляхом національної ідентифікації (усвідомлення своєї належності до певної етнічної групи) і формування уявлення про характерні риси своєї національної спільності.

Формування етнічних установок пов'язані зі стилем соціалізації, що є характерним для певної нації, відповідних регіонів конкретних сімей. Означені; установки також пов'язані з рівнем освіченості людини. Усвідомлення подібності впливає більш розвинутої здатності до узагальнення і концептуалізації, ніж усвідомлення відмінностей між націями. Міжетнічні установки є досить стійкими, перетворюються у стереотипи. Все ж таки, вони можуть змінюватися у процесі історичного розвитку. Наприклад, на початку XIX ст.

Німців уважали не практичними, схильними до філософії, музики, але малоздатними до техніки і підприємництва. Промислова революція у Німеччині і її об'єднання перевели цей стереотип до анахронізму.

Менталітет нації, засвоєний людиною шляхом національності ідентифікації через рідну мову, під впливом концепцій особистості і виховання і соціальної практики близького оточення, проявляється у всіх аспектах оціалізації. Означене прослідковується у:

1) впливі менталітету нації на сімейну соціалізацію (наприклад, у Грузії батьківська сім'я, більша ніж Україні чи Прибалтиці) є взірцем для молоді особливо стосовно виховання дітей . Існують відмінності у шлюбних установках. Для 80% грузинів згода на створення сім'ї батьків є обов'язкова, а розвід при наявності дітей неможливий. У країнах Азії національні традиції заохочують створення багатодітних сімей, а жінок що не народжують дітей, осуджують.

2) У процесі статевої соціалізації вплив менталітету етносу відбувається через характерний еталон «мужності», «жіночості», що проявляється у певних рисах характеру, особливостях поведінки, емоційних реакцій, установок. Ці еталони відносні, їх зміст не співпадає у культурах різних народів (наприклад, арабів і євреїв).

Вплив менталітету нації помітний і у між особистих стосунках. Так, пунктуальність у Німеччині і Голландії мало значення для Іспанії і ще менше для Латинської Америки.

3) Етнічні норми визначають стиль спілкування молодших із старшими, специфіку сприйняття ними один одного. Так, у

європейських культурах підлітки досить емансиповані від дорослих, можуть в різних видах проявляти своє ставлення до дорослих, навіть через грубість і неповагу, а в Азії і на Кавказі це є не допустиме. Там є сильними традиції поваги до старших. ;

Отже менталітет нації визначає: ставлення її представників до праці і специфічні традиції, що зв'язані з трудовою діяльністю, уявлення про побуті і домашній затишок, ідеали прекрасного і потворного, основи сімейного щастя і стосунки між членами сім'ї, норми статево ролевої поведінки, розуміння доброти, такту, стриманості.

Загалом менталітет характеризує оригінальність культурного чи інтелектуального етносу. Як написав французький етнолог Клод Леви-Строс: "Оригінальність кожної з культур полягає перш за все в її власному способі вирішення проблем, перспективному розташуванні цінностей, які є загальні для усіх людей".

3. Суспільство – термін політико-соціологічний. Воно характеризує сукупність сформованих у країні соціальних відносин між людьми, структуру яких становить сім'я, суспільне середовище професіональні вікові групи, також і держава.

Суспільство - це цілісний організм із власною економічною, статево віковою і соціальною структурами, ідеологією і культурою, якому характерні визначені способи соціальної регуляції життєдіяльності людей.

У кожному суспільстві сформовані специфічні умови соціалізації людини на кожному віковому етапі. Вони залежить від особливостей статевої, вікової і соціальної структур суспільства, від рівня його

економічного і культурного розвитку, від соціально-психологічного клімату.

Спеціально характеризувати суспільство як чинник соціалізації важливо тому, що Україна до недавнього часу фактично і ідеологічно, а на рівні побутової свідомості і до тепер суспільство ототожнюється із державою. Адже майже стопроцентна монополізована державна економіка поволі перетворюється у багато структурну з приватною ознакою, що може стати базою громадського суспільства. Настав важливий період усвідомлення переваги суспільства над державою, переваги особистості над державою і суспільством. Досить нелегко навіть на рівні ідеології, не говорячи вже навіть про соціальну практику, пріоритетними визнаються загальнолюдські цінності. Усі означені кардинальні перетворення суспільства не загострили старі і перетворили нові проблеми соціалізації.

Статева структура суспільства як фактор соціалізації має значення не кількісними, а якісними показниками.

Кількісно статеву структуру характеризується співвідношенням мужчин і жінок. У цілому світі воно приблизно таке чоловіків на 1 % менше ніж жінок. Але в окремих країнах це співвідношення різне. Так у Австралії значний дефіцит жінок, в Україні – мужчин.

Якісно статеву структуру суспільства характеризується показником рівня освіти жінок і мужчин. Сюди ж відноситься співвідношення працюючих жінок і мужчин, кваліфікованої праці, низький або високий рівень соціально - економічного статусу.

У повсякденному житті як показують соціологічні дослідження українські чоловіки і жінки практично з однаковою інтенсивністю дивляться телевізор, слухають радіо, ходять за продуктами у магазин, працюють у садах і городах, читають газети і книжки. Водночас жінки багато часу витрачають на приготування їжі, прання, прибирання, присвячують вихованню. З врахуванням других показників можна зробити такий висновок, що в українському суспільстві йде/розмежування чоловічих і жіночих ролей. Жінки орієнтовні на дім, сім'ю, дітей, чоловіка на заробіток, друзів.

Якісні характеристики статевої структури суспільства впливають на соціалізацію людини, перш за все визначають формування стереотипів статевої поведінки, уявлення про статусний стан тої чи іншої статі. Особливості статевої структури і їх сприйняття людиною впливають на різні аспекти її самовизначення, на вибір сфер і способів самореалізації і самоствердження.

Вікова стратифікація характерна для любого віку і культури.

У всіх культурах поняття "молодший", "старший", "дитина", "юнак", "стара людина" засвідчують не тільки вік людини, а і її місце у статусній структурі суспільства. Вікова стратифікація має певні історичні особливості з погляду статусу того чи іншого віку. Діти, підлітки, молодь, дорослі, старші формують суспільство ровесників, які мають автономне значення в процесах їх соціалізації. Зупинимося на проблемі стосунків між поколіннями у суспільстві.

Залежно від темпів суспільного розвитку виділяють три типи таких зв'язків:

- 1) суспільство постфігуративного типу люди, які є старшими за віком і є взірцем поведінки – для молоді, а традиції пращурів зберігаються і передаються від покоління до покоління (характерно для доінструальних суспільств);
- 2) суспільство кофігуративного типу взірцем для людей є поведінка її сучасників;
- 3) у суспільствах профігуративного типу не тільки молоді вчаться від, старших, але і старші вчаться від молодих. Цей тип є характерним для сучасних розвинених країн. Бо минулий досвід є недостатнім.

Необхідно зауважити, що у одному суспільстві можуть бути присутні різні стосунки між поколіннями, а значення кожного типу у суспільстві та у процес соціалізації людини різна залежно від рівня і характеру його розвитку.

Так у час нестабільного розвитку суспільства (є характерним і сьогодні стосунки між поколіннями ускладнені тим, що старші переживають кризу соціальної ідентичності, а молодші, соціалізуються у шкідливих умовах, стають більш пристосовані до них, чим старші. В Україні, саме економічна активність молоді, її цілеспрямованість і ефективність реалізації будуть визначати рівень економічного розвитку суспільства.

У суспільстві створюються умови для соціалізації людини, в залежності від її соціальної структури.

Соціальна структура суспільства – більш-менш стійке співвідношенню соціальних прошарків і груп, яким характерні специфічні інтереси і мотивації економічної і соціальної поведінки.

У зв'язку з цим цікавість викликають процеси, які йдуть в Україні, ще в останні роки відбувається стрімкий соціальний і майновий поділ, диференціація, в результаті якого можна виділити ряд прошарків. Різниця між ними у статусі і зацікавленнях.

Соціальна диференціація яка відбувається у нашому суспільстві має вагомим значення для соціалізації людини, оскільки прошарки і окремі соціально – професійні групи в середині її виробляють специфічний стиль життя.

Це визначений певний тип життєдіяльності людини, який фіксує відтворюючі риси, манери, звички, смаки, нахили, традиції, звичаї. Про стиль життя судять із зовнішніх форм буття: організації робочого і вільного часу, занять поза трудовою сферою, влаштування побуту, манери поведінки.

Стиль життя кожного соціального прошарку специфічно впливає на соціалізацію дітей, підлітків, молоді, дорослих і старих, що належать до нього. Водночас, цінності і стиль життя, тих чи інших (в тому числі і кримінальних) прошарків стають для людей, які не належать до них, певним еталоном.

Так, для соціальної диференціації сучасного українського суспільства дві важливі тенденції. З одного боку - формування середнього класу, якому характерні цінності праці, як сфери самореалізації, відношення до власності як до цінності. Але небагаточисленність цього класу не дає можливість йому визначати моральний клімат суспільства, хоча саме цей клас стабілізує суспільне життя.

З іншого боку для соціальної структури українського суспільства, є характерною наявність у більшості прошаків такого типу особистості як люмпен. Система цінностей у якого полягає у відчуженні від праці і від власності, причини перетворення комплексу неповноцінності у джерело самоповаги.

Характерно, що чим більше диференційоване суспільство, тим більше диференційовані умови соціалізації на різних вікових етапах для різних соціальних і професійних груп населення.

Рівень економічного розвитку суспільства також впливає на соціалізацію людини, оскільки він визначає її рівень життя.

Рівень життя – поняття, яке характеризує рівень задоволення матеріальних і культурних потреб людей, що характеризуються кількістю і якістю споживаючих людиною благ і послуг, починаючи з їжі а аж до самих "високих потреб", пов'язаних із задоволенням духовних, етичних і інших запитів.

Тому чим більше економічно розвинуте суспільство, тим більше можливостей для розвитку людини у процесі соціалізації.

Відповідно до рівня економічного розвитку суспільства створюються і умови соціалізації людини у різному віці, визначаючи можливості і стимули реалізації себе в трудовій діяльності, матеріальну основу сімейного благополуччя. Економіка визначає і можливий рівень життя старих людей від рівня соціальних виплат до створення умов для додаткової освіти. Також визначає атмосферу у якій відбувається соціалізація. Тим, стабільна економічно розвинена Америка сприяє формуванню

переконань у суспільстві, що люди живуть краще ніж вчора, а завтра життя буде ще краще. Для України, яка переживає період соціального і економічного розвитку характерно погіршення економічних показників, що призводить до нестабільності, яка викликає песимістичні настрої. Така соціально – психологічна атмосфера впливає на соціалізацію усіх груп населення і породжує апатію, невпевненість і відповідну соціальну поведінку "агресію, вандалізм, алкоголізм та інші". Складність соціалізації обумовлюється політико – ідеологічними і соціально – політичними процесами, які відбуваються у сучасному українському суспільстві у якому на заміну ідеології тоталітаризму прийшов нестійкий плюралізм. Лібералізм.

Тому зріст значення суб'єктивності людини у процесі соціалізації пов'язано з тим, що зміна соціальної структури сприяє і зміну внутрішнього світу людини, його психології, ціннісних орієнтацій. У стабільному суспільстві детермінація соціальної поведінки іде від потреб і соціального статусу до зацікавлень і цінностей. У нестабільному відбувається переворот фактів детермінації: від цінностей до зацікавлень і потреб. Тому великого значення набуває самосвідомість особистості, самовизначення, знаходження власного "я" у перекрученому світі.

4. Держава – політично – юридичне поняття, яке характеризує сукупність взаємозв'язаних інституцій і організацій (урядовий апарат, адміністративні і фінансові органи та інші). Це ланка політичної системи суспільства, яка володіє владними функціями. Чинником соціалізації є у трьох аспектах. З одного боку для нього

характерні політика, ідеологія, економічна і соціальна практика, які створюють відповідні умови життя його громадян, їх розвитку і самореалізації. Діти і дорослі у більшій чи меншій мірі успішно функціонують в цих умовах, добровільно чи ні засвоюють норми і цінності, які сповідує держава, і які реалізуються у соціальній практиці.

З другого боку, держава здійснює відносно напрямлену соціалізацію своїх громадян, які належать до відповідних статево – вікових, соціально – професійних, національно – культурних груп. Соціалізація відбувається при вирішенні групами завдань, що є необхідними для здійснення ними своїх функцій.

Так, у сфері соціально – економічної політики держава визначає мінімальну і максимальну вікову межу трудової діяльності громадян. Вона приймає закони які реалізують використання трудових ресурсів у промисловості, обмежуючи і заохочуючи участь у різній професійній діяльності людей залежно від статі, стану здоров'я, рівня освіти.

У сфері національно – культурної політики держава створює правові, організаційні, матеріальні умови для участі на рівних умовах усього населення у всіх сферах життя або запроваджує певні обмеження чи пільги для окремих груп. Наприклад, ряд професій є доступними для тих хто досконало володіє державною мовою.

З третього боку, держава здійснює більш-менш ефективну ціленаправлену соціалізацію своїх громадян. створюючи для цього інститути, що виконують функції виховання певних вікових і соціальних груп населення а також створює умови, які спонукають займатися

соціалізацією організації, до безпосередніх функцій яких це не належить. Найбільш послідовно держава впливає на соціалізацію підростаючих поколінь через створення спеціальної системи вихованих організацій. З середини ХІХ ст. виховання стає одною із головних функцій держави. Вона прагне, щоб виховання ефективно формувало людину, яка відповідає соціальному замовленню, що визначається суспільним і державним ладом. До середини ХХ ст. у найрозвинутіших країнах держава звертає увагу на ціленаправлену соціалізацію не тільки підростаючих поколінь, а і молоді, дорослих і старших людей. (Головним напрямком діяльності державних інституцій стане професійна підготовка і перепідготовка молоді та дорослих, культурна і соціальна адаптація іммігрантів, соціальна допомога малозабезпеченим, перестарілим, дезадаптованим, дезорганізованим сім'ям і групам населення. З погляду соціальної педагогіки, характеристика макрофакторів соціалізації має певний зміст, який можна подати через функції даної галузі знання. Теоретико-пізнавальна передбачає опис макрофакторів соціалізації для того, щоб охарактеризувати процес соціалізації повністю. Це по-перше. По-друге, опис макрофакторів створює передумови для виявлення залежності соціалізації людини від усієї сукупності умов, у яких вона відбувається. Для здійснення прикладної функції соціальної педагогіки соціалізація суттєва, оскільки вона дозволяє враховувати той об'єктивний вплив, який вони здійснюють на людину, організовуючи соціальне виховання створює передумови для визначення позитивних і негативних потенцій і пошуки шляхів їх зміни. Отже, відносно направлена соціалізація, яку здійснює держава створює певні умови конкретним людям для вибору життєвого шляху, для їх розвитку і самореалізації.

Космос і проблема його впливу на життя людей на планеті Земля привертала увагу ще стародавніх вчених.

Зараз у нашій країні, як це не раз бувало у важкі часи, на зміну тотальному запереченню зв'язку людини і космосу прийшло масове захоплення «надприроднім». Велика популярність екстрасенсів, ворожок, ясновидців, поширення гороскопів і різноманітних передбачень не випадкове. За цим криється не тільки зріст масових засобів, а і не доказана ще наукою якась реальність.

Так, учені прийшли до висновку, що епохи концентрацій історичних подій співпадають з епохами максимумів сонячної діяльності, а періоди відносного суспільного спокою співпадають з епохами мінімальної активності сонячної діяльності.

Тому вивчення явищ у суспільстві і зв'язок з явищами геофізичними і космічними дає можливість зрозуміти загальний закон, який керує масовими діями людей і обґрунтувати вивчення законів людського суспільства.

Повністю можливо, що у процесі пізнання незвіданого ми зможемо пояснити незрозумілі нам причини і закономірності соціальних процесів і явищ у світі і в окремих країнах, що допоможе змістовніше охарактеризувати космос як мегафактор соціалізації.

2. Планета – поняття астрономічне, яке характеризує небесне тіло за формою близьке до кулі, отримує світло і тепло від Сонця і обертається навколо нього по орбіті. На одній із великих

планет – Земля – у процесі історичного розвитку утворилися різні форми соціального життя людей.

Світ – поняття соціолого-політичне, що означає сукупність людського співтовариства, яка існує на нашій планеті.

Планета і світ органічно взаємопов'язані і взаємозалежні. Світ виник і розвивається в природнокліматичних умовах, що відрізняє планету Земля від інших планет.

У процесі свого розвитку світ здійснював вплив на стан планети, який став найбільш відчутним у ХХ ст., створивши глобальні планетно-світові процеси і проблеми.

Глобальні проблеми визначають як проблеми, які виникають у результаті швидкого розвитку виробничих сил і досягнення таких масштабів суспільного виробництва, коли з'являється небезпека порушення балансу між суспільством і природою.

Глобальні проблеми мають загальнолюдський характер, планетарні масштаби прояву, від їх вирішення залежить процес людської цивілізації.

Найглобальніші на сьогодні – забруднення оточуючого середовища, бідність (1 млрд. 300 млн. мешканців Землі рахують «абсолютно бідними»), безробіття (120млн.), злочинність, відсутність соціальної справедливості.

Відмінності у культурах і нерівномірності екополітичного розвитку країни породжують глобальні конфлікти у світовому співтоваристві. Фундаментальним джерелом конфліктів між людьми у новому світі, який виник після холодної війни, стали культурні відмінності. Так, на прикордонній зоні між слов'яно-

православною і ісламською цивілізаціями –розташований карибський конфлікт, латиноамериканська ісламська конфронтація у Ірані.

В останні десятиріччя ХХ ст. у світовому співтоваристві з'явилися нові тенденції, які впливають на соціалізацію людей у ХХІ ст.

Змінюється расова структура мешканців Землі. Збільшуються представники чорної і жовтої рас, зменшуються – білої.

Водночас закінчення «демографічного вибуху» у країнах, що розвиваються. Багато молодих мешканців не хочуть бути матерями багатодітних сімей.,

Зріст міст навіть у бідних країнах веде до утворення «трущоб». За деякими прогнозами, різниця між розвинутими країнами і тими країнами, що розвиваються має тенденцію до зростання.

Соціалізація людини сьогодні відбувається під впливом цих і інших світових, планетних процесів – екологічних, демографічних, економічних, воєнно-політичних. Господарська діяльність, яка забруднює оточуюче середовище, відбивається на умовах життя і соціалізації усього населення земної кулі. Нерівномірність розвитку, впливаючи на розподіл валового національного продукту тої або іншої країни, виробництва соціальних інвестицій, споживання і накопичення безпосередньо впливає на те, які умови соціалізації від немовля до старості.

Наслідком означених процесів і проблем є те, що сьогодні доля кожної людини суттєво залежить від загального стану справ на нашій планеті.

Контрольні запитання

1. Як впливає країна на процес соціалізації особистості?
2. У чому полягає соціальна роль етносу процесі соціалізації особистості?
3. Що означають поняття «нація» та «менталітет»? Їх роль у соціалізації.
4. Який вплив мови на процес соціалізації особистості?
5. У чому соціальна роль суспільства у процесі соціалізації особистості?
6. Які типи зв'язків між поколіннями в суспільстві?
7. Яку роль відіграє держава у процесі соціалізації?
8. Чи впливає планета на процес соціалізації особистості? Як?
9. Чи впливає світ на процес соціалізації особистості? Як?

Література

1. Курляк І. Соціальна педагогіка. Львів, 2013. 112 с.
2. Лавриченко Н. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы. К.: ВІРА ІНСАЙТ, 2000. 444 с.
3. Мацейків Т. Українські народні традиції виховання дітей і молоді. Людина і світ. 2015. С. 26–36.
4. Москаленко В. Екологічна соціалізація особистості. Практична психологія та соціальна робота. 2015. № 8. С. 1–10.
5. Москаленко В.В. Соціалізація особистості. Монографія. К.: Фенікс. 2013. 540с.
6. Москаленко В. Соціальна психологія. К.: Центр навчальної літератури, 2005. С. 184–210.
7. Олійник А.В., Ткачук Н.С. Формування конкурентоспроможності майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки. Формування конкурентоспроможної особистості в системі освіти та соціальному середовищі: колективна монографія / І.Гайдамашко, Г.Дудчак, Л.Зданевич, Н.Казакова, К.Крутий, А.Олійник, О.Поляновська, І.Рашина, Н.Сівак, С.Тафінцева, Н.Ткачук, Т.Цегельник, С.Чернюк, О.Шквир, І.Ящук; за заг. ред. проф. І.Шоробури. Хмельницький: ФОП «О.М.Казаков». 2021. 211с. С.46-67.
8. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. К.: Либідь, 2004. Кн. 1. С. 114–138, 160–170.
9. Пахомова О. Розвиток соціальності особистості як соціально-педагогічна проблема // Соціальна педагогіка: теорія і практика. 2003. № 3. С. 4–9.
10. Пенішкевич О., Тимчук Л. Соціальна педагогіка: Модульна технологія вивчення навчального курсу: Навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2007. С. 44–53.
11. Середюк О. Змістовий аналіз виховання учнів як педагогічна проблема. Соціальна педагогіка: теорія і практика. 2003. № 3. С. 32–37.
12. Харченко, С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: Монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 320 с.

ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Тема 9. Вплив несприятливих чинників на процес соціалізації особистості

Людина – жертва несприятливих умов процесу соціалізації особистості. Об'єктивні фактори перетворення людини в жертву несприятливих умов актуальні чого процесу. Суб'єктивні передумови перетворення людини в жертву несприятливих умов актуальні чого процесу у зв'язку зі зміною його структури. Асоціалізація та соціальна дезадаптація як психічний феномен. Феномен десоціалізації. Девіантна поведінка. Поведінкові характеристики підліткового віку, які спричиняють антигромадські та асоціальні вчинки. Ресоціалізація та соціальна реабілітація у контексті соціалізації.

Література

1. Гущина Т. Соціалізація та соціальна зрілість особистості. Вісник НТУУ. 2012. Вип. 2. С. 95–99.
2. Капська А.Й Соціальна педагогіка : Навчальний посібник. К., 2011. 488 с.
3. Курляк І. Соціальна педагогіка. Львів: Норма, 2013. 112 с.
4. Лавриченко Н. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы. К.: ВІРА ІНСАЙТ, 2010. С. 340–412.
5. Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. А. Капської. Київ: Центр навч. л-ри, 2003. 256 с.
6. Москаленко В.В. Соціалізація особистості. Монографія. К.: Фенікс. 2013. 540с.
7. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику: Учеб. Пособ. М.: Ин. практ. психологии, 1997. С. 136–198.
8. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. К.: Либідь, 2004. Кн. 1. С. 224–242.
9. Пенішкевич О., Тимчук Л. Соціальна педагогіка: модульна технологія вивчення навчального курсу. Навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2007. – С. 209–219.
10. Соціалізація особистості [Текст]: нав. посібник / В. В. Радул, Я. В. Галета. Рек. МОН. Кіровоград : ФОП Александрова М.В., 2016. 236 с.
11. Харченко С. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: Монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. С. 51–74.

Тема 10. Окремі моделі процесу соціалізації особистості

Статева диференціація як механізм соціалізації. Рольові функції особистості у процесі входження в суспільство. Сутність економічної соціалізації. Складові процеси економічної соціалізації. Визначення поняття політичної соціалізації. Фактори та агенти

політичної соціалізації. Форми політичної соціалізації. Особливості гендерної соціалізації в сучасній Україні.

Література

1. Зозуляк-Случик Р. В. Діяльність центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді: нормативно-законодавчий аспект // Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи : тези доповідей III Всеукр. з міжнар. участю наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 19 квітня 2018). Івано-Франківськ, 2018. С. 33–36.
2. Зозуляк-Случик Р. В. Вплив гендерних стереотипів на досягнення взаєморозуміння в діяльності. Гендер. Екологія. Здоров'я : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 20–21 квітня 2017 р.). Харків : ХНМУ, 2017. С. 84–86.
3. Зозуляк-Случик Р. В. Особливості конфліктів у юнацькому віці. Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи : тези доповідей IV всеукр. з міжнар. участю наук.-практ. конф., м. Івано-Франківськ, 19 квітня 2019 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2019. С. 198–202.
4. Зозуляк-Случик Р. В. Соціально-педагогічний аналіз дитячої субкультури як фактора соціалізації молодшого школяра. *Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи* : тези доповідей V Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції, 24 квітня 2020 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. С. 40–43.
5. Зозуляк-Случик Р. В. Становлення національної скаутської організації “Пласт”. *Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи* : тези доповідей V Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції, 24 квітня 2020 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. С. 43–46.
6. Зозуляк-Случик Р. В. Соціально-педагогічна сутність феномену “професійна самореалізація”. *Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи* : тези доповідей V Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції, 24 квітня 2020 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. С. 46–49.
7. Зозуляк-Случик Р. В. Творчість як основа професійного становлення майбутніх фахівців соціальної роботи. Розвиток професійної майстерності педагога в умовах нової соціокультурної реальності : Матеріали доповідей та повідомлень IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 15–16 квіт. 2021 р. Тернопіль, 2021. С. 183–186.
8. Капська А.Й Соціальна педагогіка : Навчальний посібник. К., 2011. 488 с.
9. Москаленко В.В. Соціалізація особистості. Монографія. К.: Фенікс. 2013. 540с.

10. Соціалізація особистості [Текст]: нав. посібник / В. В. Радул, Я. В. Галета. Рек. МОН. – Кіровоград : ФОП Александрова М.В., 2016. 236 с.
11. Харченко, С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: Монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 320 с.
12. Олійник А.В., Ткачук Н.С. Формування конкурентоспроможності майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки. Формування конкурентоспроможної особистості в системі освіти та соціальному середовищі: колективна монографія / І.Гайдамашко, Г.Дудчак, Л.Зданевич, Н.Казакова, К.Крутий, А.Олійник, О.Поляновська, І.Рашина, Н.Сівак, С.Тафінцева, Н.Ткачук, Т.Цегельник, С.Чернюк, О.Шквир, І.Ящук; за заг. ред. проф. І.Шоробури. Хмельницький: ФОП «О.М.Казаков». 2021. 211с. С.46-67 (розділ монографії)
13. Ткачук Н.С. Вплив сім'ї а соціалізацію дитини молодшого шкільного віку Міжвузівська (заочна) науково-практична конференція «Актуальні проблеми соціальної роботи: виклики сучасності» (Хмельницький, 15 травня 2020 року). С. 81-86.

Розділ II

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ І ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 1 СКЛАДОВІ КОМПОНЕНТИ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

1. Питання для обговорення

- 1.1. Соціальне середовище як джерело розвитку та формування особистості. Структура соціального середовища.
- 1.2. Об'єктивність і суб'єктивність процесу соціалізації.
- 1.3. Чинники, засоби і механізми процесу соціалізації.
- 1.4. Психологічний аспект процесу соціалізації.
- 1.5. Модель змісту процесу соціалізації.
- 1.6. Проаналізуйте взаємозв'язок біологічної, психологічної і соціальної адаптації.
- 1.7. Багатофункціональний характер адаптації людини.

2. Тематика рефератів і наукових повідомлень

- 2.1. Вплив спадкових факторів на розвиток дитини.
- 2.2. Засвоєння дитиною соціальних ролей у процесі її розвитку.
- 2.3. Розкрийте сутність біологічної адаптації.
- 2.4. Охарактеризуйте основи психологічної адаптації.
- 2.5. Соціальна адаптація – як основа соціалізації.

3. Питання для самоконтролю та роздумів

- 3.1. Що таке соціалізація? Які фактори впливають на соціалізацію дитини?
- 3.2. Яким є вплив середовища на розвиток дитини?
- 3.3. Як пов'язані процеси виховання та соціалізації дитини?
- 3.4. Які соціальні фактори розрізняють у соціальній педагогіці?
- 3.5. Що таке соціальний статус? Яким він буває?
- 3.6. Що таке соціальна роль?
- 3.7. Розкрийте зміст понять "соціальна адаптація", "соціалізація", "соціальне виховання", "соціальний розвиток".
- 3.8. У чому проявляється соціальна дезадаптація?
- 3.9. Які Ви знаєте різновиди жертв соціалізації? Дайте їм характеристику.
- 3.10. З якими небезпеками зустрічається людина на різних вікових етапах у процесі соціалізації?
- 3.11. Що таке соціальна реабілітація?

- 3.12. У чому полягає сутність соціального виховання?
 3.13. Які Ви знаєте принципи соціального виховання? Охарактеризуйте їх.
 3.14. Розкрийте сутність компонентів процесу соціалізації.
 3.15. Результат процесу соціалізації та його особливості.
 3.16. Які розрізняють сфери соціалізації?

4. Практичне завдання

- 4.1. Скласти анотацію до 3-4 статей щодо проблеми системного характеру соціалізації особистості.
 4.2. Розкрити зміст механізмів соціалізації

№	Тип механізму соціалізації	Характеристика механізму соціалізації	Регулятивні властивості механізму соціалізації

Література.

- 1.Безпалько О. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2003. С. 21–36.
- 2.Капська А.Й Соціальна педагогіка : Навчальний посібник. К., 2011. 488 с.
- 3.Курляк Є. І. Соціальна педагогіка. Львів, 2003. С. 16 -17.
4. Максименко С. Д. Структура особистості. Практична психологія та соціальна робота 2016. № 12. С. 1-11.
- 5.Москаленко В.В. Соціалізація особистості. Монографія. К.: Фенікс. 2013. 540с.
6. Пахомова О. М. Розвиток соціальності особистості як соціально-педагогічна проблема. Соціальна педагогіка: теорія і практика. 2015. № 3. С 4-9.
7. Гущина Т. Соціалізація та соціальна зрілість особистості. Вісник НТУУ. 2014. Вип. 2. С. 95–99.
8. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. К.: Либідь, 2004. Кн. 1. С. 97–170.
9. Пахомова О. Розвиток соціальності особистості як соціально-педагогічна проблема. Соціальна педагогіка: теорія і практика. 2013. № 3. С. 4–9.
- 10.Пенішкевич О., Тимчук Л. Соціальна педагогіка: Модульна технологія вивчення навчального курсу: Навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2007. С. 44–57.
- 11.Соціалізація особистості [Текст]: нав. посібник / В. В. Радул, Я. В. Галета. Рек. МОН. – Кіровоград : ФОРМ Александрова М.В., 2016. 236 с.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 2 МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ АСПЕКТ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

1. Питання для обговорення

- 1.1. Міждисциплінарні засади процесу соціалізації особистості.
- 1.2. Місце курсу в системі соціально педагогічної освіти та його зв'язок з іншими навчальними дисциплінами.
- 1.3. Розгляд процесу соціалізації особистості з погляду культурології.
- 1.4. Внесок соціальної психології у проблему соціалізації.
- 1.5. Соціологія та соціалізація особистості.

2. Тематика рефератів і наукових повідомлень

- 2.1. Поняття “соціалізація”: історичний аспект.

3. Питання для самоконтролю та роздумів

- 3.1. Виокремити зв'язки предмета ”Основи соціалізації особистості” з іншими науками.
- 3.2. Розкрити взаємозв'язок соціалізаційного процесу і культурології.
- 3.3. Охарактеризувати взаємовплив психології на соціалізацію.
- 3.4. Чи існує зв'язок соціалізації і соціології? Якщо так, то який?

Література

9. Зозуляк Р. Процес соціалізації особистості: ретроспективний аналіз. Джерела. 2016. № 3–4. С. 23–27.
10. Капська А.Й Соціальна педагогіка : Навчальний посібник. К., 2011. 488 с.
11. Курляк І. Соціальна педагогіка. Львів: Норма, 2013. С. 11–52.
12. Лавриченко Н. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы. К.: ВІРА ІНСАЙТ, 2000. С. 14–74.
13. Москаленко В.В. Соціалізація особистості. Монографія. К.: Фенікс. 2013. 540с.
14. Москаленко В. Соціальна психологія. К.: Центр навчальної літератури, 2005. С. 262–274.
15. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. – К.: Либідь, 2004. Кн.1. 576 с.
16. Соціалізація особистості [Текст]: нав. посібник / В. В. Радул, Я. В. Галета. Рек. МОН. – Кіровоград : ФОП Александрова М.В., 2016. 236 с.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 3

СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

1. Питання для обговорення

- 1.1. Соціалізація і виховання – співвідношення понять.
- 1.2. Розкрити сутність трьох основних компонентів соціалізації: фізичного, психологічного та соціального.
- 1.3. Соціалізація молоді як сучасний соціально-педагогічний процес.

2. Тематика рефератів і наукових повідомлень

- 2.1. Соціально-демографічний портрет сучасної молоді.
- 2.2. Соціальне виховання в сучасній Україні.
- 2.3. Роль спадковості, середовища в розвитку особистості.
- 2.4. Суть, основні закономірності та принципи процесу виховання як компонента соціалізації.
- 2.5. Основні напрями виховання як чинник соціалізованості.

3. Тест перевірки

Соціалізація – це ...	Об’єктивність процесу соціалізації ...
Суб’єктивність процесу соціалізації...	Перерахуйте чинники процесу соціалізації ...
Мегафактори – це ...	Макрофактори – це ...
Мікрофактори – це ...	Мезофактори – це ...
Компоненти процесу соціалізації...	Природно-культурні завдання ...
Соціально-культурні завдання ...	Соціально-психологічні завдання...
Конформіст – це ...	Агенти соціалізації ...
Механізм процесу соціалізації складається з ...	Назвати механізми процесу соціалізації
Традиційний механізм ...	Інституційний механізм ...
Стилізований механізм ...	Міжособистісний механізм ...
Рефлексний механізм ...	Механізм дисциплінованого впливу ...
Соціалізованість – це ...	Соціальний розвиток – це ...
Соціальне виховання – це ...	Принципи процесу соціалізації ...
Сфери соціалізації ...	Схема компонентів “Я”– структури ...
Назвати стадії соціалізації...	Первинна стадія ...
Стадія індивідуалізації ...	Стадія інтеграції ...
Трудова стадія ...	Післятрудова стадія ...
Інститути соціалізації ...	Спосіб соціалізації...
Направлена соціалізація ...	Назвати форми соціалізації...
Жертви соціалізації ...	Стихійна соціалізація ...

Література

1. Капська А.Й Соціальна педагогіка : Навчальний посібник. К., 2011. 488 с.
2. Красновський В. Глобальні системи сучасності і підліток: фактори взаємодії. Практична психологія та соціальна робота. 2016. № 6. С. 28–32.

3. Москаленко В.В. Соціалізація особистості. Монографія. К.: Фенікс. 2013. 540с.
4. Москаленко В. Соціальна психологія. К.: Центр навчальної літератури, 2005. С. 155–182.
5. Середюк О. Змістовий аналіз виховання учнів як педагогічна проблема. Соціальна педагогіка: теорія і практика. 2013. № 3. С. 32–37.
6. Соціалізація особистості [Текст]: нав. посібник / В. В. Радул, Я. В. Галета. Рек. МОН. – Кіровоград : ФОП Александрова М.В., 2016. 236 с.
7. Харченко, С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: Монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 320 с.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 4 ОСОБЛИВОСТІ ВІКОВИХ ЕТАПІВ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

1. Питання для обговорення

Особливості процесу соціалізації дітей дошкільного віку.

- 1.1. Особливості процесу соціалізації дітей молодшого шкільного віку.
- 1.2. Здійснення процесу соціалізації у підлітків.
- 1.3. Здійснення процесу соціалізації в учнів старших класів.
- 1.4. Соціалізація студентської молоді.
- 1.5. Соціалізація у зрілому віці.

2. Тематика рефератів і наукових повідомлень

- 2.1. Взаємозв'язок вікової періодизації та процесу соціалізації
- 2.2. Глобальні проблеми сучасності і підліток.

3. Практичні завдання

3.1. Опрацювати адаптативно-розвивальну модель М. Лукашевича, В. Циби. Заповнити розроблений опитувальник.

3.2. Індивідуальні та вікові особливості розвитку (психічного та фізичного) особистості

Скласти порівняльну таблицю розвитку психічних процесів різних вікових груп

Вікові періоди	Психічні процеси та явища						
	Провідний вид діяльності	Сприйняття	Увага	Пам'ять	Уява	Мислення	Мова та мовлення

4. Питання для самоконтролю та роздумів

- 4.1. Розкрити взаємозв'язок процесу виховання та соціалізації дитини.

- 4.2. Назвати й охарактеризувати соціальні фактори, які розрізняють у соціальній педагогіці?
- 4.3. Охарактеризувати осіб, котрі стали жертвами соціалізації. Пояснити, які чинники зумовили їх.
- 4.4. Які є принципи соціального виховання? Охарактеризуйте їх.
- 4.5. Розкрити сутність компонентів процесу соціалізації.
- 4.6. Результат процесу соціалізації та його особливості.
- 4.7. Які є сфери соціалізації?

Література

12. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: Монографія / За заг. ред. Н Гаврик. – Луганськ: Альма-матер, 2016. С. 156–239.
13. Зозуляк-Случик Р. В. Особливості конфліктів у юнацькому віці. Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи : тези доповідей IV всеукр. з міжнар. участю наук.-практ. конф., м. Івано-Франківськ, 19 квітня 2019 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2019. С. 198–202.
14. Зозуляк-Случик Р. В. Соціально-педагогічний аналіз дитячої субкультури як фактора соціалізації молодшого школяра. *Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи* : тези доповідей V Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції, 24 квітня 2020 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. С. 40–43.
15. Капська А.Й Соціальна педагогіка : Навчальний посібник. К., 2011. 488 с.
16. Красновський В. М. Глобальні системи сучасності і підліток: фактори взаємодії. Практична психологія та соціальна робота. 2016. № 6. С. 28-32.
17. Москаленко В.В. Соціалізація особистості. Монографія. К.: Фенікс. 2013. 540с.
18. Москаленко В. Соціальна психологія. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.
19. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. К.: Либідь, 2004. Кн. 1. С. 182–212.
20. Пахомова О. Розвиток соціальності особистості як соціально-педагогічна проблема. Соціальна педагогіка: теорія і практика. 2013. № 3. С. 4–9.
21. Соціалізація особистості [Текст]: нав. посібник / В. В. Радул, Я. В. Галета. Рек. МОН. – Кіровоград : ФОП Александрова М.В., 2016. 236 с.
22. Харченко, С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: Монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 320 с.
23. Циба В. Соціологія особистості: системний підхід. К.: МАУП, 2018. 152 с.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 5 ВПЛИВ МІКРОЧИННИКІВ НА ПРОЦЕС СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

1. Питання для обговорення

- 1.1. Аналіз сімей як фактора соціалізації людини на різних вікових етапах.
- 1.2. На прикладі конкретної сім'ї встановити шляхи її взаємодії з іншими мікрофакторами соціалізації.
- 1.3. Охарактеризувати власний мікросоціум. Сформулювати проблеми, що вимагають соціально-педагогічного вирішення, характерні для різних членів даного мікросоціуму.
- 1.4. Роль релігійних організацій у соціалізації людини.

2. Тематика рефератів і наукових повідомлень

- 2.1. Суспільно-політичні погляди стосовно значення сімейного виховання на різних етапах розвитку нашої держави.
- 2.2. Зарубіжний досвід роботи з сім'єю.
- 2.3. Класифікація неблагополучних сімей.
- 2.4. Благополучна сім'я з погляду соціального педагога.
- 2.5. Релігія – форма суспільної свідомості.
- 2.6. Діяльність церкви як інституту соціалізації.

3. Практичні завдання

- 3.1. Опрацювати питання “Виховання дітей у сім'ї як засіб соціалізації” за творами В. Сухомлинського.
- 3.2. Опрацювати питання “Виховання дітей у сім'ї як засіб соціалізації” за творами Я. Корчака.
- 3.3. Скласти схему системи батьківських впливів на формування соціальних якостей особистості дитини.

4. Питання для самоконтролю та роздумів

- 4.1. Як впливає релігія на розвиток суспільства?
- 4.2. Розкрити поняття духовності з позиції раціонального та ірраціонального.
- 4.3. У чому полягають культурно-історичні особливості формування європейського стилю соціалізації молоді?
- 4.4. Охарактеризувати роль і місце сім'ї у процесі соціалізації особистості на різних вікових етапах життя.
- 4.5. Охарактеризувати роль і місце групи ровесників у процесі соціалізації особистості на різних вікових етапах життя.
- 4.6. Охарактеризувати роль і місце релігійних організацій у процесі соціалізації

особистості на різних вікових етапах життя.

Література

1. Андреева Г. Семейная психология. К., 2005. С. 159–213.
2. Гущина Т. Соціалізація та соціальна зрілість особистості. Вісник НТУУ. 2012. Вип. 2. С. 95–99.
3. Зозуляк-Случик Р. В. Соціально-педагогічний аналіз дитячої субкультури як фактора соціалізації молодшого школяра. *Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи* : тези доповідей V Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції, 24 квітня 2020 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. С. 40–43.
4. Зозуляк-Случик Р. В. Становлення національної скаутської організації “Пласт”. *Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи* : тези доповідей V Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції, 24 квітня 2020 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. С. 43–46.
5. Зозуляк-Случик Р. В. Соціально-педагогічна сутність феномену “професійна самореалізація”. *Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи* : тези доповідей V Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції, 24 квітня 2020 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. С. 46–49.
6. Зозуляк-Случик Р. В. Творчість як основа професійного становлення майбутніх фахівців соціальної роботи. Розвиток професійної майстерності педагога в умовах нової соціокультурної реальності : Матеріали доповідей та повідомлень IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 15–16 квіт. 2021 р. Тернопіль, 2021. С. 183–186.
7. Ковбас Б., Костів В. Основи родинних взаємин. Родинна педагогіка: У 3 т. Івано-Франківськ: Плай, 2002. Т. 1. С. 42–87.
8. Капська А.Й Соціальна педагогіка : Навчальний посібник. К., 2011. 488 с.
9. Москаленко В.В. Соціалізація особистості. Монографія. К.: Фенікс. 2013. 540с.
10. Пенішкевич О., Тимчук Л. Соціальна педагогіка: Модульна технологія вивчення навчального курсу: Навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2007. С. 72–87, 314–323.
11. Соціалізація особистості [Текст]: нав. посібник / В. В. Радул, Я. В. Галета. Рек. МОН. – Кіровоград : ФОП Александрова М.В., 2016. 236 с.
12. Ткачук Н.С. Вплив сім’ї а соціалізацію дитини молодшого шкільного віку Міжвузівська (заочна) науково-практична конференція «Актуальні проблеми соціальної роботи: виклики сучасності» (Хмельницький, 15 травня 2020 року). С. 81-86.
13. Харченко, С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: Монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 320 с.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 6 МЕЗОФАКТОРИ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

1. Питання для обговорення

- 1.1. Коротка характеристика історичного розвитку засобів масової комунікації.
- 1.2. Засоби масової інформації як мезофактор соціалізації. Тенденції впливу ЗМІ на життя і розвиток людини.
- 1.3. Основні ознаки субкультури. Вплив субкультури на процес засвоєння соціального досвіду.
- 1.4. Контркультурні організації та їх вплив на соціальне становлення підлітка.
- 1.5. Порівняльний аналіз сіл, селищ, міст з позицій можливостей соціалізації людини.
- 1.6. Зв'язок між мікро- і мезофакторами соціалізації.

2. Тематика рефератів і наукових повідомлень

- 2.1. Основні елементи та форми національних традицій виховання.
- 2.2. Основні історичні етапи розвитку взаємовідносин між державою та церквою.
- 2.3. Етнічно культурні основи як засіб соціалізації.
- 2.4. Позитивні і негативні тенденції засобів масової інформації в Україні.
- 2.5. Роль субкультури у процесі соціалізації особистості.

3. Практичні завдання

- 3.1. Охарактеризувати особливості підлітково-юнацької субкультури у вашому місті.
- 3.2. Позитивні і негативні можливості соціалізації у місті, де Ви проживаєте.
- 3.3. Охарактеризувати вплив ЗМІ на стихійну, відносно спрямовану та соціально контрольовану соціалізацію особистості.

Література

1. Волкова Н.П. Педагогіка . К., 2001. С. 89-226.
2. Капська А.Й Соціальна педагогіка : Навчальний посібник. К., 2011. 488 с.
3. Москаленко В.В. Соціалізація особистості. Монографія. К.: Фенікс. 2013. 540с
4. Москаленко В. В. Соціальна психологія. К., 2005. 624 с.
5. Обан–Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Підручник: у 2 кн. Кн.1 К: Либідь, 2004. 576 с.
6. Розов В. І. Психологічна діагностика адаптивних здібностей до стресу. Практична психологія та соціальна робота. 2016. № 11. С. 41–47.
7. Соціалізація особистості [Текст]: нав. посібник / В. В. Радул, Я. В. Галета. Рек. МОН. – Кіровоград : ФОП Александрова М.В., 2016. 236 с.
8. Харченко, С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: Монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 320 с.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 7 ВПЛИВ МЕГА- І МАКРОФАКТОРІВ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ОСОБИСТОСТІ

1. Питання для обговорення

- 1.1. Риси, що характеризують країну як макрофактор соціалізації.
- 1.2. Суспільство як фактор соціалізації.
- 1.3. Проблеми соціалізації в сучасному українському суспільстві через зміну його структури.
- 1.4. Вплив космосу на соціалізацію людини.

2. Тематика рефератів і наукових повідомлень

- 2.1. Вплив звичаїв, обрядів, ритуалів на соціалізацію особистості.
- 2.2. Національна ідея і соціалізація людини.
- 2.3. Менталітет як чинник процесу соціалізації.
- 2.4. Рідна мова – чинник соціалізації.
- 2.5. Взаємодія суспільства і держави у процесі соціалізації підростаючого покоління в Україні.

3. Питання для самоконтролю та роздумів

- 3.1. Охарактеризувати країну в контексті процесу соціалізації.
- 3.2. У чому сутність етнічно культурних основ соціалізації особистості?
- 3.3. Як пов'язане суспільство з процесом соціалізації особистості?
- 3.4. Охарактеризувати державу як чинник соціалізації.
- 3.5. Розкрити соціалізуюче значення космосу.
- 3.6. Яким чином впливає Планета на процес соціалізації особистості?
- 3.7. Яким чином впливає Світ на процес соціалізації особистості?

Література

1. Ентоні Д. Національна ідентичність. К.: Основи, 2005. 223 с.
2. Мацейків Т. Українські народні традиції виховання дітей і молод. Людина і світ. 2015. Вересень. С. 26–36.
3. Капська А.Й Соціальна педагогіка : Навчальний посібник. К., 2011. 488 с.
4. Москаленко В.В. Соціалізація особистості. Монографія. К.: Фенікс. 2013. 540с
5. Москаленко В. В. Соціальна психологія. К., 2005. 624 с.
5. Обан–Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Підручник: у 2 кн. Кн.1 К: Либідь, 2004. 576 с.
6. Розов В. І. Психологічна діагностика адаптивних здібностей до стресу. Практична психологія та соціальна робота. 2016. № 11. С. 41–47.
7. Соціалізація особистості [Текст]: нав. посібник / В. В. Радул, Я. В. Галета.

Рек. МОН. – Кіровоград : ФОП Александрова М.В., 2016. 236 с.

8. Харченко, С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: Монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 320 с.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 8

ВПЛИВ НЕСПРИЯТЛИВИХ ЧИННИКІВ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ

ОСОБИСТОСТІ

1. Питання для обговорення

- 1.1. Людина – жертва несприятливих умов процесу соціалізації особистості.
- 1.2. Об'єктивні фактори перетворення людини в жертву несприятливих умов соціалізації.
- 1.3. Суб'єктивні передумови перетворення людини в жертву несприятливих умов соціалізації через зміну її структури.
- 1.4. Асоціалізація та соціальна дезадаптація як психічний феномен.
- 1.5. Феномен десоціалізації.
- 1.6. Девіантна поведінка.
- 1.7. Поведінкові характеристики підліткового віку, які спричиняють антигромадські та асоціальні вчинки.
- 1.8. Ресоціалізація та соціальна реабілітація у контексті соціалізації.

2. Тематика рефератів і наукових повідомлень

- 2.1. Делінквентна поведінка як прояв негативної соціалізації.
- 2.2. Вплив сучасних кримінальних структур на соціалізацію молоді.

3. Питання для самоконтролю

- 3.1. У чому проявляється соціальна дезадаптація?
- 3.2. Які Ви знаєте різновиди жертв соціалізації? Дати характеристику.
- 3.3. З якими небезпеками зустрічається людина на різних вікових етапах у процесі соціалізації?
- 3.4. Що таке соціальна реабілітація?

4. Питання для обговорення

- 4.1. Асоціалізація та соціальна дезадаптація як психологічний феномен.
- 4.2. Явище десоціалізації в сучасному суспільстві.
- 4.3. Девіантна поведінка як результат негативної соціалізації особистості.

4.4. Поведінкові характеристики підліткового віку, які спричиняють антигромадські та асоціальні вчинки.

4.5. Ресоціалізація та соціальна реабілітація в контексті соціалізації.

5. Практичні завдання

5.1. Опрацювати питання “Кримінальна залежність”.

6. Питання для роздумів

6.1. Що означає бути сучасним?

6.2. На якому рівні у країні культура дозвілля? Який її вплив на процес соціалізації?

6.3. Яка мотивація девіантної поведінки?

6.4. Чи існує вплив кризи духовності на поведінку, що відхиляється? Якщо так, то чому?

Література

1. Гущина Т. Соціалізація та соціальна зрілість особистості. Вісник НТУУ. 2012. Вип. 2. С. 95–99.
2. Капська А.Й Соціальна педагогіка : Навчальний посібник. К., 2011. 488 с.
3. Курляк І. Соціальна педагогіка. Львів: Норма, 2013. 112 с.
4. Лавриченко Н. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы. К.: ВІРА ІНСАЙТ, 2010. С. 340–412.
5. Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. А. Капської. Київ: Центр навч. л-ри, 2003. 256 с.
6. Москаленко В.В. Соціалізація особистості. Монографія. К.: Фенікс. 2013. 540с.
7. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. К.: Либідь, 2004. Кн. 1. С. 224–242.
8. Пенішкевич О., Тимчук Л. Соціальна педагогіка: модульна технологія вивчення навчального курсу. Навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2007. С. 209–219.
9. Соціалізація особистості [Текст]: нав. посібник / В. В. Радул, Я. В. Галета. Рек. МОН. – Кіровоград : ФОП Александрова М.В., 2016. 236 с.
10. Харченко С. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: Монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. С. 51–74.

1. Питання для обговорення

- 1.1. Статева диференціація як механізм соціалізації.
- 1.2. Рольові функції особистості у процесі входження в суспільство.
- 1.3. Сутність економічної соціалізації.
- 1.4. Складові процеси економічної соціалізації.
- 1.5. Визначення поняття політичної соціалізації.
- 1.6. Фактори та агенти політичної соціалізації.
- 1.7. Форми політичної соціалізації.

2. Тематика рефератів і наукових повідомлень

- 13.1. Структура статевої соціалізації школярів.
- 13.2. Підготовка молоді до сімейного життя як напрям гендерної соціалізації.
- 13.3. Статеве виховання дитини у сім'ї: специфіка, проблеми та шляхи їх вирішення.
- 13.4. Сексуальне виховання школярів: стан, проблеми, шляхи розв'язання.
- 13.5. Співпраця школи і громадськості у підготовці молоді до сімейного життя.
- 13.6. Тренінгові методи підготовки молоді до сімейного життя.

3. Питання для самоконтролю та роздумів

- 3.1. У чому проявляється гендерна соціалізація, її особливості.
- 3.2. У чому проявляється економічна соціалізація.
- 3.3. У чому проявляється політична соціалізація.

Література

2. Зозуляк-Случик Р. В. Діяльність центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді: нормативно-законодавчий аспект // Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи : тези доповідей III Всеукр. з міжнар. участю наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 19 квітня 2018). Івано-Франківськ, 2018. С. 33–36.
14. Зозуляк-Случик Р. В. Вплив гендерних стереотипів на досягнення взаєморозуміння в діяльності. Гендер. Екологія. Здоров'я : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 20–21 квітня 2017 р.). Харків : ХНМУ, 2017. С. 84–86.
15. Зозуляк-Случик Р. В. Особливості конфліктів у юнацькому віці. Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи : тези доповідей IV всеукр.

- з міжнар. участю наук.-практ. конф., м. Івано-Франківськ, 19 квітня 2019 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2019. С. 198–202.
16. Зозуляк-Случик Р. В. Соціально-педагогічний аналіз дитячої субкультури як фактора соціалізації молодшого школяра. *Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи* : тези доповідей V Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції, 24 квітня 2020 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. С. 40–43.
17. Зозуляк-Случик Р. В. Становлення національної скаутської організації “Пласт”. *Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи* : тези доповідей V Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції, 24 квітня 2020 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. С. 43–46.
18. Зозуляк-Случик Р. В. Соціально-педагогічна сутність феномену “професійна самореалізація”. *Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи* : тези доповідей V Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції, 24 квітня 2020 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. С. 46–49.
19. Зозуляк-Случик Р. В. Творчість як основа професійного становлення майбутніх фахівців соціальної роботи. Розвиток професійної майстерності педагога в умовах нової соціокультурної реальності : Матеріали доповідей та повідомлень IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 15–16 квіт. 2021 р. Тернопіль, 2021. С. 183–186.
20. Капська А.Й Соціальна педагогіка : Навчальний посібник. К., 2011. 488 с.
21. Москаленко В.В. Соціалізація особистості. Монографія. К.: Фенікс. 2013. 540с.
22. Соціалізація особистості [Текст]: нав. посібник / В. В. Радул, Я. В. Галета. Рек. МОН. – Кіровоград : ФОП Александрова М.В., 2016. 236 с.
23. Харченко, С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: Монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 320 с.
24. Олійник А.В., Ткачук Н.С. Формування конкурентоспроможності майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки. Формування конкурентоспроможної особистості в системі освіти та соціальному середовищі: колективна монографія / І.Гайдамашко, Г.Дудчак, Л.Зданевич, Н.Казакова, К.Крутій, А.Олійник, О.Поляновська, І.Рашина, Н.Сівак, С.Тафінцева, Н.Ткачук, Т.Цегельник, С.Чернюк, О.Шквир, І.Ящук; за заг. ред. проф. І.Шоробури. Хмельницький: ФОП «О.М.Казаков». 2021. 211с. С.46-67 (розділ монографії)
25. Ткачук Н.С. Вплив сім’ї а соціалізацію дитини молодшого шкільного віку Міжвузівська (заочна) науково-практична конференція «Актуальні проблеми

соціальної роботи: виклики сучасності» (Хмельницький, 15 травня 2020 року). С. 81-86.

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ МОДЕЛЬ ПРОГРАМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Заняття проходить у формі творчого завдання. На основі лекційного матеріалу семінарських занять, а також аналізу змісту програм соціалізації дітей молодшого шкільного віку, соціалізації учнів старших класів кожен студент розробляє:

- власну програму соціалізації учнів (молодшого шкільного, підліткового або старшого шкільного віку);
- модель процесу соціалізації особистості з міста (ураховуючи сфери, механізми, фактори);
- модель процесу соціалізації особистості з села (ураховуючи сфери, механізми, фактори);
- модель процесу соціалізації особистості за віковою періодизацією (ураховуючи сфери, механізми, фактори).
- Соціалізація дітей різних вікових груп у соціальних проектах.

Розділ III

ЗМІСТ ЗАВДАНЬ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Д.ф.	З.ф.
1	Соціальне виховання в сучасній Україні	1	4
2	Соціально-демографічний портрет сучасної молоді	2	4
3	Таблиця функцій соціального і природного середовища у процесі соціалізації людини	1	2
4	Зарубіжні погляди та концепції соціалізації людини в соціологічному аспекті	1	2
5	Філософсько-педагогічна теорія класика прагматизму Дж. Д'юї	1	2
6	Теорія Таллмена стосовно “екології людського розвитку”	1	2
7	Механізми соціалізації в сучасній Україні	1	2
8	Глобальні проблеми сучасності та підліток	1	2
9	Адаптивно-розвивальна модель М. Лукашевича, В. Циби.	1	2
10	Структура особистості	1	2
11	Основні закони розвитку дитини за С. Виготським.	1	2
12	Взаємозв'язок вікової періодизації та процесу соціалізації	2	2
13	Схема соціального виховання	2	2
14	Кримінальна залежність	1	2
15	Соціалізація особистості в дошкільному віці	1	2
16	Вплив субкультури на соціалізацію підлітків	1	2
17	“Виховання дітей у сім'ї як засіб соціалізації” за творами В. Сухомлинського	2	2
18	“Виховання дітей у сім'ї як засіб соціалізації” за творами Я. Корчака	2	2
19	Зарубіжний досвід роботи з сім'єю	2	2
20	Класифікація неблагополучних сімей	2	2
21	Основні елементи та форми національних	1	2

	традицій		
22	Педагогічні злочини ЗМІ	1	2
23	Національна ідея і соціалізація людини	1	2
24	Менталітет як чинник процесу соціалізації	2	2
25	Рідна мова – чинник соціалізації	2	2
26	Делінквентна поведінка як прояв негативної соціалізації	2	2
27	Роль культури в соціалізації особистості	2	2
28	Сучасні мас-медіа та агресивність у підлітків	2	2
29	На прикладі одного-двох українських звичаїв чи обрядів показати: прояв функцій обрядовості, їх розвиток у просторі	2	2
30	Гендерна рівність як основа створення гармонійного суспільства	2	2
	Разом	48	68

ІНДИВІДУАЛЬНО-ДОСЛІДНИЦЬКІ ЗАВДАННЯ

Виконати творчі, практичні завдання за названою нижче проблематикою:

творчі завдання на тему:

- 1.«Мое бачення можливостей активізації сімейних ресурсів для покращення її соціалізуючого впливу на дитину».
2. «Взаємозв'язок соціалізації, соціального виховання та розвитку особистості: теоретичний та прикладний аспект» (на основі аналізу реальної або вигаданої соціальної ситуації).
3. «Новаторські школи в Україні та їх вплив на соціалізацію підростаючого покоління»
4. «Молодіжна субкультура: позитивний чи негативний вплив на соціалізацію особистості підлітка?».
5. «Позитивний і негативний вплив Інтернету на розвиток особистості».
- 6.«Традиції та звичаї мого краю та їх роль у соціалізації підростаючого покоління».
- 7.«Специфіка виховання дитини у різних етнічних групах» (описати одну з етнічних груп, що населяють Галичину, за вибором).

практичні завдання:

- 8.Таблиця функцій соціального і природного середовища у процесі соціалізації людини.
9. Таблиця функцій економічної і політичної соціалізації.
10. Схематично зобразити взаємодію соціального педагога з іншими спеціалістами (як у шкільному середовищі, так і поза ним при здійсненні профорієнтаційної роботи із старшокласниками (схема + опис взаємодії).
11. Створити базу (банк) психолого-педагогічних методик, які може використовувати шкільний соціальний педагог у роботі з старшокласниками.
12. Проранжувати за значущістю соціально-педагогічні механізми соціалізації для (дошкільнят, дітей молодшого шкільного віку, підлітків, старшокласників, студентської молоді).

13. Охарактеризувати особисту соціалізацію від народження до свого вікового періоду (з аналізом агентів, механізмів, способів, інститутів соціалізації).
14. На прикладі конкретної сім'ї виявити шляхи її взаємодії з іншими мікрофакторами соціалізації.
26. Охарактеризувати власний мікросоціум. Сформулювати проблеми, що вимагають соціально-педагогічного вирішення, характерні для різних членів цього мікросоціуму.
27. Охарактеризувати позитивні і негативні можливості соціалізації у місті, де Ви проживаєте.
28. На прикладі одного-двох українських звичаїв чи обрядів показати прояв функцій обрядовості, їх розвиток у просторі.
29. Проаналізувати відомі вам етнічні стереотипи та їх вплив на соціалізацію особистості.
30. На прикладі міжетнічного конфлікту показати роль етносу в соціалізації людини.
31. Розробити власну програму соціалізації учнів (молодшого шкільного, підліткового або старшого шкільного віку).
32. Розробити модель процесу соціалізації особистості з міста (ураховуючи сфери, механізми, фактори).
33. Розробити модель процесу соціалізації особистості з села (ураховуючи сфери, механізми, фактори).
34. Розробити модель процесу соціалізації особистості за віковою періодизацією (ураховуючи сфери, механізми, фактори).
35. Створити соціальні проекти соціалізації дітей різних вікових груп.

КОНТРОЛЬНІ ЗАВДАННЯ
З КУРСУ
«ОСНОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ»
В 1

1. Охарактеризувати співвідношення понять “соціалізація”, “адаптація”, “соціальне виховання”, “соціальний розвиток”.
2. Особливості процесу соціалізації дошкільнят.
3. Розкрити сутність концепції стадійності процесу соціалізації Ж. Піаже.
4. Охарактеризувати релігійні погляди на соціалізацію особистості в суспільстві з позиції католицької філософії.

В 2

1. Охарактеризувати принципи соціалізуючого процесу.
2. Особливості процесу соціалізації дітей молодшого шкільного віку.
3. Розкрити сутність психоаналітичної концепції розвитку особистості Еріксона.
4. Охарактеризувати погляди українського філософа, богослова і педагога В. Зеньківського на явище соціалізації.

В 3

1. Охарактеризувати об’єкт-суб’єктні відносини процесу соціалізації.
2. Охарактеризувати особливості процесу соціалізації у підлітків.
3. Основні закони розвитку дитини за Л. С. Виготським.
4. Охарактеризувати концепцію “нового гуманізму” у питаннях морального розвитку особистості.

В 4

1. Охарактеризувати соціалізованість як результат соціалізації.

2. Розкрити сутність процесу соціалізації старшокласників.
3. Охарактеризувати стадійність процесу соціалізації.
4. Розкрити сутність вікової періодизації Д. Ельконіна та Д. Фельтштейна.

В 5

1. Охарактеризувати об'єкт-суб'єктні відносини процесу соціалізації.
2. Охарактеризувати основи психологічної адаптації.
3. Охарактеризувати суб'єктивні фактори перетворення людини в жертву несприятливих умов соціалізації суспільства через зміну його структури.
4. Охарактеризувати особисту соціалізацію від народження до даного вікового періоду (з аналізом агентів, механізмів, способів, інститутів соціалізації).

В 6

1. Охарактеризувати засоби та механізми соціалізації.
2. Охарактеризувати державу як чинник процесу соціалізації особистості.
3. Розкрити сутність процесу соціалізації підлітків.
4. Охарактеризувати сутність поглядів на вікову періодизацію у поглядах науковців.

В 7

1. Охарактеризувати співвідношення понять “соціалізація”, “адаптація”, “соціальне виховання”, “соціальний розвиток”.
2. Охарактеризувати глобальні проблеми сучасності та підлітка.
3. Охарактеризувати менталітет як чинник процесу соціалізації.
4. Розкрити суть поняття “делінквентна поведінка” як прояв негативної соціалізації.

В 8

1. Розкрити сутність концепції критичних періодів і криз у розвитку особистості.
2. Охарактеризувати суть поняття “субкультура”, розкрийте її значення у процесі соціалізації особистості.
3. Окреслити взаємодію суспільства й держави у процесі соціалізації підростаючого покоління в Україні.
4. Охарактеризувати Планету як чинника процесу соціалізації особистості.

В 9

1. Розкрити сутність виховання і стихійної соціалізації.
2. Розкрити значення суспільства як фактора соціалізації.
3. Проаналізувати взаємозв'язок біологічної, психологічної і соціальної адаптації.
4. Охарактеризувати особисту соціалізацію від народження до тепер через взаємодію мезофакторів і мікрофакторів.

В 10

1. Розкрити сутність процесу соціалізації старшокласників.
2. Охарактеризуйте рідну мову як чинник процесу соціалізації особистості.
3. Виокремити риси, які характеризують країну як макрофактор соціалізації.
4. Охарактеризувати власний мікросоціум. Сформулювати проблеми, що вимагають соціально-педагогічного вирішення, характерні для різних членів цього мікросоціуму.

В 11

1. Охарактеризувати державу як чинник процесу соціалізації особистості.
2. Проаналізувати відомі етнічні стереотипи та їх вплив на соціалізацію особистості.

3. Здійснити порівняльний аналіз сіл, селищ, міст з позиції можливостей соціалізації людини.
4. Охарактеризувати вплив звичаїв, обрядів, ритуалів на соціалізацію особистості.

В 12

1. Розкрити суть впливу групи ровесників на товариша.
2. Виокремити риси, які характеризують країну як макрофактор соціалізації.
3. Охарактеризувати менталітет як чинник процесу соціалізації.
4. Розкрити суть поняття “делінквентна поведінка” як прояв негативної соціалізації.

В 13

1. Проаналізувати вплив сімейного виховання на соціалізацію людини на різних вікових етапах.
2. Охарактеризувати суть поняття “субкультура”, розкрийте її значення у процесі соціалізації особистості.
3. Окреслити взаємодію суспільства й держави у процесі соціалізації підростаючого покоління в Україні.
4. Охарактеризувати власний мікросоціум. Сформулювати проблеми, що вимагають соціально-педагогічного вирішення, характерні для різних членів цього мікросоціуму.

В 14

1. На прикладі міжетнічного конфлікту показати роль етносу в соціалізації людини.
2. Проаналізувати діяльність церкви як інституту соціалізації.
3. Охарактеризувати зарубіжний досвід роботи з сім'єю.
4. Охарактеризувати позитивні й негативні можливості соціалізації в місті, де проживаєте.

В 15

1. Охарактеризувати принципи соціалізуючого процесу.
2. Особливості процесу соціалізації дітей молодшого шкільного віку.
3. Охарактеризувати стадійність процесу соціалізації.

4. Розкрити сутність вікової періодизації Д. Ельконіна та Д. Фельтштейна.

В 16

1. Охарактеризувати об'єкт-суб'єктні відносини процесу соціалізації.
2. Охарактеризувати особливості процесу соціалізації у підлітків.
3. Основні закони розвитку дитини за Л. С. Виготським.
4. Охарактеризувати концепцію “нового гуманізму” у питаннях морального розвитку особистості.

В 17

1. Охарактеризувати об'єкт-суб'єктні відносини процесу соціалізації.
2. Охарактеризувати основи психологічної адаптації.
3. Охарактеризувати суб'єктивні фактори перетворення людини в жертву несприятливих умов соціалізації суспільства через зміну його структури.
4. Охарактеризувати особисту соціалізацію від народження до даного вікового періоду (з аналізом агентів, механізмів, способів, інститутів соціалізації).

В 18

1. Розкрити сутність виховання і стихійної соціалізації.
2. Розкрити значення суспільства як фактора соціалізації.
3. Проаналізувати взаємозв'язок біологічної, психологічної і соціальної адаптації.
4. Охарактеризувати особисту соціалізацію від народження до тепер через взаємодію мезофакторів і мікрофакторів.

В 19

1. Охарактеризувати державу як чинник процесу соціалізації особистості.

2. Проаналізувати відомі етнічні стереотипи та їх вплив на соціалізацію особистості.
3. Здійснити порівняльний аналіз сіл, селищ, міст з позиції можливостей соціалізації людини.
4. Охарактеризувати вплив звичаїв, обрядів, ритуалів на соціалізацію особистості.

В 20

1. Розкрити сутність процесу соціалізації старшокласників.
2. Охарактеризуйте рідну мову як чинник процесу соціалізації особистості.
3. Виокремити риси, які характеризують країну як макрофактор соціалізації.
4. Охарактеризувати власний мікросоціум. Сформулювати проблеми, що вимагають соціально-педагогічного вирішення, характерні для різних членів цього мікросоціуму.

В 21

1. Розкрити сутність концепції критичних періодів і криз у розвитку особистості.
2. Охарактеризувати суть поняття “субкультура”, розкрийте її значення у процесі соціалізації особистості.
3. Окреслити взаємодію суспільства й держави у процесі соціалізації підростаючого покоління в Україні.
4. Охарактеризувати Планету як чинника процесу соціалізації особистості.

В 22

1. Охарактеризувати засоби та механізми соціалізації.
2. Охарактеризувати державу як чинник процесу соціалізації особистості.
3. Розкрити сутність процесу соціалізації підлітків.
4. Охарактеризувати сутність поглядів на вікову періодизацію у поглядах науковців.

**ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ
ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ З МОДУЛЯ
«ОСНОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ»**

1. Соціалізація – це:

- а) включення суб'єкта в групу;
- б) адаптація дитини до соціуму;
- в) двосторонній взаємообумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища;
- г) розумовий розвиток дитини

2. Компоненти процесу соціалізації:

- а) становлення свідомості особистості;
- б) стихійна соціалізація людини;
- в) розвиток особистості;
- г) імітація, копіювання

3. До механізмів соціалізації належать:

- а) стилізований;
- б) сім'я;
- в) адаптація;
- г) етичний

4. Соціалізованість – це:

- а) результат виховання;
- б) результат адаптації;
- в) адаптація до середовища;
- г) результат соціалізації

5. До сфер соціалізації відносять:

- а) інтеграцію;
- б) діяльність;
- в) актуалізацію;
- г) адаптацію

6. До стадій соціалізації відносять:

- а) емоційну;
- б) виховання;
- в) пізнавальну;
- г) післятрудова

7. Існують такі форми соціалізації:

- а) стихійна;
- б) трудова;
- в) інтеграції;
- г) емоційна

8. Автором теоретичної системи розвитку інтелекту був:

- а) Л. Виготський;
- б) З. Фрейд;
- в) Ж. Піаже;
- г) Д. Ельконін

9. Розвиток – це:

- а) включення нового об'єкта в уже існуючі схеми;
- б) зміна виховних принципів;
- в) взаємодія між об'єктом і суб'єктом;
- г) якісні зміни соціальних характеристик молодого покоління в ході його становлення як суб'єкта суспільного життя

10. Представником теорії психосексуальної сфери є:

- а) Е. Еріксон;
- б) З. Фрейд;
- в) Л. Виготський;
- г) Д. Фельдштейн

11. Віковий період раннього дитинства визначається:

- а) від народження до 1-го року;
- б) від 3 до 4 років;
- в) від 1 до 3 років;
- г) від 10 до 14 років

12. Старший шкільний вік визначається межами:

- а) від 10 до 17 років;
- б) від 15 до 17 років;
- в) від 12 до 15 років;
- г) від 11 до 17 років

13. Чинники, які сприяють становленню особистості:

- а) середовище;
- б) кліматичні умови;
- в) спадковість;

г) спадковість і соціум

14. Самооцінка – це:

- а) сприйняття людиною оточуючих;
- б) управління людиною власним психологічним станом;
- в) діяльність людини розумно і осмислено в складних життєвих ситуаціях;
- г) оцінка людиною особистих якостей, переваг і недоліків

15. Адаптація – це:

- а) руйнування старих звичок;
- б) результат виховання;
- в) набуття нових якостей, навичок;
- г) результат спілкування

16. У процесі соціалізації особистість опановує функції:

- а) статево-рольову;
- б) фізичну;
- в) еволюційну;
- г) емоційну

17. Релігійні організації виконують функції:

- а) виховну;
- б) діагностичну;
- в) розвивальну;
- г) прогностичну

18. До мікрочинників процесу соціалізації відносять:

- а) суспільство;
- б) державу;
- в) субкультуру;
- г) сім'ю

19. До мезочинників процесу соціалізації відносять:

- а) країну;
- б) види поселень;
- в) суспільство;
- г) світ

20. Деадаптація – це:

- а) соціально-психологічна підтримка;

- б) якісні зміни соціальних характеристик молодого покоління в ході його становлення як суб'єкта суспільного життя;
- в) пристосування до нових умов середовища;
- г) зменшення самооцінки людини, зростання невдоволеності своїм становищем у соціальному оточенні

21. У процесі соціалізації людина виступає як:

- а) індивід;
- б) професіонал;
- в) суб'єкт;
- г) митець

22. Макрочинники процесу соціалізації

- а) сім'я і космос;
- б) країна і суспільство;
- в) тип поселення і група ровесників;
- г) сусідство і група ровесників

23. Мегачинники процесу соціалізації

- а) планета і космос;
- б) тип поселення і група ровесників
- в) країна і суспільство;
- г) субкультура і сім'я

24. Соціалізація явище

- а) фізіологічне;
- б) матеріалістичне;
- в) історичне;
- г) мистецьке

25. Діяльність орієнтує особистість:

- а) на фізичне вдосконалення;
- б) у системі зв'язків;
- в) на розвиток;
- г) на емоційний розвиток

26. Розташуйте у правильній послідовності стадії

- а) стадія інтеграції;
- б) трудова стадія;
- в) стадія індивідуалізації;

г) стадія адаптації;

д) післятрудова стадія

27. Стихійна форма соціалізації – це

а) адаптація до умов середовища;

б) автоматичне виховання певних соціальних навичок;

в) відносно направлене виховання;

г) конформна

28. Направлена форма соціалізації – це

а) організована, запрограмована і спеціалізована діяльність суспільства;

б) безпосередній вплив чинників процесу соціалізації;

в) відносно направлене виховання;

г) адаптація до умов середовища

29. Розвиток людини відбувається:

а) лінійно;

б) зигзагоподібно;

в) без чітких меж;

г) стадійно

30. Стадійність процесу соціалізації пояснюється:

а) заміною нижчої стадії на вищу через інтеграцію раніше сформованих структур;

б) розвитком фізичних здібностей особистості;

в) вмінням включати в пізнання нові об'єкти;

г) вмінням пристосовуватися до середовища

31. Класифікація: передошкільний, дошкільний, шкільний

(молодший, середній і старший віковий період) – характерна для:

а) психофізіології;

б) психоаналізу;

в) педагогіки;

г) психології

32. Періодизацію криза новонародженості (від двох місяців до 1-го року); криза одного року (від 1-го до 3-ох років); криза трьох років

(від 3-ох до 7-ми років); криза семи років (від 7-и до 12-и років);

криза тринадцяти років (від 14-ти до 17-ти років); криза сімнадцяти років (від 17-ти років ...) запропонував:

- а) Д. Ельконін;
- б) Л. Виготський;
- в) Ж. Піаже;
- г) З. Фрейд

33. Молодший шкільний вік:

- а) з 6–11;
- б) з 12–17;
- в) з 3–7;
- г) з 12–19

34. Підлітковий вік:

- а) з 10–11;
- б) з 12–17;
- в) з 6–11;
- г) з 10–14

35. Сім'єю називають:

- а) об'єднання родичів;
- б) групу об'єднану спільністю цілей;
- в) групу, члени якої зв'язані спільністю проживання і побуту;
- г) групу, члени якої зв'язані однією ціллю

36. Функції сім'ї в процесі соціалізації:

- а) розумового розвитку дитини;
- б) дозвілльєва;
- в) виховна;
- г) адаптації

37. Групи ровесників – це:

- а) об'єднання родичів;
- б) об'єднання представників певної професії;
- в) об'єднання не обов'язково однолітків, але об'єднані системою міжособистісних відносин;
- г) об'єднання осіб однієї вікової категорії

38. Виховна організація – це:

- а) первинна група;

- б) референтна група;
- в) тимчасова група;
- г) формальна група людей, яка покликана вирішувати певні завдання і реалізовувати відповідні цілі

39. Головною функцією виховних організацій – є:

- а) дозвіллева;
- б) розумового розвитку дитини;
- в) ціленаправлене створення умов для розвитку людей певного віку або певного соціально-професійного рівня;
- г) культурно-рекреаційна

40. За допомогою традиційного механізму здійснюється соціалізація у:

- а) школі;
- б) сім'ї;
- в) державі;
- г) групі однолітків

Шкала оцінювання

Правильна відповідь на:

40–35 питань – 20 балів; **35–30** питань – 15 балів; **30–25** питань – 10 балів; **25–20** питань – 5 балів.

**ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ З КУРСУ “ОСНОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ
ОСОБИСТОСТІ”, ЯКІ ВІНОСЯТЬСЯ НА
ІСПИТ**

1. Розкрити суть процесу соціалізації.
2. Охарактеризувати об'єкт-суб'єктні відносини процесу соціалізації.
3. Назвати чинники процесу соціалізації. Дати їх коротку характеристику.
4. Охарактеризувати засоби та механізми соціалізації.
5. Охарактеризувати сфери процесу соціалізації.
6. Охарактеризувати стадії процесу соціалізації.
7. Охарактеризувати форми процесу соціалізації.
8. Розкрити сутність процесу соціалізованості як соціально-педагогічного явища.
9. Охарактеризувати співвідношення понять «соціалізація», «адаптація», «соціальне виховання», «соціальний розвиток».
10. Проаналізувати принципи соціалізуючого процесу.
11. Розкрити сутність процесу соціалізації людини в контексті його етапів.
12. Розкрити сутність біологічної адаптації.
13. Охарактеризувати основи психологічної адаптації.
14. Розкрити сутність соціальної адаптації як основи соціалізації.
15. Проаналізувати взаємозв'язок біологічної, психологічної і соціальної адаптації.
16. Охарактеризувати соціалізацію як культурно-історичний феномен.
17. Розкрити зміст процесу соціалізації.
18. Охарактеризуйте соціально-педагогічні механізми соціалізації особистості. Наведіть приклади.
19. Визначте особливості соціалізації. Доведіть, що вони діють одночасно при проходженні соціального розвитку особистості.
20. Окреслити особливості процесу соціалізації в сучасній Україні.
21. Проаналізувати світоглядно-філософські концепції процесу соціалізації у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників.

22. Охарактеризувати зарубіжні погляди й концепції соціалізації людини в соціологічному аспекті.
23. Розкрити релігійні погляди на соціалізацію особистості в суспільстві з позиції католицької філософії.
24. Окреслити погляди українського філософа, богослова і педагога В. Зеньківського на явище соціалізації.
25. Охарактеризувати погляди екзистенціалістів на соціалізацію особистості.
26. Розкрити сутність концепції “нового гуманізму” у питаннях морального розвитку особистості.
27. Розкрити сутність концепції стадій розвитку особистості у дослідження Ж. Піаже.
28. Розкрити сутність концепції стадій розвитку особистості у психоаналізі.
29. Охарактеризувати сутність поглядів на вікову періодизацію науковців.
30. Розкрити сутність концепції критичних періодів і криз у розвитку особистості.
31. Розкрити трансформаційні процеси суспільства та їх вплив на соціалізацію особистості.
32. Охарактеризувати сутність когнітивної революції і проблеми соціалізації.
33. Охарактеризувати сутність конструктивістського підходу в дослідженнях соціалізації.
34. Охарактеризувати сутність проблеми дитина–суспільство в сучасних дослідженнях соціалізації особистості.
35. Розкрити сутність процесу соціалізації молодших школярів.
36. Розкрити сутність процесу соціалізації підлітків.
37. Розкрити сутність процесу соціалізації старшокласників.
38. Розкрити сутність процесу соціалізації студентської молоді.
39. Розкрити сутність процесу соціалізації у зрілому віці.
40. Охарактеризувати проблему асоціалізації особистості в сучасному суспільстві.

41. Охарактеризувати взаємозв'язок вікової періодизації та процесу соціалізації.
42. Охарактеризувати глобальні проблеми сучасності та підлітка.
43. Розкрити вплив спадкових факторів на розвиток дитини.
44. Розкрити значення спадковості, середовища в розвитку особистості.
45. Охарактеризувати особисту соціалізацію від народження до свого вікового періоду (з аналізом агентів, механізмів, способів, інститутів соціалізації).
46. Проаналізувати вплив сім'ї на соціалізацію людини у різних вікових етапах.
47. На прикладі конкретної сім'ї виявити шляхи її взаємодії з іншими мікрофакторами соціалізації.
48. Охарактеризувати власний мікросоціум. Сформулювати проблеми, що вимагають соціально-педагогічного вирішення, характерні для різних членів цього мікросоціуму.
49. Проаналізуйте суспільно-політичні погляди на значення сімейного виховання на різних етапах розвитку нашої держави.
50. Охарактеризувати зарубіжний досвід роботи з сім'єю.
51. Розкрити суть класифікації неблагополучних сімей.
52. Розкрити суть поняття "благополучна сім'я" з погляду соціально-педагогічної діяльності.
53. Виділити основні соціалізуючі функції сім'ї.
54. Розкрити суть впливу групи ровесників на свого товариша.
55. Окресліть роль виховних організацій у соціалізації людини і тенденції їх розвитку.
56. Охарактеризувати роль релігійних організацій у соціалізації людини.
57. Проаналізувати діяльність церкви як інституту соціалізації.
58. Розкрити суть виховання і стихійної соціалізації.
59. Охарактеризувати тенденції впливу ЗМІ на життя і розвиток людини.
60. Охарактеризувати суть поняття "субкультура" і розкрити її значення у процесі соціалізації особистості.

61. Охарактеризувати особливості підлітково-юнацької субкультури у Вашому місті.
62. Здійснити порівняльний аналіз сіл, селищ, міст з позиції можливостей соціалізації людини.
63. Охарактеризувати позитивні і негативні можливості соціалізації у місті, де Ви проживаєте.
64. Проаналізувати взаємозв'язок між мікро- і мезофакторами соціалізації.
65. Охарактеризувати позитивні і негативні тенденції засобів масової інформації в Україні.
66. Розкрити значення суспільства як фактора соціалізації.
67. Охарактеризувати вплив звичаїв, обрядів, ритуалів на соціалізацію особистості.
68. Проаналізувати вплив національної ідеї на соціалізацію людини.
69. Охарактеризувати менталітет як чинник процесу соціалізації.
70. Охарактеризувати рідну мову як чинник процесу соціалізації особистості.
71. Окреслити взаємодію суспільства і держави у процесі соціалізації підростаючих поколінь в Україні.
72. Охарактеризувати країну у контексті процесу соціалізації.
73. Розкрити сутність етнічнокультурних основ процесу соціалізації особистості.
74. Охарактеризувати державу як чинник процесу соціалізації особистості.
75. Охарактеризувати планету як чинник процесу соціалізації особистості.
76. Розкрити проблему людина – жертва несприятливих умов процесу соціалізації особистості.
77. Розкрити суть поняття «делінквентна поведінка» як прояву негативної соціалізації.
78. Несприятливі умови соціалізації. Навести приклади їх впливу на конкретному віковому етапі розвитку людини.

Рекомендована література

1. Богданова І.М. Соціальна педагогіка: Навч. Посіб. К.:Знання, 2008. 343с. <https://refdb.ru/look/1935743-pall.html>
2. Зозуляк-Случик Р. В. Основи соціалізації особистості : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка»). 2-е вид., переробл. та доповн. Івано-Франківськ : НАІР, 2021. 212 с.
3. Зозуляк-Случик Р. В. Діяльність центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді: нормативно-законодавчий аспект // Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи : тези доповідей III Всеукр. з міжнар. участю наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 19 квітня 2018). Івано-Франківськ, 2018. С. 33–36.
4. Зозуляк-Случик Р. В. Вплив гендерних стереотипів на досягнення взаєморозуміння в діяльності. Гендер. Екологія. Здоров'я : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 20–21 квітня 2017 р.). Харків : ХНМУ, 2017. С. 84–86.
5. Зозуляк-Случик Р. В. Особливості конфліктів у юнацькому віці. Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи : тези доповідей IV всеукр. з міжнар. участю наук.-практ. конф., м. Івано-Франківськ, 19 квітня 2019 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2019. С. 198–202.
6. Зозуляк-Случик Р. В. Соціально-педагогічний аналіз дитячої субкультури як фактора соціалізації молодшого школяра. *Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи* : тези доповідей V Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції, 24 квітня 2020 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. С. 40–43.
7. Зозуляк-Случик Р. В. Становлення національної скаутської організації “Пласт”. *Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи* : тези доповідей V Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції, 24 квітня 2020 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. С. 43–46.
8. Зозуляк-Случик Р. В. Соціально-педагогічна сутність феномену “професійна самореалізація”. *Теоретичні, методичні та практичні*

проблеми соціальної роботи : тези доповідей V Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції, 24 квітня 2020 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2020.С. 46–49.

9.Зозуляк-Случик Р. В. Творчість як основа професійного становлення майбутніх фахівців соціальної роботи. Розвиток професійної майстерності педагога в умовах нової соціокультурної реальності : Матеріали доповідей та повідомлень IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 15–16 квіт. 2021 р. Тернопіль, 2021. С. 183–186.

13. Капська А.Й Соціальна педагогіка : Навчальний посібник. К., 2011. 488 с.

14. Москаленко В.В. Соціалізація особистості. Монографія. К.: Фенікс. 2013. 540с.

15. Соціалізація особистості [Текст]: нав. посібник / В. В. Радул, Я. В. Галета. Рек. МОН. – Кіровоград : ФОП Александрова М.В., 2016. 236 с.

16. Харченко, С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: Монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 320 с.

17. Олійник А.В., Ткачук Н.С. Формування конкурентоспроможності майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки. Формування конкурентоспроможної особистості в системі освіти та соціальному середовищі: колективна монографія / І.Гайдамашко, Г.Дудчак, Л.Зданевич, Н.Казакова, К.Крутій, А.Олійник, О.Поляновська, І.Рашина, Н.Сівак, С.Тафінцева, Н.Ткачук, Т.Цегельник, С.Чернюк, О.Шквир, І.Ящук; за заг. ред. проф. І.Шоробури. Хмельницький: ФОП «О.М.Казаков». 2021. 211с. С.46-67 (розділ монографії)

18.Ткачук Н.С. Вплив сім'ї а соціалізацію дитини молодшого шкільного віку Міжвузівська (заочна) науково-практична конференція «Актуальні проблеми соціальної роботи: виклики сучасності» (Хмельницький, 15 травня 2020 року). С. 81-86.

Інтернет-джерела

1. Гриневич Л. Концептуальні засади реформування середньої освіти «Нова українська школа» URL: mon.gov.ua/Новини%202016/12/05/konczercziya.
2. Діяльність психологічної служби в системі освіти України 1 2019 році. <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwj-jb6f1-jqAhXHvosKHS-wDa0QFjAFegQICBAB&url=https%3A%2F%2Fmon.gov.ua%2Fstorage%2Fapp%2Fmedia%2Finkluzyvnenavchannya%2F2019%2F07%2F19-462-list-na-oblasti.pdf&usg=AOvVaw3vflIuKp5jzkrW72jt5bBO>.
3. Закон України "Про освіту". (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380) URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
4. Закон України «Про соціальні послуги», [tps://decentralization.gov.ua/news/12066](https://decentralization.gov.ua/news/12066)
5. Концепція Нової української школи: схвал. Кабінетом Міністрів України № 988-р. від 14.12.2016 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
6. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016р. № 988-р. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258/
7. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки URL: www.vnz.univ.kiev.ua/uploads/p_4_58429238.doc
8. Нова українська школа: порадник для вчителів. Під заг. ред. Бібік Н. М. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с. <https://osvita.ua/school/nus/59430/>
10. Положення про психологічну службу у системі освіти України, прийнято 31 липня 2018 р. за № 885/32337 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text>

ДОДАТКИ

Додаток А

Проблемні завдання

1. Охарактеризувати особисту соціалізацію від народження до даного вікового періоду
  - *Які агенти, механізми, способи, інститути соціалізації задіяні в процесі?*
8. У багатьох соціально-історичних дослідженнях розвитку сімейних стосунків доведено, що емоційність, психологізація сімейних взаємин – це досить недавнє надбання людства.
  - *Як ви вважаєте, емоційна близькість людини – це характеристика тільки благополучних сімей?*
  - *Чи може вона існувати і в неблагополучних сім'ях?*
  - *Як впливає емоційність стосунків на виховання дітей (позитивно, негативно)? Наведіть приклади.*
9. Визначити своє ставлення до можливостей використання зарубіжних форм взаємодії суспільства із сім'єю у вітчизняному досвіді соціально-педагогічної роботи.
  - *Чи вважаєте ви доцільним його використання в традиціях соціального виховання?*
10. Охарактеризувати власний мікросоціум. Сформулювати проблеми, що вимагають соціального вирішення, характерні для різних членів цього мікросоціуму.
11. Проаналізувати основні мотиви спілкування дітей та молоді із засобами масової інформації.
  - *Як, на вашу думку, пов'язане формування цих мотивів із соціальною ситуацією розвитку дитини?*
12. Пояснити на прикладах думку, що негативний вплив засобів масової інформації є необоротним процесом.
  - *Які форми спілкування з кіно та відеопродукцією мають, на вашу думку, найнегативніші наслідки в соціалізації дитини, що позитивно впливають на її розвиток?*
13. Пояснити на прикладах думку про ефективність соціальної роботи з молоддю.
  - *Які методи роботи з молоддю найбільш ефективні в посиленні позитивних і нейтралізації негативних наслідків спілкування із засобами масової інформації?*
14. Охарактеризувати позитивні і негативні можливості соціалізації у місті, де ви проживаєте.
15. Охарактеризувати особливості підлітково-юнацької субкультури у вашому місті.
16. Існує думка про необхідність активного впровадження національних традицій у сучасну систему соціального виховання України.
  - *Як ви вважаєте, які інститути соціального виховання мають бути головними осередками відродження й популяризації національних традицій України? (Аргументуйте відповідь аналізом соціально-історичного шляху розвитку цих інститутів і традицій виховання, що склалися впродовж віків, перспективи впровадження нових форм і методів виховання з урахуванням особливостей національної психології, досвіду і практики соціалізації молоді в сучасній*

українській державі).

17. Проаналізувати зміст національних традицій соціального виховання в сучасних умовах.

- Які вважаєте застарілими?
- Які зберігають своє виховне значення?
- Які традиції української національної системи соціалізації молоді вважаєте незаслужено забутими, які форми їх відновлення найбільш доцільні та перспективні?

18. Проаналізувати сучасні погляди на значення релігії в суспільстві.

- У чому полягає проблема соціалізації особистості в системі релігійної освіти та виховання?

19. Порівняти зміст поняття «загальнолюдські цінності» в контексті релігійного і наукового світогляду.

- Як ви вважаєте, термін «асоціальність впливу» стосується системи релігійних поглядів, змісту релігійного вчення чи осіб, які виконують посадові обов'язки в культових установах?

20. На прикладі конкретних типів жертв охарактеризувати причини їх появи та можливості надання їм допомоги зі сторони соціального працівника, суспільства, держави.

Додаток Б

Діагностика адаптивних здібностей до стресу

Проведення обстеження

Тестування відбувається індивідуально із використанням тексту опитувальника та спеціального бланка для відповідей досліджуваного. Процедура займає близько 30 хвилин.

Результати обробляються за допомогою заздалегідь виготовлених «ключів» на заповнений бланк із відповідями. За допомогою підсумовування підраховуються значення основних шкал АС.

Опитувальник АС призначений для діагностики здібностей успішної адаптації в умовах стресу. Він включає коротку інструкцію і 143 пункти. Містить 9 шкал, одна з яких шкала неправди. Вона включає 15 пунктів, а субшкали, які об'єктивують складові адаптивних здібностей до стресу, – по 16 пунктів на кожну. Досліджуваному подається наступна інструкція: «Опитувальник містить ряд тверджень, що стосуються вашої поведінки, станів, темпераменту й характеру. Можливі два варіанти відповідей: «Так» (+) чи «Ні» (–). Якщо ви згодні з твердженням, відповідайте «Так», якщо не згодні – «Ні». Залишати твердження без відповіді та відповідати інакше, ніж «Так» чи «Ні», не можна. Не роздумуйте довго, важлива ваша перша реакція, тому що тут не може бути правильних і неправильних відповідей. Опитувальник не передбачений для перевірки ваших знань і розумових здібностей».

Шкали опитувальника

1. Шкала неправди «Н» (15 пунктів).
2. Шкала оптимістичності «Оп» (16 пунктів).
3. Шкала соціальної підтримки «СП» (16 пунктів).
4. Шкала адаптивного мислення «АМ» (16 пунктів).
5. Шкала адаптивного сну і сновидінь «СС» (16 пунктів).
6. Шкала впевненості в собі «Вп»: (16 пунктів).
7. Шкала управління психофізіологічним станом «УПФС» (16 пунктів).
8. Шкала соматичної регуляції «СР» (16 пунктів).
9. Шкала самоорганізації часу життя «СЧЖ» (16 пунктів).

Текст опитувальника адаптивності до стресу (АС)

1. Я майже щодня думаю про те, наскільки кращим було б моє життя, якби мене не переслідували невдачі.
2. Часом мені в голову приходять такі думки, що про них краще не розповідати.
3. Друзі запрошують мене в гості не так часто, як мені хотілося б.
4. Коли мені треба виконати багато справ до визначеного терміну, я витрачаю чимало часу, думаючи про це, замість того, щоб почати їх робити.
5. Я часто погано сплю через занепокоєння.
6. Я часто втрачаю впевненість у своїх силах.
7. Я постійно знаходжуся в напруженому стані.
8. У мене гарний апетит.
9. Коли мені необхідно зробити багато важливих справ, пишу план і

дотримуюсь його.

10. Іноді без явної причини почуваюся пригніченим, нещасливим.
11. Іноді мені хочеться сваритися з оточуючими.
12. Більшість людей рідко відчують себе самотніми.
13. Коли зі мною відбувається щось приємне, думаю про те, що тепер трапиться щось погане.
14. У мене переривчастий і неспокійний сон.
15. Вважаю, що більшість людей більше впевнені й наполегливі, ніж я.
16. Довгий час у мене пригнічений настрій, і я нічого не можу з цим подіяти.
17. Моя фізична працездатність не гірша, ніж була раніше.
18. Часом я виснажую себе тим, що беруся за багато справ одночасно.
19. Мені здається, що у своєму житті я дуже багато чого робив неправильно.
20. Я інколи говорю неправду.
21. Як і завжди, зараз справжніх друзів знайти легко.
22. Якщо мене щось сильно злякало, думки про це ще довго повертаються до мене.
23. Мене часто турбують кошмарні сновидіння.
24. Якщо мені пропонують товар, який зовсім не підходить, мені дуже важко сказати “ні”.
25. Часто в мене бувають періоди такого сильного занепокоєння, коли я не можу довго всидіти на одному місці.
26. Моє фізичне здоров'я не гірше, ніж у більшості моїх знайомих.
27. Я не можу визначитися, за які справи варто братися в першу чергу, а за які пізніше.
28. Мені здається, що інші нерідко сміються з мене.
29. Я не кожного дня читаю передові статті у пресі.
30. Кожна людина завжди може знайти друзів, якщо вона товариська.
31. Я проводжу набагато більше часу, перебираючи свої невдачі, ніж згадуючи про свої успіхи.
32. У мене часто бувають неприємні й загадкові сновидіння.
33. Мені важко зробити комплімент привабливим особам протилежної статі.
34. Майже весь час я відчуваю тривогу через когось чи через щось.
35. Останні кілька років моє самопочуття переважно добре.
36. Усі важливі справи я майже завжди роблю в останній момент.
37. Я вважаю, що в мене достатньо підстав бути не дуже задоволеним своєю долею.
38. Іноді я буваю сердитим.
39. Світ, у якому ми живемо, у цілому – дружелюбне місце.
40. Навіть найменші ознаки несхвалення з боку навколишніх роздратовують мене.
41. У мене бувають періоди, коли тривога позбавляє сну.
42. Я не намагаюсь ставити питання з побоювання потрапити в незручну ситуацію.
43. Часто мені здається, що моя нервова система розхиталася, і я можу втратити рівновагу.
44. У мене досить стабільна вага.
45. Я не встигаю вчасно виконати роботу.
46. Іноді здається, що я взагалі ні на що не здатний.

47. Іноді відкладаю на завтра те, що повинен зробити сьогодні.
48. Зараз існує мало надійних зв'язків між людьми.
49. Коли переді мною стоїть складне завдання, намагаюся сам себе підбадьорити, щоб справитися з нею.
50. Часом стаю таким збудженим, важко заснути.
51. Я впевнений у собі.
52. Буває, що, розлютившись, втрачаю контроль над собою.
53. Велику частину часу почуваю загальну слабкість.
54. Мені майже завжди бракує часу на відпочинок та особисті стосунки.
55. Часто в мене буває такий настрій, що не хочу нічого ні бачити, ні чути.
56. Іноді, коли погано себе почуваю, буваю дратівливим.
57. Люди за своєю природою дружелюбні та готові завжди допомогти.
58. Мені часто приходять у голову думки про минулі невдачі.
59. Мене часто не бере сон від того, що мучать різні думки.
60. Мені часто важко відповісти «ні».
61. Нерви в мене бувають занадто напруженими.
62. У мене рідко бувають сильні серцебиття та задишка.
63. Я постійно поспішаю.
64. Часто сумніваюся, чи дійсно цікаво моїм співрозмовникам те, що говорю.
65. Мої манери за столом у себе вдома не такі гарні, як у гостях.
66. У мене не виходить відвідувати друзів так часто, як мені хотілося б.
67. Я не турбуюся про те, що я не в силах змінити.
68. Я страждаю безсонням.
69. Мені не вистачає впевненості в собі.
70. У напружених ситуаціях у мене часто бувають приступи тремтіння.
71. Звичайно, мої руки і ноги досить теплі.
72. Я намагаюся одночасно робити занадто багато справ.
73. Я хвилююся та переживаю навіть при думці про можливу невдачу.
74. Я переходжу вулицю в неналежному місці, коли впевнений, що мене не помітить міліціонер.
75. Мені здається, що мене ніхто не розуміє.
76. Якщо мені треба зробити щось неприємне, думаю про позитивну сторону цієї справи та намагаюся справитися щонайкраще.
77. Уранці прокидаюся свіжим і відпочилим.
78. Коли мені роблять компліменти, гублюся.
79. Певні дрібниці постійно дратують мене.
80. Мій шлунок сильно турбує мене.
81. Мені ніколи займатися важливими справами.
82. Іноді думаю, що краще б не народитися на світ, як тільки уявлю, скільки всяких неприємностей, можливо, прийдеться випробувати в житті.
83. У грі мені приємніше вигравати, ніж програвати.
84. Мені бракує спілкування з близькими людьми.
85. Після іспиту мені завжди здається, що я відповів гірше, ніж було насправді.
86. Я часто бачу один і той самий страшний сон.

87. Я без затримки й сорому можу висловлювати свою думку.
88. Мені нелегко стримувати свій гнів.
89. Я, як правило, повний енергії та працездатності.
90. На початку робочого дня резервую час для підготовчої роботи, планування.
91. У мене досить часто змінюється настрій.
92. Мені подобається мати відомих людей серед моїх знайомих, тому що це підвищує мій престиж.
93. Я почуваюся ізольованим від інших.
94. Коли зі мною відбувається щось неприємне, намагаюся більше не думати про це.
95. Я добре висипаюся ночами.
96. Я абсолютно впевнений у собі.
97. Я легко відновлююся після важкого робочого дня.
98. Я абсолютно здоровий фізично.
99. Я завжди планую свій час.
100. Мені буває незручно веселитися на вечірці, навіть якщо всі інші це роблять.
101. Не всі, кого знаю, мені подобаються.
102. Моя родина завжди мене підтримує у важкі хвилини.
103. Я довго думаю над своїми помилками, навіть коли нічого вже не можу змінити.
104. Я часто прокидаюся від раптового страху.
105. Я часто відчуваю невпевненість у своїх здібностях, очікую невдачу, провал.
106. Мені неважко зняти свою втому чи роздратування.
107. Мене часто турбують головні болі.
108. Я завжди встигаю виконувати все вчасно.
109. Мені важко підтримувати розмову з людьми, з якими я щойно познайомився.
110. Іноді я пліткую.
111. Велику частину часу почуваюся самотнім, навіть знаходячись серед людей.
112. Згадуючи своє життя, волію думати більше про приємне, ніж про неприємне.
113. Я засинаю дуже важко.
114. Коли мене просять що-небудь зробити, обов'язково уточнюю, навіщо це.
115. Я часто помічаю за собою, що тривожуся.
116. Моє статеве життя задовільне.
117. Як правило, я складаю список справ, які треба виконати.
118. Коли мені нудно, намагаюся влаштувати що-небудь веселе.
119. Іноді даю позитивну оцінку людям, про яких знаю дуже мало.
120. Члени моєї родини майже завжди розуміють мене.
121. Зіштовхуючись із новою ситуацією, увесь час думаю про її найгірший результат.
122. Уранці прокидаюся неохоче.

123. Я відчуваю нерішучість, коли потрібно зробити важливий дзвінок.
 124. Мені важко себе стримувати, коли знаходжуся у збудженому стані.
 125. У мене рідко що-небудь болить.
 126. Я вмію сказати «ні», коли хтось зазіхає на мій час.
 127. Моя зовнішність ніколи не викликає в мене занепокоєння.
 128. Буває, що я сміюся з приводу вільного (непристойного) жарту.
 129. У моїй родині є люди, які мене не розуміють.
 130. Зіштовхуючись із новими проблемами, завжди ретельно продумую, як буду їх вирішувати.
 131. Здебільшого я засинаю без тривожних думок.
 132. Люди вважають мене впевненою в собі людиною.
 133. Я важко все переживаю і нічого не можу з цим зробити.
 134. У мене часто пересихає в роті.
 135. Я направляю свою активність таким чином, щоб мати час для зосередження на життєво важливих проблемах.
 136. Зіпсований настрій мені завжди легко виправити чим-небудь цікавим.
 137. Серед членів моєї родини є люди, на яких я можу покластися у важку хвилину.
 138. Коли зі мною трапляється невдача, це нагадує про все, що мені не вдалося в моєму житті, і мені стає ще гірше.
 139. Мені хочеться спати вдень, а вночі страждаю від безсоння.
 140. Я завжди висловлюю свою думку.
 141. Мене важко вивести з себе чи розсердити.
 142. У мене відсутні які-небудь неприємні фізичні відчуття, що заважають у роботі.
 143. У своїх справах завжди визначаю те, що потрібно зробити в першу чергу.

КЛЮЧ

1. Шкала неправди «Н» (max. 15):
 відповідь «Так»: –
 відповідь «Ні»: 2, 11, 20, 29, 38, 47, 56, 65, 74, 83, 92, 101, 110, 119, 128.
2. Шкала оптимістичності «Оп» (max. 16):
 відповідь «Так»: 118, 127, 136;
 відповідь «Ні»: 1, 10, 19, 28, 37, 46, 55, 64, 73, 82, 91, 100, 109.
3. Шкала соціальної підтримки «СП» (max. 16):
 відповідь «Так»: 12, 21, 30, 39, 57, 102, 120, 137;
 відповідь «Ні»: 3, 48, 66, 75, 84, 93, 111, 129.
4. Шкала адаптивного мислення «АМ» (max. 16):
 відповідь «Так»: 49, 67, 76, 94, 112, 130;
 відповідь «Ні»: 4, 13, 22, 31, 40, 58, 85, 103, 121, 138.
5. Шкала сну і сновидінь «СС» (max. 16):
 відповідь «Так»: 77, 95, 131;
 відповідь «Ні»: 5, 14, 23, 32, 41, 50, 59, 68, 86, 104, 113, 122, 139.
6. Шкала впевненості в собі «Вп» (max. 16):
 відповідь «Так»: 51, 87, 96, 114, 132, 140;

відповідь «Ні»: 6, 15, 24, 33, 42, 60, 69, 78, 105, 123.

11. Шкала управління психофізіологічним станом «УПФС» (max. 16):
відповідь «Так»: 97, 106, 115, 141;

відповідь «Ні»: 7, 16, 25, 34, 43, 52, 61, 70, 79, 88, 124, 133.

12. Шкала соматичної регуляції «СР» (max. 16):

відповідь «Так»: 8, 17, 26, 35, 44, 62, 71, 89, 98, 116, 125, 142;

відповідь «Ні»: 53, 80, 107, 134.

13. Шкала самоорганізації часу життя «СЧЖ» (max. 16):

відповідь «Так»: 9, 90, 99, 108, 117, 126, 135, 143;

відповідь «Ні»: 18, 27, 36, 45, 54, 63, 72, 81.

Інтерпретація

Шкала неправди (Н). Виявляє тенденцію досліджуваного подати себе в можливо більш вигідному контексті, продемонструвавши суворе дотримання соціальних норм. Високі показники за шкалою неправди (вище 10 с. б.) указують на навмисне прагнення прикрасити себе – «показати себе якнайкраще». Підвищення показників «Н» у межах 8–10 с. б. часто зустрічається в осіб примітивного психічного складу з недостатнім саморозумінням і низькими адаптативними здібностями. Низькі показники (0–2 с. б.) свідчать про відсутність тенденції прикрасити свої якості. Результати тестування недостовірні, якщо «Н» – 10 с. б. і вище.

Шкала оптимістичності (ОП). Високі оцінки за шкалою (12–16 балів) відображають активність життєвої позиції, високий рівень життєлюбства, почуття гумору, високу мотивацію досягнення, яка орієнтована на моторну і мовну активність.

Низькі показники за шкалою оптимістичності (менше 4 с. б.) виявляють зниження рівня оптимізму, життєлюбства, активності, депресивне фарбування настрою, підвищену стомлюваність, астенію, апатію.

Шкала соціальної підтримки (СП). Соціальна підтримка – почуття причетності, прийняття, відчуття того, що тебе люблять, просто тому, що ти є, а не тому, що ти можеш щось зробити.

Високі оцінки за шкалою (12–16 балів) свідчать, що в людини є близькі люди, з якою вона може поговорити, розділити свої проблеми, побоювання, труднощі. Вона у вигляді прямого інформування про небажані дії здатна запобігти стресу. Соціальна підтримка корисна також у постстресових станах, дозволяючи мобілізувати особистісні ресурси та справлятися з емоційними навантаженнями.

Низькі показники за шкалою (0–4 с. б.) свідчать про соціальну ізоляцію, слабку соціальну підтримку, самотність, замкнутість.

Шкала адаптивного мислення (АМ). Високі оцінки за шкалою (12–16 балів) переконують в усвідомленості, самоконтролі, рефлексивності, гнучкості мислення, здатності дистанціюватись від травматичних подій, що приводить до усунення стресової симптоматики.

Низькі показники за шкалою (0–4 с. б.) є свідченням слабого усвідомлення та самоконтролю над мисленнєвими процесами. Неадаптивні думки, які виникають самі по собі, стають причиною стресових станів.

Шкала сну і сновидіння (СС). Високі оцінки за шкалою (12–16 балів) свідчать про розвинуті навички оптимізації й нормалізації сну, управління, аналізу й усвідомленості сновидінь.

Низькі оцінки за шкалою (0–4 с. б.) є показником дезорганізації сну та сновидінь.

Шкала впевненості у собі (ВП). Високі оцінки за шкалою (12–16 с. б.) демонструють віру в себе, соціальну сміливість, ініціативність, позитивну самооцінку, відповідальність, соціальну компетентність, здатність до самоствердженої поведінки.

Низькі оцінки за шкалою (0–4 с. б.) демонструють тривожність, боязкість, сором'язливість, відсутність соціальних навичок, нездатність відкрито висловлювати свої думки й почуття.

Шкала управління психофізіологічним станом (УПФС). Високі оцінки за шкалою (12–16 с. б.) свідчать про самовладання, здатність до самовідновлення й релаксації, самоконтроль над негативними емоціями сильними імпульсами.

Низькі оцінки за шкалою (0–4 с. б.) є показником нездатності контролювати й регулювати свої стани, невміння розслабитися в напруженій ситуації і зняти втому, відсутності самоконтролю над власною емоційною сферою.

Шкала соматичної регуляції (СР). Високі оцінки за шкалою (12–16 с. б.) свідчать про розвинуті механізми довільної і мимовільної соматичної регуляції, здатності підтримувати оптимальний фізичний стан і здоров'я, розвинуті фізичні якості.

Низькі оцінки за шкалою (0–4 с. б.) потверджують слабке фізичне здоров'я, нездатність підтримувати високу фізичну працездатність.

Шкала самоорганізації часу життя (СЧЖ). Високі оцінки за шкалою (12–16 с. б.) переконують у вмінні раціонально розпоряджатися часом власного життя, планувати й визначати пріоритети у своїх справах, пунктуальність, здатність не гаяти часу.

Низькі оцінки за шкалою (0–4 с. б.) є показником дезорганізації часу власного життя, відсутності навичок планування й управління часом. Такі особи беруться за занадто багато справ, однак мало що з цього виконують вчасно. Це передумови серцевих «хвороб стресу».

Опитувальник також дозволяє обчислити сумарний індекс адаптивності до стресу. Підсумкові показники вираховуються шляхом підсумовування значень 8 основних субшкал.

$$AC = Оп + СП + АМ + СС + Вп + УПФС + СР + СЧЖ$$

Максимальне значення узагальненого індексу адаптивності до стресу складає 128 балів.

Рівень розвитку адаптивності до стресу визначається наступним чином:

96–128 с. б. – високий рівень;

64–95 с. б. – виражений (помірний) рівень;

32–63 с. б. – середній рівень;

0–31 с. б. – низький рівень;

Аналіз «сирих» балів за окремими шкалами вказує на слабкі ланки або ж компенсаторні можливості в структурі адаптивності до стресу [33, 42–46].

Додаток В

Десять заповідей спокою

1. Саме цей день я хочу прожити, не намагаючись одразу вирішити всі життєві проблеми.
2. Саме сьогодні зважатиму на свою поведінку: буду привітним до людей, не буду критикувати, виправляти чи вдосконалювати нікого, окрім себе.
3. Саме сьогодні буду щасливим, усвідомлюючи, що я створений для щастя не тільки у вічності, а й тепер. Є лише один світ.
4. Саме сьогодні підлаштуюся під обставини, не прагнучи, щоб вони підлаштувалися до моїх бажань.
5. Саме сьогодні відведу кілька хвилин свого часу для читання. Як їжа потрібна тілу, так добра книжка потрібна для духовного життя.
6. Саме сьогодні зроблю якийсь добрий учинок і нікому про це не скажу.
7. Саме сьогодні зроблю щось, до чого не маю жодного бажання. А коли почуватимусь ображеним, не виявлю цього.
8. Саме на цей день складу собі детальний план. Можливо, не буду його ретельно дотримуватися, але спробую виконати два правила: не буду поспішати і буду рішучим.
9. Саме сьогодні буду сильно вірити, навіть якщо обставини схилятимуть мене до чогось протилежного. Бог піклується про мене так, ніби на світі більше нікого немає.
10. Саме сьогодні не буду нічого боятися. Особливо не лякатимуся радості та всього, що красиве. Не боятимуся вірити у Добро і за все дякувати. Адже все є Божим даром [16, с. 192].

Додаток Д

У житті є тільки одне велике щастя:

любити і бути любимим!!!

Життя – це шанс. Скористайся ним.

Життя – це краса. Милуйся нею.

Життя – це мрія. Здійсни її.

Життя – це виклик. Прийми його.

Життя – це обов'язок. Виконай його.

Життя – це гра. Стань гравцем.

Життя – це цінність. Цінуй його.

Життя – це скарб. Бережи його.

Життя – це любов. Насолоджуйся нею.

Життя – це тайна. Пізнай її.

Життя – це юдоль бід. Перебори все.

Життя – це пісня. Доспівай її.

Життя – це боротьба. Почни її.

Життя – це безодня невідомого. Не бійся вступити в неї.

Життя – це удача. Шукай її.

Життя таке чудове!!! Не погуби його [83, с. 57].

Додаток Е
СНІЖИНКА

(Казка для натхнення)

«Скажи мені, скільки важить сніжинка?» – запитало Мишеня у Голуба.

«Не більше, ніж нічого», – відповів той.

«Тоді я розповім тобі одну дивовижну історію», – сказало Мишеня.

«Я сидів на гілці ялинки, біля самого стовбура, коли почав падати сніг. Це було схоже на безтурботний сон. Щоб якось згаяти час, я лічив сніжинки, що легко падали на хвою моєї гілки. Нарахував приблизно 3 741 952 сніжинки. Коли впала ще одна, то своєю вагою (не більшою, ніж нічого!) зламала гілку».

Розповівши цю історію, Мишеня зникло.

І Голуб подумав: «Мабуть для того, щоб настав мир у цьому світі, бракує голосу всього-навсього однієї людини».

Джерело

1. Вступ до спеціальності : навчально-методичний посібник / [автор-упорядник Оксана Володимирівна Джус]. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 128 с.

2. Права дитини: від витоків до сьогодення : [зб. текстів, метод. та інформ. матеріалів : метод. вид. / авт.-упор. Г. М. Лактіонова (кер.), Л. В. Пироженко, О.В.Сухомлинська та ін.]. – К. : Либідь, 2002. – С. 156–157, 161–164, 175–177, 221–225.

Додаток Ж

Методика визначення мотивації до успіху та уникнення невдач (А. Реана)

Інструкція

Вам пропонується дати відповідь «Так» або «Ні» на записані нижче 20 суджень. Намагайтеся уявити ситуацію, яка впливає зі змісту. Перевагу віддавайте тій відповіді, яка першою спаде Вам на думку.

Текст опитувальника:

1. Починаючи роботу, сподіваюсь на успіх.
2. У діяльності я є активним.
3. Вважаю себе схильним до проявів ініціативи.
4. При виконанні відповідальних завдань намагаюся, у міру можливості, виявити причини відмови від них.
5. Схильний до крайнощів: обираю або надто легкі завдання, або нереально важкі.
6. При зустрічі з труднощами зазвичай не відступаю, а шукаю шляхів їх подолання.
7. При чергуванні успіхів і невдач схильний до переоцінювання своїх успіхів.
8. Продуктивність діяльності в основному залежить від моєї цілеспрямованості, а не від зовнішнього контролю.
9. При виконанні достатньо важких завдань в умовах обмеженості часу результативність моєї діяльності погіршується.
10. Я схильний проявляти наполегливість у досягненні мети.
11. Я схильний планувати своє майбутнє на достатньо віддалену перспективу.
12. Якщо я ризикую, то з розумом.
13. Я не дуже наполегливий у досягненні мети, особливо якщо відсутній контроль.
14. Волю ставити перед собою середні за важкістю або трохи завищені, але досяжні цілі.
15. У випадку невдачі у виконанні завдання зацікавлення ним спадає.
16. У чергуванні успіхів і невдач я більш схильний до переоцінювання невдач.
17. Віддаю перевагу плануванню свого майбутнього лише на найближчу перспективу.
18. У роботі за умови обмеженості часу результативність діяльності в мене покращується, навіть якщо завдання є достатньо важким.
19. У випадку невдачі я зазвичай не відмовляюся від поставленої мети.
20. Якщо я сам обрав для себе завдання, то у випадку невдачі зацікавлення ним лише зростає.

Аналіз результатів

Один бал отримують відповіді:

«Так» на твердження:	1, 2, 3, 6, 8, 10, 11, 12, 14, 16, 18, 19, 20
«Ні» на твердження:	4, 5, 7, 9, 13, 15, 17

Підраховується загальна кількість балів. Якщо досліджуваний набрав від 1 до 7 балів, то діагностується мотивація на невдачу (страх перед невдачею). Якщо він набирає від 14 до 20 балів, то діагностується мотивація на успіх (надія на успіх). Якщо кількість набраних балів від 8 до 13, то можна вважати, що мотиваційний полюс у досліджуваного не є вираженим.

При цьому 8–9 балів – ближче до страху перед невдачею, а 12–13 – ближче до мотивації успіху [61, с. 268].

Додаток 3

Діагностика рівня конфліктності особистості

Інструкція. Прочитайте питання та оберіть один із запропонованих варіантів відповіді.

1. У громадському транспорті почалася суперечка на підвищених тонах. Ваша реакція?

- A. Не беру участі.
- B. Коротко висловлююсь на захист того, кого вважаю правим.
- B. Активно втручаюся, «викликаючи вогонь на себе».

2. Чи виступаєте Ви на зборах із критикою на адресу керівництва?

- A. Ні.
- B. Тільки якщо маю на це підстави.
- B. Критикую з будь-якого приводу не тільки керівництво, але й тих, хто його захищає.

3. Чи часто Ви сперечаєтесь з друзями?

- A. Тільки якщо вони не надто вразливі.
- B. Тільки з приводу принципових питань.
- B. Суперечки – моя стихія.

4. Уявіть, що Ви стоїте в черзі. Як Ви реагуєте, якщо хтось намагається пройти без черги?

- A. Обурююся в душі, але мовчу.
- B. Роблю зауваження.
- B. Підходжу до початку черги і слідкую за порядком.

5. На обід Вам подали недосолену страву. Ваша реакція?

- A. Не буду піднімати шуму через дрібниці.
- B. Посолою не коментуючи.
- B. Не втримаюсь від зауваження і, можливо, демонстративно відмовлюсь від їжі.

6. Вам наступили на ногу на вулиці чи у транспорті. Ваша реакція?

- A. З обуренням подивлюся на кривдника.
- B. Сухо зроблю зауваження.
- B. Висловлюсь, не підбираючи слів.

7. Хтось із Ваших близьких купив річ, яка Вам не сподобалась. Ваша реакція?

- A. Промовчу.
- B. Обмежусь коротким коментарем.
- B. Влаштую скандал.

8. Вам не пощастило в лотереї. Як Ви до цього поставитесь?

- A. Намагатимусь бути байдужим, але в душі дам слово ніколи більше не брати участі в ній.
- B. Не приховуватиму жалю, але поставлюсь до цієї ситуації з гумором, пообіцявши взяти реванш.
- B. Програш надовго зіпсує настрій.

Опрацювання результатів. Підрахуйте кількість набраних Вами балів, виходячи з того, що варіант А оцінюється 4, Б – 2, В – 0 балами.

28–32 бали. Ви тактовні й миролюбні, уникаєте суперечок, конфліктів і критичних ситуацій на роботі та вдома. Проте інколи Вас можуть назвати пристосованцем через те, що не прагнете відстоювати свої права, прислуховуючись до чужих рішень.

15–28 балів. Вас уважають людиною конфліктною. Але насправді Ви конфліктуєте тільки в тому випадку, якщо нема іншого виходу й інші засоби вирішення проблеми вичерпані.

Ви твердо відстоюєте власну думку, не виходячи при цьому за рамки коректності, не принижуетесь до образ. Усе це викликає до Вас повагу.

0–14 балів. Суперечності і конфлікти – це повітря, без якого Ви не можете жити. Любите

критикувати інших, але коли Вам це вигідно. Якщо ж чуєте зауваження на свою адресу, готові “з’їсти живцем” того, хто критикує. Ваша критика – заради критики, а не заради справи. Досить важко доводиться тим, хто поруч з Вами на роботі та вдома. Ваша нестриманість відштовхує людей. Спробуйте змінити свій складний і конфліктний характер.

Додаток К
Оцінка врівноваженості в конфліктах і схильності
до нервових зривів

Інструкція. Чи загрожує Вам нервовий зрив? Ви дізнаєтеся про це, відповівши на запитання тесту.

1. Чи важко Вам звернутися до кого-небудь із проханням про допомогу?
  - Так, завжди (3);
  - дуже часто (2);
  - іноді (1);
  - дуже рідко (0);
  - ніколи (0).
2. Чи думаєте Ви про свої проблеми навіть у вільний час?
  - Дуже часто (5);
  - часто (4)
  - іноді (2);
  - дуже рідко (0);
  - ніколи (0).
3. Побачивши, що в людини щось не виходить, чи відчуваєте Ви бажання зробити це замість неї?
  - Так, завжди (5);
  - дуже часто (4);
  - іноді (2);
  - дуже рідко (0);
  - ніколи (0).
4. Чи довго Ви хвилюєтеся через неприємності?
  - Так, завжди (5);
  - дуже часто (4);
  - іноді (2);
  - дуже рідко (0);
  - ніколи (0).
5. Скільки часу Ви відпочиваєте?
  - Більше трьох годин (0);
  - дві-три години (0);
  - одну-дві години (2);
  - жодної хвилини (4).
6. Чи перебиваєте Ви, не дослухавши, людину, яка пояснює Вам що-небудь із зайвими подробицями?
  - Так, завжди (4);
  - часто (3);
  - залежить від обставин (2);
  - рідко (1);
  - ні (0).
7. Про Вас говорять, що Ви завжди поспішаєте?
  - Так (5);
  - часто поспішаю (4);
  - поспішаю, як і всі (1);
  - поспішаю тільки у виняткових випадках (0);
  - ніколи не поспішаю (0).
8. Чи важко Вам відмовитися від смачної їжі?
  - Так, завжди (3);
  - дуже часто (2);
  - іноді (0);

- дуже рідко (0);
  - ніколи (0).
9. Чи доводилося Вам робити декілька справ одночасно?
- Так, завжди (5);
  - дуже часто (4);
  - іноді (3);
  - рідко (1);
  - ніколи (0).
10. Чи вважаєте, що під час розмови Ваші думки кружляють десь далеко?
- Дуже часто (5);
  - часто (4);
  - трапляється (3);
  - дуже рідко (0);
  - ніколи (0).
11. Чи не здається Вам деколи, що люди говорять про несуттєві, “порожні” речі?
- Дуже часто (5);
  - часто (4);
  - іноді (1);
  - дуже рідко (0);
  - ніколи (0).
12. Ви хвилюєтеся, коли стоїте у черзі?
- Дуже часто (4);
  - часто (3);
  - дуже рідко (1);
  - ніколи (0).
13. Чи любите Ви давати поради?
- Так, завжди (4);
  - дуже часто (3);
  - іноді (1);
  - дуже рідко (0);
  - ніколи (0).
14. Чи довго Ви вагаєтеся перед тим, як прийняти якийсь рішення?
- Завжди (3);
  - дуже часто (2);
  - часто (1);
  - дуже рідко (3);
  - ніколи (0).
15. Як Ви розмовляєте?
- Квапливо, скоромовкою (3);
  - швидко (2);
  - спокійно (0);
  - поволі (0).

Опрацювання та інтерпретація результатів

Від 45 до 60 балів – нервовий зрив для Вас – це реальна загроза. Перевірте кров’яний тиск і вміст холестерину в крові. Вам треба змінити спосіб і ритм свого життя.

Від 20 до 44 балів – Вам потрібно ставитися до життя спокійно й уміти внутрішньо розслабитися, знімаючи напруження.

До 19 балів – Вам вдається зберігати спокій і врівноваженість. Старайтеся й надалі уникати хвилювань, не звертати увагу на дрібниці, не сприймати драматично будь-які невдачі.

0 балів – якщо ви відповідали чесно й відверто, то єдина небезпека, яка Вам загрожує, –

це надмірний спокій і, зазвичай, нудьга [97, с. 84–87].

Додаток Л

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про соціальну роботу з дітьми та молоддю

Цей Закон визначає організаційні і правові засади соціальної роботи з дітьми та молоддю.

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення термінів

У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються у такому значенні:

соціальна робота з дітьми та молоддю – діяльність уповноважених органів, підприємств, організацій та установ незалежно від їх підпорядкування і форми власності та окремих громадян, яка спрямована на створення соціальних умов життєдіяльності, гармонійного та різнобічного розвитку дітей та молоді, захист їх конституційних прав, свобод і законних інтересів, задоволення культурних та духовних потреб;

соціальне обслуговування – робота, спрямована на задоволення потреб, які виникають у процесі життєдіяльності, що забезпечує гармонійний та різнобічний розвиток дітей та молоді шляхом надання соціальної допомоги і різноманітних соціальних послуг;

соціальний супровід – робота, спрямована на здійснення соціальних опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу;

соціальна профілактика – робота, спрямована на попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді та запобігання такому впливу;

соціальна реабілітація – робота, спрямована на відновлення морального, психічного та фізичного стану дітей та молоді, їх соціальних функцій, приведення індивідуальної чи колективної поведінки у відповідність із загальноновизнаними суспільними правилами і нормами;

соціальне інспектування – система заходів, спрямованих на здійснення нагляду, аналізу, експертизи, контролю за здійсненням соціальних програм, проєктів, умовами життєдіяльності, моральним, психічним та фізичним станом дітей та молоді, забезпечення захисту їх прав, свобод та законних інтересів;

центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді – спеціальні заклади, що надають соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги; (Абзац восьмий статті 1 в редакції Закону N 2353-ІУ (2353-15) від 18.01.2005)

фахівець із соціальної роботи – особа, яка має спеціальну освіту і здійснює соціальну роботу з різними категоріями дітей та молоді або відповідними соціальними групами на професійних або волонтерських засадах;

волонтерський рух – добровільна, доброчинна, неприбуткова та вмотивована діяльність, яка має суспільно корисний характер;

соціальний менеджмент - управління системою соціальної роботи, спрямоване на реалізацію її завдань та пошук оптимальних шляхів їх вирішення.

Стаття 2. Законодавство України про соціальну роботу з дітьми та молоддю

Законодавство України про соціальну роботу з дітьми та молоддю базується на Конституції України (254к/96- ВР) і складається з цього Закону та інших нормативно-правових актів.

Якщо міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені цим Законом, то застосовуються правила міжнародних договорів.

Стаття 3. Суб'єкти соціальної роботи з дітьми та молоддю Суб'єктами соціальної роботи з дітьми та молоддю є:

уповноважені органи, які здійснюють соціальну роботу з дітьми та молоддю;

фахівці із соціальної роботи.

До уповноважених органів належать:

органи виконавчої влади;

органи місцевого самоврядування;

служби у справах неповнолітніх;

центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, їх спеціалізовані формування; (Абзац п'ятий частини другої статті 3 із змінами, внесеними згідно із Законом N 2353-ІУ (2353-15) від 18.01.2005)

підприємства, установи та організації, незалежно від їх підпорядкування та форми власності.

Стаття 4. Об'єкти соціальної роботи з дітьми та молоддю

Об'єктами соціальної роботи з дітьми та молоддю є:

діти, молодь та члени їх сімей;

професійні та інші колективи;

соціальні групи, щодо яких здійснюється соціальна робота.

Стаття 5. Основні принципи здійснення соціальної роботи з дітьми та молоддю

Соціальна робота з дітьми та молоддю ґрунтується на загальновизнаних гуманістичних, демократичних та правових засадах.

Основними принципами соціальної роботи з дітьми та молоддю є: законність, додержання і захист прав людини; диференційність, системність, індивідуальний підхід; доступність, конфіденційність у соціальній роботі;

відповідальність суб'єктів соціальної роботи за додержання етичних і правових норм, вимог та правил здійснення соціальної роботи;

добровільність у прийнятті допомоги.

Стаття 6. Сфери та рівні здійснення соціальної роботи з дітьми та молоддю Сферами здійснення соціальної роботи з дітьми та молоддю є:

громадська;

економічна;

освітня;
виховна;
культурна;
оздоровча.

Соціальна робота з дітьми та молоддю, державне управління та контроль у цій сфері здійснюються на місцевому, регіональному, державному рівнях.

Розділ II

ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ

Стаття 7. Основні напрями державної політики у сфері соціальної роботи з дітьми та молоддю Основними напрямками державної політики у сфері соціальної роботи з дітьми та молоддю є: визначення правових засад соціальної роботи з дітьми та молоддю;

розроблення та реалізація державних, галузевих, регіональних програм соціального становлення і соціальної підтримки дітей та молоді;

створення сприятливих умов для гармонійного розвитку дітей та молоді, задоволення потреб у добровільному виборі виду діяльності, не забороненому законодавством, активної участі в творчій, культурологічній, спортивній і оздоровчій діяльності;

консультування і надання соціальних послуг, соціально-медичної, психолого-педагогічної, правової, інформаційної та інших видів соціальної допомоги;

здійснення соціального менеджменту щодо організації діяльності органів виконавчої влади, громадських організацій, спрямованої на подолання соціальних проблем;

здійснення соціально-профілактичної роботи щодо запобігання наслідкам негативних явищ та подолання таких наслідків;

розроблення та здійснення комплексу реабілітаційних заходів щодо відновлення соціальних функцій, психологічного та фізичного стану дітей та молоді, які зазнали жорстокості, насильства, потрапили в екстремальні ситуації;

сприяння дитячим і молодіжним організаціям, іншим об'єднанням громадян, фізичним особам у реалізації ними власних соціально значущих ініціатив і проектів;

забезпечення дотримання соціальних стандартів і нормативів умов життєдіяльності, морального, психологічного та фізичного стану дітей та молоді;

здійснення кадрового, науково-методичного, фінансового, матеріально-технічного, інформаційного та інших видів забезпечення соціальної роботи;

сприяння розвитку та підтримка волонтерського руху;

встановлення та зміцнення зв'язків із соціальними службами для молоді за кордоном, інтеграція в міжнародну систему соціальної роботи з молоддю;

здійснення комплексу медико-соціальних та реабілітаційних заходів щодо адаптації в суспільстві дітей з вадами фізичного та розумового розвитку.

Стаття 8. Соціальне обслуговування дітей та молоді

Соціальне обслуговування дітей та молоді здійснюється у порядку, визначеному законодавством, шляхом надання соціальних послуг:

гарантованих державою безкоштовних фізкультурно-оздоровчих послуг;
у доборі роботи і працевлаштуванні відповідно до покликання, здібностей, професійної підготовки, освіти, професійної орієнтації та перепідготовки;
у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту, спеціального медичного обслуговування, оздоровлення, відпочинку;
добродійних послуг для задоволення духовних, культурних, естетичних, виховних, освітніх, оздоровчо-лікувальних, рекреаційних та інших потреб.

Стаття 9. Соціальний супровід дітей та молоді

Соціальний супровід передбачає здійснення:

службами у справах неповнолітніх, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді системного обліку та догляду дітей і молоді, які опинилися в складних життєвих ситуаціях; (Абзац другий статті 9 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2353-ІУ 2353-15) від 18.01.2005)

систематичних і комплексних заходів, спрямованих на подолання життєвих труднощів, збереження та підвищення соціального статусу дітей та молоді;

системи заходів, спрямованих на подолання різних видів залежностей, які завдають шкоди психічному і фізичному здоров'ю дітей та молоді;

соціальної опіки щодо дітей з вадами фізичного та розумового розвитку.

Стаття 10. Соціальна профілактика серед дітей та молоді

Соціальна профілактика серед дітей та молоді передбачає здійснення:

системного обліку і догляду за дітьми та молоддю, які виявили схильність до асоціальної поведінки;

інформаційно-просвітницької, пропагандистської та агітаційної роботи серед дітей та молоді за місцем проживання, навчання або роботи.

Стаття 11. Соціальна реабілітація дітей та молоді

Соціальна реабілітація дітей та молоді передбачає здійснення:

навчально-виховної реабілітації у загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей та молоді, які потребують соціальної допомоги; у спеціальних загальноосвітніх школах

(школах-інтернатах) для дітей та молоді, які потребують корекції фізичного та розумового розвитку; у загальноосвітніх санаторних школах (школах-інтернатах) для дітей, які потребують тривалого лікування;

соціально-лікувальної та психологічної реабілітації у відповідних закладах охорони здоров'я дітей та молоді, які зазнали жорстокості, насильства, а також які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС;

фізичної реабілітації дітей та молоді з фізичними, розумовими вадами у спеціалізованих фізкультурно-оздоровчих закладах (клубах, центрах тощо);

медико-соціальної реабілітації неповнолітніх, які зловживають алкоголем, наркотиками і які за станом здоров'я не можуть бути направлені до шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації;

соціально-освітньої реабілітації в школах соціальної реабілітації та професійних училищах соціальної реабілітації неповнолітніх, які скоїли правопорушення.

Стаття 12. Соціальне інспектування у сфері соціальної роботи з дітьми та молоддю

Соціальне інспектування здійснюється з метою контролю за додержанням вимог законодавства щодо захисту прав і свобод дітей та молоді у сфері соціальної роботи з ними.

Соціальне інспектування здійснюється центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді спільно з відповідними органами виконавчої влади, яким законодавством надано право здійснювати інспекторський нагляд. (Частина друга статті 12 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2353-IV (2353-15) від 18.01.2005)

Порядок і умови здійснення соціального інспектування визначаються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань молодіжної політики.

За результатами соціального інспектування центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді мають право: (Абзац перший частини четвертої статті 12 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2353-IV (353-15) від 18.01.2005)

звертатися до органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ, організацій всіх форм власності;

порушувати перед відповідними органами клопотання про застосування передбачених законодавством санкцій до підприємств, установ та організацій усіх форм власності, громадян, накладання дисциплінарних та адміністративних стягнень на посадових осіб у разі порушення ними законодавства стосовно дітей та молоді.

Стаття 13. Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

1. Здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю покладається на: Державну соціальну службу для сім'ї, дітей та молоді;

республіканський (Автономної Республіки Крим), обласні, Київський та Севастопольський міські, районні, міські, районні у містах, селищні та сільські центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

спеціалізовані формування центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (служба соціальної підтримки сімей, служба роботи з ін'єкційними споживачами наркотиків, центр соціально-психологічної допомоги, центр соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями, мобільний пункт соціальної роботи в сільській та гірській місцевості, школа волонтерів, студентська соціальна служба, служба "Телефон довіри", інформаційно-ресурсний центр, дружня клініка для молоді, консультаційні пункти в закладах соціального спрямування тощо).

Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді діє в складі центрального органу виконавчої влади з питань сім'ї, дітей та молоді і йому підпорядковується.

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді утворюються, реорганізуються і ліквідуються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, належать до сфери їх управління і підпорядковуються відповідно органу виконавчої влади чи виконавчому органу міської, селищної, сільської ради.

Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді контролює і координує діяльність центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Республіканський (Автономної Республіки Крим), обласні, Київський та Севастопольський міські центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді контролюють і координують діяльність центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді відповідно районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах, селищних та сільських рад, а також надають їм практичну і методичну допомогу.

1. Штатна чисельність працівників республіканського (Автономної Республіки Крим), обласних, Київського та Севастопольського міських, районних, міських, районних у містах, селищних та сільських центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді встановлюється згідно з державними соціальними стандартами і нормативами.

2. Загальне положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді затверджує Кабінет Міністрів України.

3. Діяльність центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді фінансується за рахунок коштів, передбачених у місцевих бюджетах за відповідним кодом програмної класифікації видатків, та інших джерел, не заборонених законодавством.

4. Послуги, що надаються центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, є державними послугами і здійснюються на безоплатній основі. (Стаття 13 в редакції Закону № 2353-IV (2353-15) від 18.01.2005)

Стаття 14. Завданнями суб'єктів соціальної роботи з дітьми та молоддю є: надання різноманітних соціальних послуг, соціально-медичної, психолого-педагогічної, правової, інформаційної, матеріальної та інших видів соціальної допомоги, консультування дітей та молоді;

розроблення та здійснення системи заходів по створенню умов, достатніх для життєдіяльності різних категорій дітей та молоді;

здійснення соціально-профілактичної роботи серед дітей та молоді, проведення системи заходів щодо запобігання негативним явищам та їх подолання;

розроблення та здійснення реабілітаційних заходів щодо відновлення соціальних функцій, морального, психічного та фізичного стану дітей та молоді, пристосування їх до безпечних соціальних та інших умов життєдіяльності, а також надання допомоги дітям, молоді, які зазнали жорстокості та насильства, потрапили в екстремальні ситуації;

здійснення міжнародного співробітництва, вивчення і поширення передового міжнародного досвіду з питань соціальної роботи з дітьми та молоддю;

сприяння молодіжним організаціям і окремим громадянам у їх культурному і фізичному розвитку, участі в трудовій та суспільно корисній діяльності;

здійснення інших повноважень у сфері соціальної роботи з дітьми та молоддю.

Стаття 15. Права суб'єктів соціальної роботи з дітьми та молоддю
Суб'єкти соціальної роботи з дітьми та молоддю мають право:

вносити до органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування пропозиції щодо соціальної роботи з дітьми і молоддю, брати участь у їх реалізації;

укладати договори з підприємствами, установами і організаціями, в тому числі зарубіжними, на виконання ними робіт, що сприяють підвищенню ефективності соціальної роботи;

створювати агентства, спеціалізовані служби, інші установи соціального спрямування, займатися благодійництвом відповідно до законодавства України;

одержувати від підприємств, установ та організацій усіх форм власності інформацію з питань соціальної роботи з дітьми та молоддю;

проводити на підприємствах, в установах та організаціях соціологічні дослідження з проблем молоді;

представляти інтереси окремих молодих людей (молодих сімей) в їх відносинах з підприємствами, установами, організаціями. (Абзац восьмий статті 15 виключено на підставі Закону № 2353-IV (2353-15) від 18.01.2005)

Стаття 16. Права та обов'язки фахівця із соціальної роботи з дітьми та молоддю

Права та обов'язки фахівця із соціальної роботи з дітьми та молоддю визначаються та затверджуються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань молодіжної політики.

Стаття 17. Підстави щодо зміни або припинення надання соціальних послуг дітям та молоді

Підставами щодо зміни або припинення надання соціальних послуг дітям та молоді визнаються:

досягнення повноліття дітьми та віку молодими громадянами, з якого на них не поширюються норми цього Закону;

добровільна відмова від отримання відповідного виду соціальних послуг, якщо ця відмова або її наслідки не порушують прав, свобод інших осіб та не несуть в собі загрозу життю особи, яка відмовляється від отримання відповідного виду соціальних послуг;

інші обставини, встановлені законом.

Розділ III

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ

Стаття 18. Відповідальність за порушення у сфері соціальної роботи з дітьми та молоддю

Порушеннями у сфері соціальної роботи з дітьми та молоддю визнаються:

порушення принципів здійснення соціальної роботи з дітьми та молоддю;
невиконання фахівцями із соціальної роботи своїх обов'язків;
порушення порядку здійснення соціальної роботи з дітьми та молоддю;
порушення суб'єктами соціальної роботи інших вимог законодавства у сфері соціальної роботи з дітьми та молоддю.

За порушення законодавства щодо соціальної роботи з дітьми та молоддю суб'єкти соціальної роботи несуть відповідальність згідно з законами України.

Стаття 19. Порядок розгляду спорів, що виникають у сфері соціальної роботи з дітьми та молоддю

Спори, що виникають у сфері соціальної роботи з дітьми та молоддю, розглядаються відповідно до законодавства України.

Розділ IV

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ

Стаття 20. Міжнародне співробітництво у сфері соціальної роботи з дітьми та молоддю

Україна бере участь у міжнародному співробітництві у сфері соціальної роботи з дітьми та молоддю на державному, регіональному та місцевому рівнях.

З метою розвитку міжнародного співробітництва в цій сфері Україна укладає міжнародні угоди з іншими державами та міжнародними організаціями.

Розділ V

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.
2. Кабінету Міністрів України у тримісячний строк:
подати до Верховної Ради України пропозиції про приведення законодавчих актів України у відповідність з цим Законом;
розробити і затвердити мінімальні стандарти щодо здійснення соціальної роботи з дітьми та молоддю; привести свої нормативно-правові акти у відповідність з цим Законом.

Президент України Л.КУЧМА

м. Київ, 21 червня 2001 року № 2558-III

Джерело: [<http://zakon4.rada.gov.ua/>].

Додаток М

Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи (соціальних працівників і соціальних педагогів)

Першочерговим завданням соціального працівника є покращення добробуту і допомога у задоволенні основних потреб усіх людей, а особливо потреб найбільш незахищених груп населення. Історично склалося, що соціальна робота фокусується на соціальному благополуччі людей і суспільства. Завданням соціальної роботи є також з'ясування причин, які зумовлюють виникнення життєвих проблем, та пошук засобів їх розв'язання.

Соціальні працівники сприяють утвердженню соціальної справедливості і соціальним змінам в суспільстві на користь своїх клієнтів. До поняття клієнтів включають дітей, підлітків, старшокласників, молодь, сім'ї, педагогів, шкільні та позашкільні групи, організації і громади. Соціальні працівники враховують культурні та етнічні особливості, вони борються проти дискримінації, всілякого роду утисків, бідності та інших форм соціальної несправедливості. Такого роду діяльність може здійснюватися у вигляді безпосередньої допомоги, організаційної роботи у місцевих громадах, консультативної і юридичної допомоги, політичних акцій, дослідження та оцінки ефективності. Соціальні працівники намагаються навчити людей використовувати власний потенціал і самостійно вирішувати свої життєві проблеми. Соціальні працівники також прагнуть підвищити відповідальність організацій, громад, інших соціальних інститутів перед їхніми членами за задоволення потреб та вирішення соціальних проблем.

Професія соціального працівника (соціального педагога) ґрунтується на низці основних цінностей. Вироблені соціальними працівниками протягом усього існування цієї професії, вони і тепер є фундаментом їх унікальної місії:

- служіння людям;
- захист соціальної справедливості;
- повага до особистості і людської гідності;
- шанування людських стосунків;

- цілісність;
- компетентність.

Це коло цінностей відображає всю унікальність професії соціального працівника (соціального педагога). Основні цінності і принципи, які на них базуються, мають узгоджуватися із суспільними процесами та всім набутим суспільним досвідом.

Мета створення етичного кодексу:

Оскільки професійна етика є основою соціальної роботи, необхідно чітко сформулювати її етичні принципи та етичні стандарти. Етичний кодекс Асоціації соціальних працівників являє собою ті принципи та стандарти, якими мають керуватися фахівці у роботі.

Етичний кодекс важливий для всіх соціальних працівників незалежно від їхніх конкретних професійних функцій, умов роботи та особливостей населення, якому вони надають послуги.

Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи (соціальних працівників і соціальних педагогів) України – це документ, який націлює на здійснення соціальної роботи в багатьох функціональних сферах з метою розвитку потенціалу та можливостей особистості, а також задоволення людських потреб.

В Етичному кодексі спеціалістів із соціальної роботи України визначені положення, які є для фахівців принциповими орієнтирами з питань професійної діяльності, виконання службових обов'язків, організації взаємодії з клієнтами. У документі визначені шляхи розв'язання моральних проблем та прийняття найбільш адекватного професійного рішення в етичних питаннях.

В основу Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України покладений вітчизняний досвід і міжнародні етичні принципи й стандарти соціальної роботи, що визначені на загальних зборах Міжнародної Федерації соціальних працівників (IFSW) у м. Коломбо (Шрі-Ланка) 6–8 липня 1994 року.

Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України містить:

– етичні принципи діяльності спеціалістів із соціальної роботи

(перелік базових етичних ідей і традицій, що стають підґрунтям для прийняття етичного рішення в соціальній роботі);

– норми етичної поведінки спеціалістів із соціальної роботи (основа професійної діяльності).

1. Етичні принципи діяльності спеціалістів із соціальної роботи

Повага до гідності кожної людини. Кожна людина є неповторною та унікальною, що необхідно враховувати, не допускаючи жодного прояву зневаги до особистості. Кожна людина має право на самореалізацію, що не призводить до порушення подібних прав інших осіб. Соціальна робота несумісна з прямим чи опосередкованим примусом клієнтів до будь-яких дій навіть на користь клієнта або його близького соціального оточення.

Пріоритетність інтересів клієнтів. Спеціалісти із соціальної роботи спрямовують усі зусилля, знання та навички на допомогу окремим громадянам, сім'ям, групам, спільнотам та громадам для їх удосконалення, а також з метою вирішення конфліктів та подолання їх наслідків.

Толерантність. Спеціалісти із соціальної роботи є толерантними до різних емоційних проявів клієнтів, мають належний рівень професійної підготовки, за будь-яких обставин зберігають рівновагу, терпимість. Вони сприймають проблеми й обставини клієнтів незалежно від їхнього способу життя, поведінки, соціального та національного походження, статі тощо.

Довіра та взаємодія у вирішенні проблем клієнта. Спеціалісти із соціальної роботи співпрацюють з клієнтами, намагаючись якнайкраще розв'язувати будь-які завдання, з якими вони стикаються, з метою задоволення їхніх інтересів. Такі фахівці сприяють добровільній участі клієнтів у процесі надання соціальної послуги. Вони мають сприяти максимальній самостійності клієнтів у розв'язанні їхніх соціальних проблем та в діях у відповідних соціальних ситуаціях. Спеціалісти із соціальної роботи створюють доброзичливу атмосферу спілкування з клієнтом. Довіра до спеціаліста із соціальної роботи є необхідною умовою результативної соціальної діяльності.

Доступність послуг. Спеціалісти із соціальної роботи надають допомогу кожному, хто звертається до них за захистом, підтримкою, консультацією або порадою, без будь-якої дискримінації щодо статі, віку, фізичних або розумових обмежень, соціальної чи расової приналежності, віросповідання, мови, політичних поглядів, сексуальної орієнтації.

Конфіденційність. Спеціалісти із соціальної роботи в будь-якій соціальній ситуації інформують клієнтів про те, як забезпечується конфіденційність, для чого вона необхідна, а також про обмеження в її дотриманні. Обов'язок спеціалістів із соціальної роботи – бути конфіденційними, що виключає можливість розголошення будь-яких відомостей про клієнтів, за винятком тих випадків, коли це робиться з їхньої згоди чи в установленому законом порядку.

Дотримання норм професійної етики. Спеціалісти із соціальної роботи сприяють формуванню та реалізації заходів соціальної політики, забезпеченню благополуччя людини, спільноти, громади, несуть відповідальність за розвиток та дотримання професійних норм у розв'язанні практичних завдань соціальної роботи.

2. Норми етичної поведінки спеціалістів із соціальної роботи

Норми етичної поведінки спеціалістів із соціальної роботи є основою їхньої професійної діяльності згідно із загальнолюдськими цінностями та етичними принципами соціальної роботи.

2.1. Етична поведінка стосовно професії:

Дотримуватися Етичного кодексу, діяти відповідно до принципів і норм етичної поведінки.

Підвищувати якість та ефективність соціальних послуг, розвивати професіоналізм у соціальній роботі, залучаючи волонтерів (добровільних помічників) до виконання посильних для них завдань.

Бути відповідальним за клієнтів у рамках обмежень, установлених положеннями цього кодексу.

Визначати й з'ясовувати характер та причини індивідуальних, сімейних, групових соціальних та проблем територіальної громади, глобальних соціальних проблем.

Підвищувати статус соціальної та соціально-педагогічної

роботи.

Стимулювати розроблення та впровадження соціальних технологій, методів, методик, програм, що спрямовані на покращення якості життя людини, сім'ї, групи людей, громади, спільноти та суспільства.

Визнавати пріоритети професійної відповідальності над власними інтересами.

Роз'яснювати призначення, цілі та завдання професійної соціальної та соціально-педагогічної роботи.

2.2. Етична поведінка стосовно колег

Визнавати різні погляди та форми практичного досвіду колег у соціальній роботі й інших фахівців, висловлювати критичні зауваження та пропозиції лаконічно і коректно.

Піддавати конструктивному аналізу професійні дії колег, теоретичні та методичні засади їхньої професійної діяльності.

Створювати та систематично використовувати можливості, умови для обміну знаннями, досвідом і поглядами з колегами у соціальній роботі, фахівцями інших галузей, волонтерами з метою вдосконалення власної практики діяльності та збагачення інтелектуальних ресурсів професійної групи.

Підтримувати діяльність легалізованих професійних об'єднань та асоціацій, що відповідає вимогам чинного законодавства.

Відстоювати професійну честь і гідність своїх колег, не допускати упередженої критики на їхню адресу та щодо професії взагалі.

Звертати увагу відповідних організацій на будь-які порушення положень цього Кодексу.

2.3. Етична поведінка стосовно клієнтів

Поважати особистість клієнта і гарантувати захист його гідності та прав незалежно від походження, статі, віку та внеску в суспільний і соціальний розвиток.

Прагнути зрозуміти кожного клієнта, з'ясувати всі чинники проблеми, що виникла, пропонувати оптимальні види професійної діяльності або соціальних послуг.

Безпека клієнтів є першою умовою діяльності спеціалістів із

соціальної роботи.

Допомагати всім клієнтам рівною мірою.

Заохочувати клієнта до взаємодії, яка ґрунтується на довірі, співчутті та збереженні конфіденційності.

Визнавати й поважати наміри, відповідальність клієнтів за прийняте рішення.

Якщо неможливо надати відповідну соціальну послугу, спеціалісти із соціальної роботи зобов'язані повідомити про це клієнтам, залишивши за ними право на свободу дій.

2.4. Етична поведінка стосовно взаємодіючих організацій

Співпрацювати з тими установами й організаціями, наміри та діяльність яких спрямовані на надання соціальних послуг, використовувати досвід їхньої роботи як ресурсну можливість для підвищення якості допомоги клієнтам.

Підтримувати та популяризувати партнерські стосунки між організаціями, що здійснюють соціальну діяльність у громаді, суспільстві.

Забезпечувати професійну звітність перед клієнтами та громадськістю про ефективність і продуктивність роботи шляхом періодичних публічних оглядів якості, результативності та ефективності послуг, що надаються [84, с. 169–182].

Етичний кодекс психолога

На I Установчому з'їзді Товариства психологів України 20 грудня 1990 року в м. Києві прийнято Етичний кодекс психолога. Цей нормативний акт є гарантом високопрофесійної, гуманної, високоморальної діяльності психологів України, здійснюваної залежно від спеціалізації та сфери їх інтересів.

Даний Кодекс являє собою сукупність етичних норм, правил поведінки, що склалися у психологічному співтоваристві й регулюють його життєдіяльність. Об'єктом досліджень і впливу психологів є внутрішній світ особистості, тому їхні контакти з іншими людьми повинні бути теплими, доброзичливими.

Етичний кодекс сприяє більш успішному здійсненню психологами своєї професійної діяльності, зокрема, психологам шкіл

і вищих навчальних закладів допомагає у підвищенні ефективності навчання і виховання учнів та студентів; у галузі охорони здоров'я – у виконанні функцій, пов'язаних з профілактикою захворювань, лікуванням, реабілітацією пацієнтів; у сфері державного управління – у психологічному забезпеченні загального й галузевого управління.

Заснована Товариством психологів України Комісія з етики проводить роботу, спрямовану на правильне тлумачення ними Етичного кодексу, здійснює контроль за його додержанням, забезпечує формування сприйняття цього Кодексу як зобов'язання перед громадськістю, одного з важливих актів чинного законодавства.

I. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

1.1. Психологи несуть особисту відповідальність за свою роботу.

1.2. Психологи зобов'язані всіляко запобігати й не допускати антигуманних наслідків у своїй професійній діяльності.

1.3. Психологи повинні утримуватися від будь-яких дій чи заяв, що загрожують недоторканості особи; не мають права використовувати свої знання і становище з метою приниження людської гідності, пригнічування особистості або маніпулювання нею; несуть відповідальність за додержання пріоритету інтересів людини.

1.4. На психологів покладається відповідальність за надійність використовуваних методів та програмного забезпечення, валідність обробки даних досліджень, у тому числі і тих, які проводяться із застосуванням комп'ютерних технологій.

1.5. Психологи застосовують лише ті знання, якими вони володіють відповідно до своєї кваліфікації, повноважень і соціального статусу.

II. КОМПЕТЕНТНІСТЬ

2.1. Психологи постійно поповнюють свої знання про нові наукові досягнення в галузі їхньої діяльності, беруться за розв'язання тільки тих завдань, які

належать до сфери їх компетенції. У разі неспроможності завдання передають його іншому досвідченому фахівцеві або допомагають людині, яка звернулася за підтримкою, налагодити контакт з професіоналами, котрі можуть надати адекватну допомогу.

2.2. Психологи не застосовують методів і процедур, не апробованих центральними органами Товариства психологів України. У тих випадках, коли психологічні методики лише проходять випробування (з дозволу контрольних органів Товариства), психологи, проводячи експеримент з обмеженим контингентом досліджуваних, попереджають їх про застосування неперевіраних методів і технічних пристроїв або свій недостатній рівень оволодіння ними.

2.3. Психолог публікує під своїм ім'ям лише ту працю, яка повністю виконана ним самим або містить істотний власний внесок; недопустима публікація з метою особистої, матеріальної вигоди недостатньо підготовлених праць, невалідизованих методик, а психолог не може виконувати практичної роботи, не маючи належної кваліфікації та досвіду.

2.4. Психолог прагне до адекватних знань про свої індивідуальні якості та особливості і визначення меж власних професійних можливостей. Особистісні психологічні проблеми (які негативно впливають на якість виконання обов'язків) можуть бути показником професійної непридатності і мають якомога швидше коригуватись та розв'язуватись психологом.

ІІІ. ЗАХИСТ ІНТЕРЕСІВ КЛІЄНТА

3.1. Психологи суворо додержуються принципу добровільної участі клієнта в обстеженнях. Під час роботи з дітьми, пацієнтами з тяжкими психічними розладами (тобто в крайніх випадках) допускаються відхилення від принципу добровільності, але в межах законодавчих норм; обов'язком психолога є намагання налагодити з клієнтом співробітництво. Психологи утримуються від непотрібних лікувань.

3.2. Психологи, вступаючи з особами у контакт, для яких він є

обов'язково-примусовим (наприклад, у разі проведення психологічної експертизи), не мають права змушувати клієнта повідомляти відомості поза його волею, не можуть вживати примусових заходів для одержання даних, крім випадків, коли така інформація сприятиме безпеці навколишніх або самого клієнта.

3.3. Психологи не беруть участі в діях, спрямованих проти свободи особи. Вони не мають права змушувати клієнта розповідати про свою життєву філософію, політичні, релігійні чи етичні переконання, не повинні вимагати відмовитися від них.

3.4. Психологи беруть на себе професійну відповідальність за кваліфіковане обстеження, консультування, лікування. Вони домовляються про терміни завершення своєї діяльності або доцільність направлення клієнта до іншого компетентного спеціаліста. Відповідальність з психолога знімається, якщо він упевнився, що інший спеціаліст узяв відповідальність за клієнта на себе.

3.5. Психологи не мають матеріальних або особистих привілеїв, не можуть використовувати свої знання і становище, довірливе ставлення і залежність клієнта у власних корисливих інтересах. У тих випадках, коли послуги є платними, про фінансові умови домовляються заздалегідь; не встановлюється додаткова оплата за консультації і не береться плата з тих, кого психолог навчає або збирається екзаменувати. Якщо клієнт може отримати психологічну допомогу безкоштовно або меншим коштом в іншого фахівця, то психолог інформує про це клієнта.

3.6. Психолог уникає встановлення неофіційних взаємин з клієнтом, якщо це може стати на перешкоді проведенню діагностичної, консультаційної і корекційної роботи з ним. Між психологом і клієнтом не повинно бути статевої близькості у період, коли психолог несе відповідальність за нього.

3.7. Психолог має право вирішувати, на якому етапі консультування або лікування можна дати об'єктивний професійний висновок, а у випадках, коли він не може діяти в інтересах клієнта, роз'яснює йому і батькам (опікунам, піклувальникам) реальний стан справ.

3.8. Висновок за результатами проведеного обстеження чи лікування робить сам психолог, він не може перекладати це на інших. Він повинен чітко й однозначно формулювати висновок, так щоб його можна було правильно зрозуміти й використати отримані дані на користь клієнта.

3.9. Психолог не робить висновків і не дає порад, не маючи достовірних знань про клієнта або ситуацію, в якій він перебуває. У звіті (висновку) психолога має міститися лише необхідна і водночас достатня, що відзначається цілковитою надійністю результатів, інформація для розв'язання поставленого завдання, вказуватися межі здійснених досліджень, характер виявлених симптомів – постійний чи тимчасовий.

3.10. Психолог у доступній формі повідомляє обстежуваному про поставлений діагноз, методи та засоби допомоги. При цьому він зобов'язаний обачливо й обережно висловлюватися щодо виявлених патологій у психічному стані клієнта. Психолог обов'язково попереджає про те, хто і для чого може використати ці дані; він не може приховувати від людини, які офіційні рішення можуть бути винесені на підставі висновку.

Психолог уповноважений особисто запобігати некоректному й неетичному використанню результатів досліджень і повинен виконувати цей обов'язок незалежно від посадової субординації.

IV. КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ

4.1. Психолог зобов'язаний додержуватися конфіденційності у всьому, що стосується взаємин з клієнтом, його особистого життя і життєвих обставин. Виняток становлять випадки, коли виявлені симптоми є небезпечними для клієнта та інших людей, і психолог зобов'язаний поінформувати тих, хто може надати кваліфіковану допомогу.

Конфіденційності можна не додержуватись, якщо клієнт просить або згоджується, аби в його інтересах інформацію було передано іншій особі.

Психолог не збирає додаткових відомостей про обстежуваного

без його згоди і задовольняється лише тією інформацією, яка потрібна для виконання професійного завдання. Запис на магнітну стрічку і відеоплівку, фотографування і занесення інформації про клієнта до комп'ютерних банків даних здійснюються лише за згодою учасників.

Психолог зобов'язаний оберігати професійну таємницю, не поширювати відомостей, отриманих у процесі діагностичної і корекційної роботи, додержуватись анонімності імені клієнта (наприклад, під час навчання, в публікаціях). Для демонстрації і прослуховування будь-яких матеріалів потрібний письмовий дозвіл людини, за чією згодою вони були записані; на вимогу клієнта матеріали негайно знищуються.

Документація роботи психологів повинна вміщувати лише професійно необхідні матеріали. До цих матеріалів, пов'язаних з конфіденційним змістом діяльності психологів, має виключатися доступ сторонніх осіб. У тих випадках, коли психологи звертаються за допомогою до інших фахівців, потрібно спеціально ознайомити їх з питаннями, що стосуються умов і терміну зберігання таких матеріалів, а також обмежень у використанні інформації про клієнта, і попередити про міру відповідальності за недодержання конфіденційності.

Якщо психолог не в змозі надалі виконувати свої функції, він з'ясовує, чи потрібно зберігати матеріали (також інформацію, занесену до комп'ютера). У разі потреби психолог повинен передати виконання покладених на нього функцій іншому фахівцеві.

Психолог інформує клієнтів про правила додержання конфіденційності. Смерть або зникнення обстежуваного не звільняє психолога від необхідності зберігати професійну таємницю.

Психолог не передає методичних матеріалів особам, які не уповноважені здійснювати психологічну діяльність; не розкриває суті і призначення конкретної методики (за винятком доступних роз'яснень правоохоронним і судовим органам).

V. ЕТИЧНІ ПРАВИЛА ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

5.1. Планування психологічних досліджень передбачає дотримання таких умов: визначення об'єкта дослідження; чітке й однозначне формулювання його мети і завдань; встановлення контингенту обстежуваних; прогнозування можливостей використання одержаних результатів (наприклад, оцінювання перспективи професійної успішності, формування спільного колективу, психологічного втручання тощо). Психолог самостійно вибирає методи роботи, керуючись при цьому вимогами максимальної ефективності та наукової обґрунтованості.

5.2. Психолог забезпечує цілковиту надійність результатів, відповідає за рішення, які приймають офіційні особи на основі його висновків та рекомендацій, запобігає можливим помилкам у діяльності непрофесіоналів, котрі допомагають у роботі, але не ознайомлені з вимогами, що стосуються обмежень у використанні інформації про досліджуваних. Психолог несе відповідальність за правильне і доступне роз'яснення непрофесіоналам суті застосовуваних психологічних методів, а також за можливі антигуманні наслідки. Щодо психолога використовується принцип, аналогічний принципу презумпції невинності у судочинстві. Вина психолога в порушенні Етичного кодексу повинна бути доведена Комісією з етики Товариства психологів України.

Психолог зводить до мінімуму ризик ненавмисного негативного впливу на тих, хто бере участь в експерименті. Коли очікується, що дослідження або лікування може викликати у клієнта психогенну реакцію, психолог повинен отримати дозвіл на проведення роботи з ним Комісії з етики. Якщо умови експерименту потребують необізнаності досліджуваних з його суттю і результатами, психолог має пересвідчитися в тому, що це не завдасть шкоди жодному з учасників досліду. Такі відомості можуть бути розкриті після завершення експериментальної програми.

Психолог заздалегідь інформує клієнтів про право відмовитись від участі в дослідженні. Коли ж попри це вони дають згоду взяти участь в експерименті, психолог має переконатися в тому, що таке рішення прийняте незалежно від нього або інших осіб (наприклад,

батьків, опікунів, піклувальників, які наполягають пройти обстеження).

VI. КВАЛІФІКОВАНА ПРОПАГАНДА ПСИХОЛОГІЇ

1.1. Психологи інформують науковців, учителів, лікарів, широку громадськість про свою галузь діяльності на основі об'єктивних, точних даних таким чином, щоб не дискредитувати професію психолога і психологію як науково-практичний комплекс.

1.2. Психолог не виступає з публічними заявами для реклами або самореклами. Уміщуючи у засобах масової інформації оголошення про надання психологічних послуг населенню, повідомляє лише своє ім'я, адресу, номер телефону, професійну кваліфікацію, науковий ступінь, галузь психології, години прийому. У рекламному проспекті не може йтися про суми гонорару, не даються гарантії, не перелічуються здобутки і успішні випадки лікування, консультування, експертизи. Оголошення мають містити інформацію про мету курсів, а не обіцянки стосовно досягнення специфічних результатів. Психолог повинен брати професійну участь у навчальних програмах для населення, однак він має право робити це лише за умови, що вони виключають сумнівні методи й неефективні процедури.

1.3. Поради психолога у засобах масової інформації мають подаватися в узагальненій формі, без посилань на конкретні факти і ситуації, щоб не допустити розголошення конфіденційної інформації.

Усні виступи, аудіовізуальні, друковані матеріали та інші публікації, в яких наводяться з ілюстративною метою клінічні випадки, повинні виключати ідентифікування особи, групи чи організації. Методики публікуються лише у формі, яка дає змогу зберегти їх валідність та надійність.

VII. ПРОФЕСІЙНА КООПЕРАЦІЯ

7.1. Психолог, ведучи професійну дискусію, не повинен дискредитувати колег або представників інших професій, які використовують ті самі або інші наукові методи; він має виявляти повагу до наукових шкіл і

напрямів. Психолог цінує професійну компетентність, високу культуру та ерудицію, відповідальне ставлення до справи колег та представників інших професій. Якщо ж виявить ненауковість чи неетичність у професійній діяльності колеги, повинен сприяти виправленню ситуації, у разі неуспіху цих зусиль може виступити з об'єктивною, аргументованою критикою роботи колеги у психологічному співтоваристві. У тих випадках, коли критика на адресу члена Товариства виявляється суб'єктивною, упередженою, він має право звернутися до Комісії з етики, висновок якої може використати для спростування несправедливих оцінок чи критики.

7.2. Психолог не може застосовувати маніпулятивні методи для здобуття прихильності і привернення на свій бік клієнтури, не повинен намагатися стати монополістом у своїй галузі. Про досягнуті результати в теоретичній і практичній психології він зобов'язаний інформувати психологічну громадськість, ділитися набутим під час своєї професійної діяльності досвідом.

7.3. Розв'язуючи конкретні завдання обстеження, консультування і лікування людей, психолог вирішує, чи може використати знання, технічні й адміністративні можливості інших фахівців на благо клієнта та за згодою клієнта вступити в контакт з ними, зокрема особами, які лікують або лікували його раніше. Психолог бере відповідальність за клієнта, лише переконавшись, що той не має клієнтурних стосунків з іншими психологами.

7.4. Психолог забезпечує персонал адекватною інформацією про клієнтів, які користуються його послугами, передає у розпорядження колег тільки надійні й валідизовані психологічні методи, технічний інструментарій і відкриття. Усі професійні взаємини будуються на основі Закону про авторські права.

7.5. У вирішенні спірних питань психолог керується положеннями даного Етичного кодексу. Арбітром може бути Комісія з етики Товариства психологів України.

7.6. За порушення чинного законодавства, Статуту Товариства психологів та Етичного кодексу на психолога можуть бути накладені Комісією з етики такі стягнення: попередження; догана; виключення

з Товариства.

У разі виявлення порушень психологами, які не є членами Товариства, Комісія з етики звертається до інших громадських організацій чи державних установ з тим, щоб вони вжили необхідних заходів до винного.

7.7. Рішення Комісії з етики може бути скасоване Президією або з'їздом Товариства психологів [73, с. 87–95].

Додаток Н
Тест «Визначення емпатійних здібностей особистості»
(за методикою В. Бойка)

Ви маєте погодитись із наведеними твердженнями або заперечити їх, позначивши знаками «+» і «-» необхідні відповіді.

№ з/п	Твердження	Відповіді	
		«Так»	«Ні»
1	2	3	4
1	У мене є звичка уважно вивчати особистість і поведінку людей, їхній характер, схильності, можливості		
2	Якщо оточуючі виявляють ознаки знервованості, я зазвичай залишаюся спокійним		
3	Я більше довіряю своєму розуму, ніж інтуїції		
4	Я вважаю цілком доречним для себе цікавитись сімейними проблемами колег		
5	Я можу легко ввійти в довіру до людини, якщо буде потрібно		
6	Зазвичай я з першої зустрічі вгадую «споріднену душу» в новій людині		
7	Я з цікавістю розмовляю про життя, роботу, політику з подорожніми в потягу, літаку		
8	Я почуваюся непевно, якщо оточуючі чимось захоплені		
9	Моя інтуїція – надійніший засіб розуміння оточуючих, ніж знання або досвід		
10	Цікавитися внутрішнім світом іншої особистості – не тактовно		
11	Часто своїми словами я кривджу близьких мені людей, не помічаючи цього		
12	Я легко можу уявити себе якою-небудь твариною, відчуті її поведінку і стан		
13	Я рідко міркую про причини вчинків людей, що безпосередньо мене стосуються		
14	Я рідко переймаюся проблемами своїх друзів		
1	2	3	4

15	Звичайно за декілька днів я відчуваю: щось повинно трапитися з близькою мені людиною, і мої очікування справджуються		
16	У спілкуванні з діловими партнерами намагаюся уникати розмов про особисте		
17	Іноді близькі люди дорікають мені, що я до них неухважний		
18	Мені легко вдається копіювати інтонацію, міміку людей, наслідувати їх		
19	Мій зацікавлений погляд часто шукає нових партнерів		
20	Чужий сміх передається мені		
21	Часто, діючи навмання, я знаходжу правильний підхід до людини		
22	Я вважаю, що плакати від щастя не варто		
23	Я здатний цілком злитися з коханою людиною, ніби розчинившись у ній		
24	Мені рідко зустрічалися люди, котрих я розумів без зайвих слів		
25	Я мимоволі або з цікавості часто підслуховую розмови сторонніх людей		
26	Я можу залишатися спокійним, навіть якщо всі навколо мене хвилюються		
27	Мені простіше підсвідомо відчути сутність людини, ніж зрозуміти її, «розклавши все по поличках»		
28	Я спокійно ставлюся до дрібних прикростей, що трапляються з ким-небудь із членів сім'ї		
29	Мені було б важко щиро, довірливо розмовляти із замкненою людиною		
30	У мене творча натура – поетична, художня, артистична		
31	Я без особливої цікавості вислуховую сповіді нових знайомих		
32	Я нервую, коли бачу людину, котра плаче		
33	Моє мислення більше відзначається конкретністю, суворістю, послідовністю, ніж інтуїцією		
1	2	3	4

34	Коли друзі починають говорити про свої прикраси, я намагаюся перевести розмову в інше русло		
35	Якщо я бачу, що комусь із близьких важко на душі, то зазвичай утримуюся від запитань		
36	Мені важко зрозуміти, чому дрібниці можуть так сильно засмучувати людей		

Опрацювання результатів

Підраховується кількість правильних відповідей (згідно з ключем) за кожною шкалою, а потім визначається сумарна оцінка.

Ключ

1. Раціональний канал емпатії: +1, +7, -13, +19, +25, -31, +24.
2. Емоційний канал емпатії: -2, +8, -14, +20, -26, +32.
3. Інтуїтивний канал емпатії: -3, +9, +15, +21, +27, -33.
4. Настанови, що підкріплюють емпатію: +4, -10, -16, -22, -28, -34.
5. Здатність до проникнення в емпатію: +5, -11, -17, -23, -29, -35.
6. Ідентифікація в емпатії: +6, +12, +20, -24, +30, -36.

Інтерпретація результатів

Аналізуються показники окремих шкал, їхня загальна сумарна оцінка рівня емпатії. Оцінки за кожною шкалою варіюються від 0 до 6 балів і свідчать про значущість конкретного параметра в структурі емпатії. Шкальні оцінки виконують допоміжну роль в інтерпретації основного показника – рівня емпатії. Сумарний показник теоретично може змінюватися в межах від 0 до 36 балів.

За даними експериментальних досліджень можна вважати, що:

- 30 і більше балів – дуже високий рівень емпатії;
- 29–22 бали – середній рівень;
- 21–15 балів – знижений;
- менше ніж 14 балів – дуже низький.

Раціональний канал емпатії. Характеризує спрямованість уваги, сприймання і мислення на сутність кожної людини – її стан, проблеми, поведінку. Це спонтанний інтерес до інших, що відкриває шляхи емоційного та інтуїтивного відображення партнера. У раціональному компоненті емпатії не слід шукати логіки або мотивації інтересу до інших.

Емоційний канал емпатії. Фіксує здатність людини входити в емоційний резонанс з оточуючими – співпереживати, допомагати. Емоційна чутливість у цьому випадку стає способом “входження” до енергетичного поля партнера. Зрозуміти його внутрішній світ, прогнозувати поведінку й ефективно впливати

можна лише за наявності енергетичного зв'язку партнерів. Співчуття і співпереживання виконують роль ланцюга, що поєднує двох людей.

Інтуїтивний канал емпатії. Оцінка в балах свідчить про здатність респондента передбачати поведінку партнерів, діяти в умовах дефіциту початкової інформації про них, опираючись на досвід підсвідомого. На рівні інтуїції узагальнюються різні відомості про партнерів. Інтуїція менше залежить від оцінкових стереотипів, ніж усвідомлене сприйняття партнерів.

Настанови, що підкріплюють емпатію, полегшують дію всіх емпатичних каналів. Ефективність емпатії знижується, якщо людина прагне уникнути особистих контактів з іншими, вважає нетактовним виявляти інтерес до інших, переконує себе спокійно ставитися до переживань та проблем оточуючих. Такі міркування обмежують діапазон емоційної чутливості та емпатичного сприймання. Навпаки, різні канали діють активніше та надійніше, якщо відсутні перешкоди з боку настанов особистості.

Здатність проймається емпатією оцінюється як важлива комунікаційна властивість людини, яка дає можливість створювати атмосферу відкритості, щирості, любові. Поведінка і ставлення до партнерів впливають на інформаційно-енергетичний обмін між людьми з позитивного чи негативного боку. Розслаблення партнерів веде до емпатії, а атмосфера напруженості, неприродності, підозри заважає розкриттю й емоційному пізнанню.

Ідентифікація – ще одна важлива умова успішної емпатії співчуття. Це вміння зрозуміти іншого на основі співпереживання, поставити себе на його місце. Основу ідентифікації становлять легкість, рухливість, гнучкість емоцій, здатність до копіювання [2, с. 204–208].

Додаток П

Орієнтовні моральні норми в поведінці соціального педагога

1. Знайди того, хто має потребу в твоїй підтримці, допоможи, захисти його. Прояви милосердя, доброту та людяність, уміння співпереживати, співчувати.
2. Не нашкодь клієнтові.
3. Пам'ятай, що твоя сила – цінність для тебе, для твого оточення, це твоє моральне, фізичне та психічне здоров'я.
4. Розкрий себе в будь-якій ініціативі, починанні.
5. Не заганяй життя клієнтів у жорсткі рамки заздалегідь створених планів.
6. Надаючи соціальну допомогу, не перетворюй її на подачку, що принижує гідність особистості.
7. Оцінюй себе та своїх товаришів не за словом, а за реальними діями та вчинками.
8. Будь гуманістом, формуй у собі комунікативні й організаторські здібності, почуття такту.
9. Залишайся висококультурною людиною.
10. Будь готовий до передачі знань і вмінь іншим.
11. Прагни до соціальної справедливості, економічного, фізичного, розумового добробуту всіх членів соціуму.
12. Не зловживай довір'ям клієнта, умій берегти його таємницю [47, с. 31].

Орієнтовні моральні норми в поведінці соціального педагога з сім'єю

1. Пам'ятай про інтереси сім'ї в цілому й окремих її членів, старайся зберігати цілісність сім'ї.
2. Захищай права сім'ї та її членів, надавай необхідну підтримку і допомогу, сприяй розвитку сім'ї та її стабілізації, формуванню самостійності.
3. Сприяй благу сім'ї.
4. Здійснюй вплив на сім'ю в цілому та на окремих її членів.
5. Запобігай нерівності, дискримінації, негуманності дій у сім'ї та щодо неї, борися з такими проявами, виступаючи як захисник сім'ї.
6. Спонукай сім'ю та її членів до самовизначення, активізуй і стимулюй її потенціал.
7. Спонукай сім'ю до самостійного та спільного прийняття рішень.
8. Інформуй сім'ю про мету, зміст, методи, засоби, результати своїх досліджень, здійснюй їх за згодою сім'ї.
9. Ураховуй структуру сім'ї, розподіл влади, гендерні, вікові, індивідуальні особливості її членів.
10. Будуй стосунки з сім'єю на основі діалогу, на рівних.
11. Працюй з опорою на позитивне в сім'ї та людині.
12. Нагадуй сім'ї про її можливості, потенціал, а не про недоліки.
13. Схвалюй і попереджуй, застосовуй якомога менше осуду й критики,

переконуй, а не забороняй.

14. Активно співпрацюй з іншими особами, від котрих залежить добробут сім'ї.

15. Не відштовхуй людей, якщо не можеш їм допомогти [58, с. 131].

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абсолютизація (лат. *безумовний*) – абстракція найвищого порядку, результатом якої є так звані абсолютні, нічим не зумовлені об'єкти, які існують самі по собі; надання недосяжно високих якостей, значень.

Автентичний (франц. *справжній, дійсний, достеменний, вірогідний*) – тотожний самому собі.

Автономія (грецьк. *сам та закон*) – відносна незалежність, внутрішнє почуття залежності особистості лише від самої себе, здатність певною мірою керувати подіями, які впливають на її власне життя.

Авторитарність (франц. *влада, вплив*) – соціально-психологічна характеристика особистості, яка відображає її прагнення максимально підпорядкувати своєму впливові партнерів по взаємодії та спілкуванню.

Агресія (лат. *кидатися, нападати*) – фізична або вербальна форма поведінки, метою якої є заподіяння комусь шкоди; силовий спосіб розв'язання конфліктів.

Адаптація (лат. *пристосування*) – соціальне пристосування, процес або результат процесу, який передбачає гармонійне з точки зору індивідуальних прагнень людини задоволення її потреб, створення умов для здорового, щасливого життя в суспільстві.

Адекватний (лат. *співвимірний, еквівалентний, відповідний, узгоджений*) – відповідний до чогось.

Акомодація, асиміляція (лат. відповідно *пристосування та уподібнення, схожість*) – вихідні категорії у теорії швейцарського психолога Ж. Піаже. У них відображено здатність організму, завдяки якій він опановує середовище і водночас пристосовується до нього.

Алгоритм (лат. *програма*) – сукупність правил, спосіб поведінки, система заданих “кроків” для ефективного розв'язання завдань.

Альтруїзм (лат. *інший*) – мотив, що спонукає надавати допомогу іншим, не пов'язаний із свідомими егоїстичними інтересами особистості.

Апомія (грецьк. *відсутність закону, організації*) – стан зруйнованості соціальних норм та моральних цінностей, катастрофа культури.

Антисоціальна особистість – особистість, дії якої спрямовані проти суспільства, існуючих суспільних відносин.

Антропогенеза (грецьк. *людина та виникнення*) – процес виникнення та історико-еволюційного формування фізичного типу людини.

Антропосоціогенеза (грецьк. *людина, соціальність та виникнення*) – взаємозумовлені процеси формування фізичного й соціального типу людини та суспільства.

Архетип (грецьк. *початок та зразок*) – універсальні образи та символи, які притаманні колективній свідомості й які зумовлюють індивідуальні способи почуттів, мислення щодо конкретних об'єктів або ситуацій.

Гендерні ролі – набір очікуваних зразків поведінки (норм) залежно від чоловічої або жіночої статі.

Девіант – особа, яка не дотримується існуючих у суспільстві норм поведінки.

Делінквент – особа, яка порушує кримінальне законодавство.

Девіантна поведінка (лат. *відхилення*) – поведінка, яка не узгоджується із соціальними та моральними нормами, не відповідає очікуванням групи чи всього суспільства.

Деіндивідуалізація – втрата самооцінки, небажання її здійснювати, розчинення в масі.

Деперсоналізація – втрата відчуття особистої автентичності, визначеності.

Дискримінація (лат. *розрізнення*) – невиправдано негативна поведінка стосовно групи або окремого її члена.

Егалітарний (франц. *рівний, рівноправний*) – зрівнялювальний; такий, що свідчить про необхідність рівності в розподілі багатства, доходів, життєвих шансів.

Егоїзм (лат. *я, ество*) – мотивація, яка спрямовує поведінку індивіда на покращення власного добробуту без урахування інтересів інших. Протилежна альтруїзму, який має на меті покращення добробуту інших поза особистою вигодою. Себелюбність.

Емпатія (грецьк. *співпереживання*) – здатність особи досягнути емоційний стан іншої людини, проникнення в переживання іншої людини шляхом внутрішнього відчуття. Здатність співпереживати через ототожнення з емоційним станом іншої особи.

Ендогенний (грецьк. *внутрішнього походження*) – зумовлений внутрішніми причинами.

Ергономіка (грецьк. *робота та закон*) – інтегративна наука, яка вивчає закономірності особливостей людини та засобів виробництва. Виникла на стику технічних наук і психології, фізіології та гігієни праці.

Еталонна група (референтна група) (франц. *зразок, мірило*) – група, система поглядів якої використовується діючою особою як система еталонів.

Етноцентризм (грецьк. *племінний, народний* та лат. *центр*) – переконання у зверхності, вищості власної етнічної та культурної групи, відповідно зневага до інших груп.

Задатки – природжені анатомо-фізіологічні особливості нервової системи, мозку, що становлять природне підґрунтя розвитку здібностей.

Ідеал (грецьк. *ідея*) – взірць досконалості, образ бажаного та уявлюваного майбутнього. Ідеал об'єднує ціннісні орієнтації, життєві принципи та плани, рівень домагань, задуми та вчинки в цілісну лінію осмисленої поведінки, життєвого шляху людини.

Ідентифікація (лат. *ототожнення*) – процес, завдяки якому дитина присвоює характеристики “іншого”.

Ізоляція (франц. *відособлення*) – почуття соціального спустошення і безнадії, яке виникає внаслідок нездатності досягати соціальні, інтимні контакти.

Індивід (лат. *неподільне*) – людина як окрема природна істота, представник виду, носій індивідуально своєрідних рис. Найістотніші характеристики індивіда – цілісність психофізичної організації, стійкість у взаємодії із зовнішнім світом.

Інтерація (франц. *взаємодія*) – характеристика діяльності, у якій беруть участь два або більше суб'єктів.

Інтеріоризація (лат. *перетворювання*) – процес перетворення зовнішніх, реальних дій з предметами на внутрішні ідеальні дії, перетворення об'єктивних змістів на суб'єктивні смисли.

Кваліфікація (лат. *якість, робити*) – щабель професійної підготовленості.

Когнітивний дисонанс – напруження, яке переживає людина, відчуваючи несумісність кількох фрагментів знань.

Коллективізм – концепція, яка надає вищості груповим цілям та інтересам над особистісними.

Компетентність (лат. *відповідність, здатність*) — психосоціальна якість, яка означає силу й упевненість, джерелом яких є відчуття власної успішності та корисності. Компетентність сприяє усвідомленню особистістю власної здатності ефективно взаємодіяти з оточенням.

Комплекс меншовартості – глибоке всеохоплююче почуття власної неповноцінності порівняно з іншими людьми. Часто супроводжується дефективними, помилковими установками і поведінкою.

Комунікабельність (лат. *повідомляю*) – риса особистості, яка відображає її здатність до спілкування з іншими людьми.

Конфлікт (лат. *зіткнення*) — несумісність дій та цілей агентів взаємодії.

Конформізм (лат. *подібність, схожість*) – зміна поведінки або переконань під впливом реального чи уявного тиску групи.

Коригування педагогічне (лат. *виправлення, поліпшення*) – подолання чи послаблення порушень, вад психічного, фізичного або соціального розвитку дітей.

Креативний (лат. *такий, що створює*) – творчий.

Латентний (лат. *прихований, невидимий*) – такий, що ще не має зовнішніх видимих проявів.

Лідерство (англ. *провідний, керівник*) – процес, у ході якого певні члени групи здійснюють мотивування діяльності всієї групи, ведуть її за собою.

Лонгітюд – наукове дослідження процесу, що відбувається впродовж тривалого часу (антропологічне, соціологічне тощо).

Маргінальність (лат. *край, кордон*) – пограничний стан особистості стосовно будь-якої спільноти, який справляє вплив на її психіку та спосіб життя.

Молодь – соціально-демографічна група, яка має специфічні соціальні та психологічні риси, переживає період становлення соціальної зрілості, входження й адаптацію до світу дорослих, до майбутнього його становлення.

Мотивація (франц. *спонука*) – спонукання, яке спричиняє активність організму й визначає її спрямованість.

Навички – автоматизовані дії, що формуються повторенням і характеризуються високою мірою засвоєння, не потребують регулювання та контролю. Навички є необхідними компонентами вмінь.

Намір – рішення людини виконати певну дію й домогтися певного результату.

Національна самоідентифікація – складова процесу формування соціальної визначеності та самовизначеності особистості, пов'язана з формуванням суспільних відносин особистості в структурі етносу, становленням відповідних мотивацій, цінностей, життєвих орієнтирів, ідеалів та норм, почуттів, світогляду, самосвідомості.

Нігілізм (лат. *ніщо*) – заперечення усталених суспільних норм, ідеалів, принципів, авторитетів, традицій тощо. Психологічна риса важковиховуваних дітей.

Об'єктивність – незалежність від суб'єкта, характеристика людської діяльності та пов'язаних з нею явищ, яка наголошує на їх зумовленості зовнішньою, незалежною від волі та почуттів людини реальністю.

Онтогенеза (грецьк. *зародження, розвиток*) – індивідуальний розвиток організму, сукупність послідовних морфологічних, фізіологічних та біохімічних перетворень, що відбувається в організмі з моменту його зародження до смерті; розвиток людського індивіда в соціальних вимірах його буття.

Особистість – індивід як суб'єкт суспільних відносин та свідомої діяльності. Характеризується активністю, мотивацією досягнення, цілеспрямованістю.

Педагогічна культура – органічна складова культури суспільства, характеризує соціально-історичні особливості організації педагогічних взаємин та діяльності у спільноті.

Пенітенціарна система (лат. *покаянний, виправний*) – система виправних закладів.

Персоналізм (лат. *персона, особистість*) – напрям сучасної філософії, який визнає особистість первинною творчою реальністю та вищою духовною цінністю, а світ загалом – проявом творчої активності верховної особистості – Бога.

Персоніфікація (лат. *особистість, особа та робити*) – часткова ідентифікація себе з іншими, усвідомлення і відчуття власної індивідуальності та унікальності, відкриття особистістю самої себе.

Покликання – життєве призначення та спрямування людини, що надає доцільності, осмисленості та перспективності її діяльності.

Потяг – стан організму, у якому безпосередньо виявляються чуттєві потреби. Динамізує поведінку людини, є джерелом її активності.

Прагматизм (грецьк. *діло, справа*) – філософське вчення, яке визнає істинним тільки те, що дає практичні, корисні результати.

Проекція (лат. *кидання вперед*) – спосіб сприйняття, за якого партнерові по спілкуванню приписують власні чесноти та вади.

Просоціальна поведінка – позитивна, соціально корисна поведінка, протилежність антисоціальної поведінки.

Професійна мобільність – здатність змінювати різновид праці, переключатися на інші різновиди діяльності.

Професійне самовизначення – процес прийняття особистістю рішення щодо вибору різновиду майбутньої трудової діяльності.

Раціоналізація (лат. *розумно обґрунтований*) – захисний психологічний механізм, який дозволяє індивіду віднаходити правдоподібне виправдання власної поведінки, привнесення логічного начала.

Рефлексія (лат. *відображення*) – відтворення внутрішнього світу завдяки проникненню в цей світ; розмірковування; щабель самосвідомості.

Розвиток особистості – процес формування особистості як суспільної якості індивіда завдяки навчанню, вихованню та соціалізації.

Роль – набір норм, які визначають способи та правила поведінки людей, що мають ту чи ту соціальну позицію, статус, функції.

Самоповага – всеохоплювальна самооцінка людини, яка базується на почутті власної гідності.

Самопрезентація (лат. *подання*) – акт самовираження та поведінки, спрямований на те, щоб створити добре враження, узгодження з ідеалами інших значимих людей.

Самосвідомість – стан, за якого свідомість людини фіксується на ній самій; духовний образ самого себе.

Світогляд – інтеграція досвіду, знань та самосвідомості в ціннісну картину світу, що зумовлює життєву орієнтацію людини, її ставлення до дійсності та самої себе. Світогляд є формою духовно-практичного опанування світу, своєрідною духовною призмою, що визначає життєву позицію особистості.

Скептицизм (грецьк. *той, що розглядає, досліджує, сумнівається*) – психологічний стан людини, невпевненої у комусь або чомусь; позиція людини, що сумнівається; філософський напрям, який характеризується сумнівами в існуванні будь-якого надійного критерію істини.

Соціалізація – процес становлення особистості на основі засвоєння нею

цінностей, норм, настанов, зразків поведінки, притаманних певному суспільству, соціальній спільноті, групі.

Соціальна адаптація – процес активного пристосування особистості до умов соціального середовища; різновид взаємодії особистості з соціальним середовищем.

Соціальна дезадаптація – процес втрати особистістю чи несформованість у неї соціально значущих якостей, що гальмують успішне пристосування до умов соціального середовища.

Соціальна фасилітація – тенденція, яка зумовлює людей краще виконувати знайомі та нескладні завдання в присутності інших.

Соціальний (лат. “socialis” – *спільний, суспільний*) – усе те, що пов’язане зі спільним життям людей, різними формами їх спілкування та взаємодії.

Соціальний статус (лат. *стан, положення*) – становище особистості в суспільстві, яке встановлюється в термінах прав, обов’язків, привілеїв та свобод, які вона отримує завдяки своєму становищу.

Соціальне середовище – сукупність соціальних умов життєдіяльності людини, які впливають на її свідомість і поведінку.

Соціальне виховання – процес, спрямований на розвиток, формування та зміну особистості; педагогічно орієнтована й доцільна система сприяння особистості в оптимальній реалізації здібностей і можливостей у суспільстві.

Стереотип (соціальний) (грецьк. *твердий та відбиток*) – схематичний, стандартизований образ соціального об’єкта, явища, найчастіше емоційно забарвлений і достатньо стійкий.

Стратифікація соціальна (лат. *верства та робити*) – система ознак та критеріїв соціального розшарування, нерівності в суспільстві, соціальна структура суспільства.

Суб’єктивність – залежність від суб’єкта, характеристика людської діяльності, яка наголошує на її залежності від особистісних, суб’єктивних феноменів.

Творчість – діяльність, результатом якої є створення якісно нових матеріальних благ та духовних цінностей. Вона має психологічний аспект і передбачає наявність в особистості здібностей, мотивів, знань та вмінь, завдяки яким створюється продукт, що характеризується новизною та оригінальністю.

Толерантність (лат. *терплячий*) – терпимість до чужих думок, ідей, вірувань, учинків.

Тяглість культури – культурно-історична спадковість, неперервність культурного життя.

Установка – стан готовності до певної активності, спрямованої на задоволення тієї чи іншої потреби. Психологічний стан суб'єкта, породжений зорієнтованістю на мету та готовністю до дії. Сприятлива або несприятлива оцінювальна реакція на будь-що або будь-кого, яка передається почуттями, судженнями, враженнями, цілеспрямованою поведінкою.

Фобії (грецьк. *страх*) – нав'язливі стани страху, побоювань.

Фрустрація (лат. *обман, невдача, марне сподівання*) – блокування цілеспрямованої поведінки та пов'язані з ним негативні почуття – досади, гніву, жалю, ненависті, розпачу тощо.

«Я-ідентичність» – сукупність уявлень про себе, які дають можливість відчувати власну унікальність та автентичність.

«Я-концепція» – відносно стійка, усвідомлена система уявлень індивіда про самого себе, на ґрунті якої він вибудовує взаємодію з іншими людьми.

Навчальний посібник

ОСНОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Навчальний посібник

Зозуляк-Случик Росоляна Васишівна

В авторській редакції
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк цифровий Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 10,92
Наклад 100 прим.

**ВИДАВНИЦТВО
“НАІР”**

Івано-Франківськ, вул. Височана, 18,
тел. (034) 250-57-82, (050) 433-67-93
email: fedorynrr@ukr.net

Свідоцтво про про внесення суб’єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виробників і розповсюджувачів
видавничої продукції № 4191 від 12. 11. 2011 р.

